

**T.C.
MEHMET ÂKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

KEMANKEŞ KARA MUSTAFA PAŞA VAKIFLARI

Hüseyin KAHRAMAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. Reyhan ŞAHİN ALLAHVERDİ

BURDUR – 2019

T.C.
MEHMET ÂKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

KEMANKEŞ KARA MUSTAFA PAŞA VAKIFLARI

Hüseyin Kahraman

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN : Doç. Dr. Reyhan Şahin Allahverdi

ÜYE : Doç. Dr. Ahmet Köç

ÜYE : Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali Karaman

BURDUR – 2019

T.C.
MEHMET ÂKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Hüseyin Kahraman tarafından hazırlanan “Kemankeş Kara Mustafa Paşa Vakıfları” başlıklı bu çalışma, 12/06/2019 tarihinde *Mehmet Âkif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği*’nin ilgili **maddesi** uyarınca yapılan **Tez Savunma Sınavı** sonucunda **başarılı** bulunarak, jürimiz tarafından **Tarih Anabilim Dalında** YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ

ÜYE
(TEZ DANIŞMANI) : Doç. Dr. Reyhan Şahin Allahverdi

ÜYE : Doç. Dr. Ahmet Köç

ÜYE : Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali Karaman

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

T.C.
MEHMET ÂKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ETİK BEYAN

Mehmet Âkif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Kemankeş Kara Mustafa Paşa Vakıfları” adlı tezin hazırlanması sürecinde akademik etik ilkeleri ihlâl etmediğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Mehmet Âkif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Mehmet Âkif Ersoy Üniversitesi yerleşkelerinde erişime açılabilir.
- Tezimin 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Hüseyin Kahraman

12/06/2019

ÖNSÖZ

Savaşlar, fetihler, anlaşmalar, ihtilâller gibi popüler olaylar, geçmişten bugüne her zaman tarih araştırmalarının başrolünde olmuş, toplumların sosyal ve ekonomik yaşantısına yön veren dinamikler genellikle ikinci planda kalmıştır. Ancak bir toplumun, ne yaptığı fetihler ne de yaşadığı ihtilâller, tek başına o toplumun kültürel kodlarını çözmeye ve sahip olduğu medenî zenginliğin boyutlarını anlamaya yetmez. Bu nedenle sosyal ve ekonomik tarih, en az siyasî tarih kadar önemlidir.

Osmanlı'da tarih yazımının kronik tarih yazıcılığından öteye geçmemesi, her bakımdan cihanşümül bir yapıya sahip olan imparatorluğun müthiş bir birikimle meydana getirdiği medeniyeti yeteri kadar anlaşılabilir kılmıştır. Bu nedenle vakıflar, toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel faaliyetleri hakkında fikir sahibi olmamızı sağlayan en önemli müesseselerden biridir. Vakıflar ve onların kuruluş belgesi olan vakfiyeler, bir yandan toplumun hayırsever yönünü ortaya çıkarırken, diğer yandan sosyal ve kültürel mirasına da ışık tutmaktadır. Bu çalışmanın yapılmasındaki en önemli sebep de budur.

Bir veziriazamın vakıflarından yola çıkılan bu çalışmada, devrin siyasî gelişmelerine nazaran arka planda kalan sosyal ve hayrî işlerin boyutu, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya ait vakfiyelerden ve diğer arşiv kayıtlarından istifade edilerek ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu sebeple, birinci bölümde daha ziyade Mustafa Paşa'nın siyasî faaliyetleri ve kişiliği ele alınırken, ikinci ve üçüncü bölümlerde, vakıflarının üzerinde durularak hayratından akaratına, idarecisinden vazifelilerine, gelirinden giderine kadar pek çok konuda vakıflarının genel manzarası tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkarılmasında katkısı olan, öncelikle lisans ve yüksek lisans öğrenimim boyunca bana yeni ufuklar kazandırmış bütün hocalarıma, en başından beri hemen her konuda yardımcı olan ve muntazam bir çalışma ortaya koyabilmem adına daima kılavuzluk eden değerli hocam ve danışmanım Doç. Dr. Reyhan Şahin Allahverdi'ye ve maddî-manevî desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen çok kıymetli aileme canıgönülden teşekkür ederim.

Hüseyin Kahraman

Burdur, 2019

(KAHRAMAN, Hüseyin, *Kemankeş Kara Mustafa Paşa Vakıfları*, Yüksek Lisans Tezi, Burdur, 2019)

ÖZET

Bir vakıf medeniyeti olan Osmanlı'da, devletin sosyal ve ekonomik isyanlarla uğraştığı her bakımdan sıkıntılı bir dönemde sadrazamlık yapan Kemankeş Kara Mustafa Paşa, başarılı sayılabilecek siyasî yönünün yanı sıra, hayırsever yönüyle de dikkat çekmiştir. İstanbul'da kiliseden çevrilme bir camisi, mescidi, medresesi, hanı, ihtisab çardağı, çok sayıda dükkânı, yahudihaneleri, çeşmeleri ve evli odalarından oluşan bir mahallesi bulunan Mustafa Paşa, aynı zamanda Fatih'teki İskender Paşa Cami'nin ve Edirne'deki Mihal Bey Köprüsünün de ihyâ-kerdesidir. İstanbul'daki hayratının yanı sıra Eğriboz, Sivas ve Çanakkale'de mukataaları olan Mustafa Paşa, tüccar menzili olan Sivas-Yenihan'da bir menzil külliyesi inşa ettirerek burayı iskân etmiştir.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya ait vakıfların konu edildiği bu çalışmada, vakfiye ve diğer arşiv kayıtlarından istifade edilerek vakıfların kuruluşu, hukukî statüsü, vakıflara ait hayır eserlerinin neler olduğu, nerelerde bulunduğu ve yüzyıllar içerisindeki akıbeti ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bunlarla beraber, Mustafa Paşa'nın vakfiyedeki şartları, vakıfların bu şartlar doğrultusunda idare edilip edilmediği, gelir kaynaklarının neler olduğu, nerelerde bulunduğu ve gelirlerinin giderlerini ne oranda karşıladığı da üzerinde durulan konular arasındadır.

1644'te idam edilen Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın vakıfları, zaman içerisinde Osmanlı'nın Balkanlardaki hâkimiyetinin sona ermesiyle Rumeli'de bulunan gelir kaynaklarını kaybetmiş olsa da, Osmanlı'nın son dönemlerine kadar ayakta kalmayı başarmıştır. Yaklaşık 300 yıl boyunca faaliyet gösteren Kemankeş Kara Mustafa Paşa Vakıfları, Cumhuriyet Dönemi'nde İstanbul'da yapılan plânsız ve etütsüz imâr faaliyetleri nedeniyle hayrat ve akaratının büyük bölümünü kaybetmiştir. Vakıflardan, günümüze sadece Galata'da ve Sivas-Yıldızeli'nde bulunan camiler ile Mustafa Paşa tarafından ihyâ edilen İskender Paşa Cami ve Mihal Bey Köprüsü sağlam olarak ulaşabilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Osmanlı, Vakıf, Vakfiye*

(KAHRAMAN, Hüseyin, *The Waqfs of Kemankeş Kara Mustafa Pasha*, Master's of Art Thesis, Burdur, 2019)

ABSTRACT

Kemankeş Kara Mustafa Pasha, who served as a grand vizier in every aspect of the Ottoman Empire, a waqf civilization in which the state was engaged in social and economic revolts, attracted attention with its philanthropic side as well as its successful political side. Mustafa Pasha, which has a mosque, masjid, madrasah, khan, customs building, a large number of shops, jewish houses, fountains and married rooms in Istanbul. It is also known that he rebuilt the Iskender Pasha Mosque in Fatih and the Mihal Bey Bridge in Edirne. Apart from the waqfs in Istanbul, Mustafa Pasha who has mukataas in Egriboz, Sivas and Canakkale, built a range of merchandise in Sivas-Yenihan and settled it by placing some people there.

In this study, which is the subject of Kemankeş Kara Mustafa Pasha Waqfs, it was tried to find out the waqfiyye and other archive records, legal status of the waqfs, what are the charities works of the waqfs, where they are located and their fate within the centuries. In addition, the stipulation of Mustafa Pasha in the waqfiyye, whether the waqfs is managed in accordance with these stipulation, what are the sources of income of the waqfs, where it is located and the extent of the income to cover the expenses are among the issues under consideration.

The Waqfs of Kemankeş Kara Mustafa Pasha, who was executed in 1644, lost their income sources in Rumelia with the end of the Ottoman rule in the Balkans, they managed to survive until the last period of the Ottoman Empire. Kemankeş Kara Mustafa Pasha Waqfs, which have been active for nearly 300 years, lost a great deal of foundations due to unplanned and unmethodical zoning activities in Istanbul during the Republican Period. Only the mosques in Galata and in Sivas-Yıldızeli and the İskender Paşa Mosque and Mihal Bey Bridge, which were revived by Mustafa Paşa, have survived from the waqfs.

Keywords: *Kemankeş Kara Mustafa Pasha, Ottoman, Waqf, Waqfiyye*

İÇİNDEKİLER

İÇ KAPAK	I
TEZ ONAY SAYFASI.....	II
YEMİN METNİ	III
ÖNSÖZ.....	IV
ÖZET.....	V
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER.....	VII
KISALTMALAR	X
GİRİŞ	1
ARAŞTIRMANIN AMACI, YÖNTEMİ VE ÖNEMİ.....	3
ARAŞTIRMADA BAŞVURULAN KAYNAKLAR	6
VAKFIN TANIMI VE MENŞEİ	8
OSMANLI'DA VAKIF	14
VAKIF MÜESSESESİNİN ÖNEMİ	23

BİRİNCİ BÖLÜM

KEMANKEŞ KARA MUSTAFA PAŞA

1.1. XVII. YÜZYILIN İLK YARISINDA OSMANLI DEVLETİ'NİN GENEL DURUMU	26
1.2. KEMANKEŞ KARA MUSTAFA PAŞA'NIN HAYATI, SİYASÎ FAALİYETLERİ VE KİŞİLİĞİ.....	27
1.2.1. Hayatı ve Sadrazam Oluşu	27

1.2.2.	Bağdat'ın Fethi ve Kasr-ı Şirin Antlaşması	28
1.2.3.	Sultan İbrahim'in Cülûsu	30
1.2.4.	İslahatçı Yönü.....	31
1.2.5.	Hasımları ile Mücadelesi	32
1.2.6.	İdamı	35
1.2.7.	Kişiliği.....	37

İKİNCİ BÖLÜM

KEMANKEŞ KARA MUSTAFA PAŞA VAKIFLARI

2.1.	KURULUŞU	41
2.2.	HUKUKÎ STATÜSÜ.....	42
2.3.	İSTANBUL'DAKİ MEVKÛFATI.....	45
2.3.1.	Kemankeş Kara Mustafa Paşa Cami.....	45
2.3.2.	Kemankeş Kara Mustafa Paşa Medresesi ve Türbesi.....	54
2.3.3.	Kemankeş Kara Mustafa Paşa Mescidi	64
2.3.4.	İskender Paşa Cami.....	69
2.3.5.	Çeşmeler.....	73
2.3.6.	İstanbul'daki Akaratı	75
2.4.	RUMELİ EYALETİ'NDEKİ MEVKÛVATI.....	81
2.4.1.	Eğriboz Adası'ndaki Akaratı.....	81
2.4.2.	Eğri Kalesi'ndeki Hayratı	81
2.4.3.	Edirne ve Çorlu'daki Köprüler.....	82
2.5.	ANADOLU EYALETİ'NDEKİ MEVKÛFATI	83
2.5.1.	Çanakkale'deki Akaratı	83
2.5.2.	Sivas'taki Hayratı	83
2.5.3.	Sivas'taki Akaratı	87

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KEMANKEŞ KARA MUSTAFA PAŞA VAKIFLARININ İDARÎ VE İKTİSADÎ YAPISI

3.1. İDARECİLER	90
3.1.1. Nâzır.....	90
3.1.2. Müteveli	91
3.1.3. Kâtip.....	96
3.1.4. Câbî.....	96
3.2. VAKIFLARIN GELİRLERİ.....	97
3.2.1. Mukataa Gelirleri.....	98
3.2.2. Emlâk Gelirleri	101
3.3. VAKIFLARIN GİDERLERİ	104
3.3.1. Vazifelilere Ödenen Ücretler	104
3.3.2. Sabit Masraflar	107
3.3.3. Zamana Göre Değişen Masraflar.....	109
3.4. VAKIF FAZLASI.....	110
SONUÇ.....	113
KAYNAKÇA.....	115
EKLER.....	125
ÖZGEÇMİŞ.....	145

KISALTMALAR

A.DVNS.MHM.d	: Divan-1 Hümâyûn Mühimme Defterleri
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
AE.SMHD.I	: Ali Emiri Mahmud I
AE.SMHD.II	: Ali Emiri Mahmud II
AE.SMST.III	: Ali Emiri Mustafa III
BEO	: Bâb-1 Âli Evrak Odası
bkz.	: Bakınız
BOA	: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
C.EV	: Cevdet Evkaf
Çev.	: Çeviren
DBİA	: Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi
DH.İD	: Dahiliye Nezareti İdare Evrakı
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
EHMM	: Evkaf-1 Hümâyûn Müfettişliği Mahkemesi
EKTD	: Evrak Kalemi Tahsil Defteri
EV.d	: Evkaf Defterleri
EV.HMH.d	: Evkaf-1 Haremeyn Muhasebeciliği Defterleri
H.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
İ.EV	: İrade Evkaf
İ.HUS	: İrade-i Hususi

İ.SH	: İrade-i Sıhhiye
İ.ŞS	: İstanbul Şer'ıyye Sicilleri
İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
K.	: Kitap
M.	: Miladî
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MF.MKT	: Maarif Nezareti Mektubi Kalemı
MVL	: Meclis-i Vâlâ Riyâseti
nr.	: Numara
R.	: Rumî
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
ŞD	: Şura-yı Devlet
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TKGM	: Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü
TS.MA.d	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri
TT.D	: Tapu Tahrir Defterleri
TTK	: Türk Tarih Kurumu
VD	: Vakıflar Dergisi
VGM	: Vakıflar Genel Müdürlüğü
vr.	: Varak
vs.	: Vesaire
vb.	: Ve benzeri

GİRİŞ

Maddi bir karşılık beklemeden başkalarına yardım etmek gibi müstesna bir düşüncenin ürünü olan vakıf müessesesi, asırlardan beri İslâm ülkelerinde büyük bir önem kazanmış, sosyal ve ekonomik hayat üzerinde derin tesirler meydana getirmiş, dinî ve hukukî açıdan oldukça ehemmiyetli hale gelmiş bir müessesedir.¹ İslâm dininin hayır ve yardımlaşma hakkındaki ahlâk ilkeleri ve mükâfat-ı uhreviye telkinleri, hayır kurumları meydana getirme konusunda, başta zenginler olmak üzere bütün Müslümanları harekete geçirmiş ve bu vesileyle amme hizmetine mahsus birçok vakıf eser vücuda getirilmiştir.²

İslâm dinini kabul etmeleri sonrası Türklerin sosyal ve ekonomik hayatında yüzyıllar boyunca önemli bir rol oynamış olan vakıf müessesesi, sadece fakirlere yardım etmek düşüncesiyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda fikir, kültür, irfan ve imar faaliyetleri üzerinde de derin izler bırakmıştır.³ Bu yönüyle vakıflar, bilhassa Osmanlı İmparatorluğu'nda olmak üzere, Türk-İslâm devletlerinin toplum hayatında bir iskân ve imar metodu olarak önemli bir rol oynamıştır. Türk-İslâm şehirlerinin kurulması, bayındır hale getirilmesi ve her türlü amme hizmeti ile birlikte neredeyse bütün sosyal yardımlaşma teşkilâtı, her daim vakıf müessesesi aracılığıyla tanzim edilmiştir.⁴ Bugünün devlet anlayışına göre, devletin yerine getirmekle mükellef olduğu yollar, köprüler, geçitler yapmak gibi bayındırlık işleri ve hastaneler, medreseler, kütüphaneler inşa etmek gibi sosyal ve kültürel hizmetler, Türk-İslâm devletlerinde doğrudan doğruya vakıflar tarafından yerine getirilmiştir.⁵ Bu durum, dinî inanç ve düşüncelerin hâkim olduğu müesseseler olarak vakıfların, siyasi çalkantılar ve bazı idarî istikrarsızlıklardan uzak bir şekilde, toplum hayatında bir istikrar ve devamlılık sembolü

¹ Ziya Kazıcı, *İslâmî ve Sosyal Açıdan Vakıflar*, Marifet Yayınları, İstanbul, 2005, s. 9.

² İlhan Akbulut, "Vakıf Kurumu, Mahiyeti ve Tarihi Gelişimi", *Vakıflar Dergisi (VD)*, S.30, VGM Yayınları, Ankara, 2007, s. 64.

³ Kazıcı, *a.g.e.*, s. 9.

⁴ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", *VD*, S.2, Ankara, 1942, s. 354.

⁵ Fuad Köprülü, "Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti", *VD*, S.1, Ankara, 1938, s. 2.

olarak var olmasını sağlamıştır. Nitekim vakfedilen mallar herhangi bir sebeple müsadere edilemeyeceği, kullanım alanı değiştirilemeyeceği ve -vakfiyedeki esaslara aykırı davranmadıkça- mütevellileri değiştirilemeyeceği için bu müesseseler, her daim siyâsî ve idarî müdahalelerin dışında kalmışlardır.⁶

Toplum içerisindeki gelir dağılımı eşitsizliğinden doğabilecek sosyal sınıf farkının oluşması sonucu, kitlelerin gruplaşarak toplum hayatını sarsması muhtemel olumsuz davranışlarda bulunmalarının önüne geçen vakıf müessesesi, bu yönüyle sosyal adalet ve gelir dağılımında önemli görevler ifa etmiştir. Bunun bir sonucu olarak da, Türk-İslâm toplumlarında hiçbir zaman sınıf ayrımına dayalı sosyal tabakalaşma ortaya çıkmamıştır.

Kişileri, hayatın getirdiği her türlü olumsuzluklara karşı koruması ve daha da önemlisi, iç huzur ve asayişin sağlanarak toplum hayatını uyumlu hâle getirici rolünden dolayı vakıf müessesesi, Türk-İslâm toplumlarında “insanların en ziyade muhtaç olduğu şeyi vakf etmek, vakıfların en hayırlısıdır” inancı ile asırlar boyunca teşvik edilmiştir.⁷ Bu durum, vakfin ihtiyaçtan ortaya çıkmış bir müessese olduğunu da ortaya koymaktadır. Bilhassa Osmanlı İmparatorluğu döneminde sosyal ve kültürel hizmetlerini en yüksek seviyeye çıkarmış olan vakıflar, imparatorluğun gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Nitekim yapılan araştırmalara göre, Osmanlı döneminde yaklaşık 27.000 vakıf kurulmuş olduğu ve tespit edilemeyenlerle birlikte bu rakamın 30.000’den fazla olabileceği tahmin edilmektedir.⁸

Türk-İslâm devletlerinde vakıflar vasıtasıyla vücuda getirilen yapılar bütününe en gelişmiş ve en sık rastlanan şekli külliyelerdir. Yeni fethedilen yerlerin İslâm mimarisine uygun olarak imar edilmesinde, boş ve ıssız alanların bayındır hale getirilmesinde, konar-göçerlerin yerleşik hayata geçirilerek medeni bir yaşama kavuşturulmasında ve bünyesindeki medreselerde yapılan eğitim-öğretim faaliyetleri sayesinde kültür birikiminin gelecek nesillere aktarılmasında önemli rol oynayan külliyeler, Türk-İslâm şehirlerine her daim özgün ve müstesna bir şahsiyet

⁶ Aydın Yalçın, *Türkiye İktisat Tarihi*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1979, s. 184.

⁷ Akbulut, a.g.m., s. 65.

⁸ Erol Cansel, “Vakıf, Kuruluşu, İşleyişi ve Amacı”, *VD*, S.20, Ankara, 1988, s. 322; Öztürk, “Osmanlı Döneminde Vakıflar”, *Türkler*, C.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 434.

kazandırmıştır. Bunun en güzel örneklerinden biri şüphesiz İstanbul'un fethi sonrası Fatih Sultan Mehmet tarafından Fatih Külliyesi etrafında gerçekleştirilen imar ve iskân politikasıdır. Bu külliye etrafında şekillenen ve semte de adını veren yapı topluluğu, İstanbul'un kent planlamacılığı açısından ilk bilinçli yerleşimi olmuştur.⁹ Hülâsa, Türk-İslâm coğrafyalarında asırlar boyunca inşa edilmiş olan külliyeler, iman, imar, fikir ve eylem dengesi üzerine kurulmuş birer kültür ürünü mahiyetindedir.¹⁰ Bu külliyeler, her biri “çevre-uyum” ilişkisi çerçevesinde ortaya çıkmış, dünya mimarisinde eşine az rastlanır şekilde, gelecekteki çevrenin ölçüsünü tespit etmek, gelecekle diyalog kurmak, kentnin ilerideki silüetini ve dokusunu belirlemek gibi işlevlere sahip müstesna bir mimari düşüncenin ürünüdür.¹¹

Vakıf müessesesi, şüphesiz Türk-İslâm kültürünün şekillenmesinde oldukça önemli role sahip bir kurumdur ve vakıf müessesesinin mahiyetini anlamadan Şark medeniyetini anlamak, sahip olduğu kültürel kodları çözmek, gelişimini sağlayan unsurları ve Şark toplumunun dünyaya, hayata bakış açısını kavramak mümkün değildir. Vakıf müessesesinin, Türk-İslâm toplum ve devlet hayatının her alanında kendini bu kadar ağırlıklı olarak hissettirmesi, hayli geniş bir hizmet ve faaliyet alanında insanları birbirleriyle yarış edercesine vakıf kurmaya sevk etmesi, her bakımdan takdire şayan ve araştırılmaya lâyık bir husustur.¹²

ARAŞTIRMANIN AMACI, YÖNTEMİ VE ÖNEMİ

Osmanlı Devleti'nin sosyal, ekonomik ve askerî buhranlarla boğuştuğu XVII. yüzyılda, beş yıldan fazla bir süre sadrazamlık yapmış olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın vakıflarının konu edildiği bu çalışmada, Mustafa Paşa'nın hayrî yönüyle ele alınması ve kurduğu vakıfların, Osmanlı vakıf medeniyetine yaptığı katkıların ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Devlet adamlığı konusunda cesur, asabi ve dürüst olmasıyla bilinen Mustafa Paşa, bu niteliklerinin yanı sıra hayırsever yönüyle de iz bırakmış sadrazamlardan biridir. Onun bu yönünü, sosyal ve iktisadî tarihçilik açısından konu edinen akademik bir çalışmanın henüz yapılmamış olması, araştırmayı önemli kılmaları

⁹ Orhan Cezmi Tuncer, “Anadolu’da Vakıflar ve Bayındırlığa Katkısı”, *VD*, S.29, Ankara, 2005, s. 24.

¹⁰ Öztürk, a.g.m., s. 435.

¹¹ Umur Erkman, “Sinan Yapılarında Yakın ve Uzak Çevre İlişkileri Üzerine Düşünceler”, *Mimarbaş Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, C.1, VGM Yayınları, İstanbul, 1988, s. 627.

¹² Öztürk, “İslâm ve Türk Kültüründe Vakıflar”, *VD*, S.29, Ankara, 2005, s. 11.

umut edilen bir husustur. Bu çalışma sayesinde, bugün mezarı bile bulunmayan Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın, günümüzde ayakta olan veya olmayan hayratı, kurmuş olduğu vakıfların niteliği, hukukî statüsü, şartları, idaresi ve iktisadî yapısı hakkında bilim dünyasına katkıda bulunulması temenni edilmektedir.

Çalışmanın oluşturulması esnasında, yöntem bakımından, Türkiye'de vakıf araştırmaları konusunda önde gelen isimlerden biri olan Bahaeddin Yediyıldız'ın ortaya attığı sondaj metodu doğrultusunda, kronolojik ve yatay yaklaşım tarzı benimsenmiştir. Bu yöntemle göre, Türkiye tarihi, Selçuklular'dan günümüze kadar sekiz döneme ayrılır ve bu dönemler şu şekilde sıralanabilir:

- 1) Selçuklu Dönemi
- 2) Beylikler Dönemi
- 3) Osmanlı Kuruluş Dönemi (1299-1500)
- 4) Klâsik Osmanlı Dönemi (1500-1585)
- 5) XVII. Asır (1595-1699)
- 6) XVIII. Asır (1699-1839)
- 7) Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1920)
- 8) Cumhuriyet Dönemi (1920-...)

Bu dönemlerin her birine ait vakfiyelerden, dönemi ve Türkiye coğrafyasını temsil edecek olanlar belli bir sistem dâhilinde ele alınacak, içindeki veriler tahlil edilecek ve bu tahlillerden yola çıkılarak toplumun o dönemdeki sosyal, ekonomik ve kültürel yapısı bir bütün halinde değerlendirilecektir.¹³ Bu araştırmada tercih edilen yöntem de tam olarak budur. Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın kurduğu vakıflar, Osmanlı'nın sosyal, ekonomik ve kültürel yapısı hakkında, yalnızca kuruldukları XVII. yüzyıl hakkında değil, aynı zamanda faal oldukları XVIII. ve XIX. yüzyıllar hakkında da bize bilgi vermektedir.

Çalışmanın metni oluşturulurken, öncelikle vakfın tanımı yapılmış, menşei ile ilgili görüşler ele alınmış, İslâm'da bir müessese olarak ortaya çıkışı ve Türk-İslâm devletlerindeki gelişimi üzerinde kısaca durulmuştur. Vakıf müessesesinin Osmanlı'daki tatbiki, asırlar içerisinde değişen idaresi ve ortaya çıkan vakıf türlerinin de

¹³ Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, TTK Basımevi, Ankara, 2003, s. X.

ele alındığı bu giriş kısmının ardından, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın hayatı, siyasi faaliyetleri ve kişiliğinin ele alındığı birinci bölümde, olayların, çoğunlukla dönemin vakanüvislerinin eserlerinden istifade edilerek nakledilmesine özen gösterilmiştir.

Araştırmanın odak noktasını oluşturan ikinci bölümde, Mustafa Paşa'ya ait vakfiyeler ışığında, veziriazamın vakıfları ele alınmış, bunların hukukî statüsü ve mevkûfatı tafsilatlı bir biçimde tarif edilmiş ve arşiv kayıtları doğrultusunda vakıf eserlerin zaman içerisinde geçirmiş olduğu tamir ve değişiklikler gün yüzüne çıkarılmaya çalışılmıştır. Vakıfların tarihî seyri ele alınırken benimsenen yöntem yine kronolojik ve yatay yaklaşım tarzı olmuştur. Bu doğrultuda, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın kurmuş olduğu vakıflar, kuruldukları XVII. yüzyıldan itibaren ele alınarak faaliyetlerinin son bulduğu Cumhuriyet Dönemi'ne kadar getirilmiştir. Yine bu bölümde, vakıf eserlerdeki vazifeliler ve bunların aldıkları ücretlerden bahsedilmiş, bu vazife ve ücretlerin, vakıfların ayakta olduğu yüzyıllar içerisinde, diğer vakıflardaki muadil vazifelerin ücretleriyle mukayesesi yapılmış ve bu ücretlerin zaman içinde geçirdiği olası değişimler hakkında bilgi verilmiştir. Mustafa Paşa'ya ait vakıflardaki vazifelilerin aldığı ücretlerle diğer vakıflardaki muadil vazifelilerin ücretleri kıyaslanırken, zaman dilimi bakımından daha ziyade XVIII. yüzyıl tercih sebebi olmuştur. Bunun sebebi, bu hususta yapılmış en kapsamlı çalışmanın XVIII. yüzyılda faaliyet gösteren vakıflar hakkında bilgi vermesidir.¹⁴ Mustafa Paşa'nın kurduğu vakıflar, her ne kadar XVII. yüzyılın ortalarına doğru kurulmuş olsalar da, XVIII. yüzyılda faaliyet gösteren vakıflar arasında yer almaktadır.

Üçüncü bölümde ise, vakfın idarî ve iktisadî yapısı üzerinde durulmuştur. Bu doğrultuda, vakfın idaresinde görevli kişiler ve aldıkları ücretler ile vakfa ait gelirler ve giderler, hem vakfiye hem de diğer arşiv belgeleri ışığında ele alınmış ve vakıf muhasebe kayıtları da incelenerek vakfın iktisadî yapısı hakkında fikir elde edilmeye çalışılmıştır. Bu hususlarda da, yine kronolojik ve yatay yaklaşım tarzı benimsenmiş ve arşiv kayıtlarının imkân tanıdığı ölçüde, XVII. yüzyılın sonlarından başlayarak XX. yüzyılın başlarına kadar olan süreçte, vakfın idarecileri, vazifelileri, gelirleri ve giderleri hakkında bilgi verilmiştir. Son olarak çalışma, elde edilen sonuçların ortaya konması ile tamamlanmıştır.

¹⁴ Bahsi geçen çalışma için bkz. Yediyıldız, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", *VD*, S.14, s. 1-27.

ARAŞTIRMADA BAŞVURULAN KAYNAKLAR

Bu çalışma, ağırlıklı olarak Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya ait vakfiye ve bu vakfiyenin zeyli, diğer arşiv kayıtları ve dönemin kaynakları baz alınarak oluşturulmuş, literatür araştırması kısmında daha ziyade araştırma ve inceleme eserlerden istifade edilmiştir.

1) Vakfiyeler

Vakıf kurucularının mülkleri, inşa ettirdiği hayır eserleri, bu eserlerin işlevleri ve bünyesindeki vazifelileri, vakıfla ilgili şartları ve vakfın iktisadî yapısı hakkında bilgi veren en önemli birinci elden kaynak, şüphesiz vakfiyelerdir. Bu çalışmada da, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın hayatta iken yazdırmış olduğu, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan 640 numaralı defterin 77. sayfa 1. sırasında kayıtlı olan H. 1052 / M. 1642 tarihli vakfiyesi ve yine aynı defterin 88. sayfa 3. sırasında kayıtlı olan 1053 / 1643 tarihli zeyl-i vakfiyesi kaynak olarak alınmıştır.

2) Arşiv Vesikaları

Vakfiyeler, vakfın kurucusu tarafından mahkeme huzurunda düzenlenen resmi belgeler olması bakımından oldukça önemli olsa da, vakıfla ilgili verdiği bilgiler sadece düzenlendiği tarihteki şartlarla sınırlı kalmaktadır. Bu bakımdan, vakfın, tarihin seyri içerisindeki gidişatı, idaresi ve teftişinde yaşanan gelişmeler, vakfiyedeki şartlara riayet edilip edilmediği, vakıf eserlerin zaman içerisindeki durumları ve vakfın gelir-gider dengesinde zaman göre yaşanan değişimlerin ortaya çıkarılması için, devlet bürokrasisi içerisinde tutulan arşiv kayıtlarından istifade edilmektedir. Bu çalışmada da, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yapılan tarama sonucu elde edilen araştırmayla ilgili vesikalar, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan ilgili defterler, İstanbul Şer'iyye Sicileri Arşivi'nde yer alan Evkaf-ı Hümayûn Müfettişliği Mahkemesi kayıtları arasında bulunan Kemankeş Kara Mustafa Paşa Vakıfları ile ilgili kayıtlar ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki tapu tahrir kayıtları arasında bulunan temlikname vesikaları kaynak olarak alınmıştır.

3) Kronikler

XVII. yüzyıl, Osmanlı'da tarih yazıcılığının, devletin kuruluş dönemlerine göre oldukça geliştiği bir yüzyıl olmasına rağmen, bu dönemin vakanüvisleri, neşrettikleri

eserlerde genellikle siyasi gelişmeler üzerinde durmuş, devrin imar faaliyetleri hakkında neredeyse hiçbir bilgiye yer vermemiştir. Şüphesiz bu durum, yapılan araştırmalarda Osmanlı'nın sosyal ve kültürel yönlerini ele alma konusunda önemli bir eksiklik ortaya çıkarmıştır. Bu araştırmada, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın hayatı, siyasî faaliyetleri, kişiliği ve hayırsever yönü hakkında bilgi elde edebilmek için dönemin kroniklerinden ve seyahatnamelerinden istifade edilmiştir. Bu doğrultuda, Mustafa Naima Efendi'nin *Tarih-i Naima*, Kâtip Çelebi'nin *Fezleke*, Mehmed Hemdemî Çelebî (Solakzâde)'nin *Solakzâde Tarihi*, Hasan Vecihi'nin *Vecihi Tarihi*, Osman-Zâde Ahmed Taib Efendi'nin *Hadikatü'l Vüzera*, Kara Çelebi-Zâde Abdülaziz Efendi'nin *Zafername*, Mehmed Süreyya'nın *Sicill-i Osmanî*, Hafız Hüseyin Ayvansarayî'nin *Hadikatü'l-Cevami*, Evliya Çelebi'nin *Seyahatname* ve Fransız seyyah Clausier Du Loir'in *Seyahatname* adlı eserleri, araştırmaya kaynak teşkil eden kroniklerdir.

4) Araştırma ve İnceleme Eserler

Araştırmanın giriş kısmını oluşturan, vakfın tanımı, menşei, tarihi gelişimi ve önemi konularında, her biri bu alandaki çalışmaların öncüleri arasında sayılabilecek müelliflerin neşrettikleri araştırma eser ve makalelerden yararlanılmıştır. Bu doğrultuda, Fuad Köprülü'nün "Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti", Ömer Lütfi Barkan'ın "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", Ebul'ula Mardin'in "Vakıf Müessesesi", Ahmet İşeri'nin "Vakıflar", Ali Himmet Berki'nin "Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişafı ve Tekâmülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faideler, Şakir Berki'nin "Türkiye'de İmparatorluk ve Cumhuriyet Devrinde Vakıf Çeşitleri" ve Ahmed Akgündüz'ün "Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümleri ve Çeşitleri" adlı makaleleri ile Nazif Öztürk'ün *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar ve Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Bahaeddin Yediyıldız'ın *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi* ve Ziya Kazıcı'nın *İslâmî ve Sosyal Açıdan Vakıflar* adlı eserlerinden kaynak olarak istifade edilmiştir.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın hayatı, siyasî faaliyetleri ve kişiliği konularında ise, Mustafa Cezar'ın *Mufassal Osmanlı Tarihi*, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Osmanlı Tarihi*, Joseph Von Hammer'ın *Büyük Osmanlı Tarihi* ve İsmail Hâmi Danişmend'in *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* adlı araştırma eserleri ile

Abdülkadir Özcan'ın *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*'nde neşrettiği “Kemankeş Kara Mustafa Paşa” ve Münir Aktepe'nin *MEB İslâm Ansiklopedisi*'nde neşrettiği “Mustafa Paşa” madde başlıklı makalelerinden kaynak olarak yararlanılmıştır.

Başlıca zikredilen bu araştırma eser ve makalelerin dışında, gerek vakıf müessesesi ile ilgili, gerekse Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın hayatı, siyasî faaliyetleri, kişiliği ve vakıf eserleri ile ilgili daha pek çok araştırma eser ve makaleden istifade edilmiştir.

VAKFIN TANIMI VE MENŞEİ

Arapça kökenli bir kelime olup sözlük anlamı itibariyle “durmak, durdurmak; alıkoymak” anlamına gelen vakıf, istilâhî açıdan “bir malın sahibi tarafından toplumun yararına olmak üzere dinî ve hayrî bir amaç için ebediyen tahsis edilmesi” şeklinde özetlenebilecek hayır müessesesini ifade eder. Vakfın temelinde insanlığa karşı şahsî ve vicdanî sorumluluk hissiyle ortaya çıkan iyilik, şefkat, yardımlaşma ve dayanışma duygusu gibi değerler ve bu değerler doğrultusunda Allah'ın rızasını kazanmak için hareket eden kişinin hür iradesi yatar. Vakıf kuran kişiler, sahip oldukları menkul veya gayrimenkul varlıklarını, kendi iradeleriyle Allah rızası için vakfederek toplumun yararına bırakmışlardır. Bu bakımdan vakfın iki hedefi vardır. Birincisi, içinde bulunduğu toplumun maddi ve dünyevi ihtiyaçlarını gidermek, ikincisi ise bireyin manevi ve uhrevi saadetini temin etmektir. Diğer yandan, insanın “ben” düşüncesinin bencilliğinden kurtularak olgunlaşması, şahsiyet kazanması ve diğerkâmlık bilincine erişmesi; “öteki” nin varlığını kabul ederek onun da olgunlaşmasına ve şahsiyet kazanmasına yardımcı olması için toplumda dayanışma ve başkalarını da düşünme anlayışının hâkim kılınması esastır. Bu bağlamda vakıf, “ben” ve “öteki” arasındaki etkileşim ve dayanışma ruhunu somutlaştıran bir müessese olarak da değerlendirilebilir.¹⁵

Vakıf kelimesi, Kuran-ı Kerim'de terim olarak geçmemesine rağmen, Kuran'ın Allah yolunda mal harcamak, iyilik yapmakta yardımlaşmak ve hayrat yapmakta yarışmak gibi telkinleri ile hadislerde üzerinde durulan sadaka veya sadaka-i cariye gibi

¹⁵ Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.42, TDV Yayınları, İstanbul, 2012, s. 475; Yedi yıldız, *a.g.e.*, s. 6; Yedi yıldız, “Vakıf (Tarih)”, *DİA*, C.42, s. 479; Bayram Kodaman, “Vakfın Sosyal Yönü” *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.3, Samsun, 1988, s. 1; Öztürk, *a.g.e.*, s. 27; Öztürk, *a.g.m.*, 2005, s. 9.

kavramlar, zamanla böyle bir müessesenin doğuşuna ortam hazırlamıştır. Mescit yapmayı, su akıtmayı, yolcular için han ve kervansaraylar inşa etmeyi, malından sadaka vermeyi öğütleyen ve bu gibi davranışları öven hadislerin hemen hepsinde, bu davranışların topluma sağladığı yararlar ön plana çıkarılmış ve sadaka-i cariyeye vurgu yapılmıştır.¹⁶ Dolayısıyla sadaka ve sadaka-i cariyeye kavramlarını içeren hadisler ile Hz. Muhammed ve sahabenin bu yöndeki uygulamaları, vakıf müessesesinin hukukî açıdan temellendirilmesinde ve gelişip yayılmasında önemli rol oynamıştır.

Vakfın kuruluş senedi ve yasal dayanağı olan vakfiye veya vakıfnâme, vakfedilen bir malın hangi hayır işlerinde kullanılacağını, bu maldan kimlerin yararlanacağını, vakfın konusunu, gelirlerini ve ne şekilde yönetileceğini gösteren ve bunların kadı huzurunda görülen farazî bir mahkeme sonucu tescil edilmesiyle ortaya çıkan hukukî bir vesikadır. Zaruri durumlar ortaya çıkmadıkça değiştirilmesi mümkün olmayan vakfiyeler, bir çeşit vakıf nizamnâmesi mahiyeti taşıması ve vakıf müessesesinin nasıl çalıştığı, kimler tarafından idare olunduğu, kimlerin kendisinden istifade ettiği gibi hususlarda bilgi vermesi bakımından, içinde bulunduğu toplumun sosyal, kültürel ve iktisadî dinamikleri hakkında önemli bir bilgi kaynağı olmuştur.¹⁷

İslâmiyet ile beraber büyük bir gelişme gösteren ve geniş bir coğrafyada vücuda getirdiği sayısız eserlerle içinde bulunduğu toplumun sosyal hayatına yön veren vakıf müessesesi, bu yönüyle gerek İslâm fakihleri tarafından gerekse Batılı bilginler tarafından incelenmiş ve menşei hakkında muhtelif nazariyeler ortaya atılmıştır. Şüphesiz bu nazariyelerde dikkati çeken husus, vakıf müessesesinin İslâmiyet öncesi bazı kavim ve medeniyetlerdeki varlığı ve bunların İslâmiyet sonrası vakıf müessesesinin gelişimi üzerindeki etkilerine dair görüşlerdir.

Batılı devletlerin, XVI. yüzyıldan itibaren bazı İslâm ülkeleri üzerinde ortaya koydukları sömürgecilik faaliyetleri sonucu İslâm vakıf müessesesi ile karşılaşan Batılı bilginler, bu müesseseye ve menşeiine ilgi duymuşlardır. Bu ilginin bir sonucu olarak da vakıf müessesesinin menşeiine dair bazı nazariyeler ortaya atılmıştır. Bunlardan gerek

¹⁶ Yediyıldız, “Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri”, *VD*, S.20, Ankara, 1988, s. 405; Öztürk, a.g.m., 2005, s. 13.

¹⁷ Ahmed Akgündüz, “Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümleri ve Çeşitleri”, *Türkler*, C.10, s. 450; Osman Gazi Özgüdenli, “Vakfiye”, *DİA*, C.42, s. 465; İbrahim Ateş, “Vakfiyelerde Dua ve Beddualar”, *VD*, S.17, Ankara, 1983, s. 15; Yediyıldız, a.g.e., s. 4.

Batılı müellifler gerekse İslâm hukukçuları tarafından ortaya atılan idealist (İslâmî) nazariyeye göre vakıf, doğrudan İslâm menşeli olarak ortaya çıkıp gelişme imkânı bulmuş bir müessesedir. Dinî tesislere, yoksullara ve kimsesizlere yardım etmek, vâkıfın dünyevî ve uhrevî saadetini temin ettiği için, bu dinî ideal, vakıf müessesesinin doğmasına vesile olmuştur. Ancak mezhep kurucusu ilk büyük imamlar ve bazı İslâm hukukçuları arasında, vakfın mahiyeti ve hukukî esasları hakkında derin görüş ayrılıkları da bulunmaktadır. Şâfiî mezhebinin kurucusu İmam-ı Şâfiî, vakıf müessesesinin şiddetli bir savunucusu olurken, Hanefî mezhebinin kurucusu İmam-ı Âzam ise, Kuran'daki mirasla ilgili ayetlerin çiğnenmemesine verdiği önemden dolayı, geliri tamamen vakfeden kişiye ait bir vakıf kurmayı doğru bulmamış ve vakıf müessesesine temkinli yaklaşmıştır.¹⁸ Zira bir diğer nazariye olan aksü'l amel nazariyesine göre de, vakıf müessesesi ve bilhassa aile vakıfları, Arabistan'daki İslâm öncesi geleneklerin, Müslümanlığın getirdiği yeni veraset hükümlerine karşı bir aksü'l ameli olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim İslâmiyet öncesi Arabistan'da kadınların ve kız çocuklarının sosyal ve hukukî haklarının oldukça kısıtlı olduğu bilinmektedir. İslâm dini ise, kadına doğal haklarını vererek onun da verasete ehil olduğu hükmünü getirmiştir. Bu durum, Arapların doğrudan doğruya olmasa da, dolaylı yoldan bir aksü'l amel oluşturmaya yöneldiği ve bunun sonucunda vakıf müessesesinin doğduğu görüşünü ortaya çıkarmıştır. Bu nazariyeden hareketle, başta İmam-ı Âzam olmak üzere, diğer birçok İslâm hukukçusu, miras hakkındaki Kuran hükümlerini fiilen değiştirdiği gerekçesiyle vakıf müessesesine itiraz etmişlerdir.¹⁹

Vakfın menşei hakkındaki bir diğer tartışma konusu, vakıf müessesesinin Roma veya Bizans hukukundan model alınarak geliştirildiği görüşüdür. İtalyan hukukçusu Gatteschi, İslâm'daki vakıf müessesesinin, diğer birçok müessese gibi Roma hukukundan alındığını öne sürmüştür. Gatteschi'ye göre, vakıf müessesesinin tâbi olduğu hukukî şartlar, Roma hukukundaki "res sacrae" lerin tâbi bulunduğu hukukî şartlardan taklit edilmişti. Fransız hukukçusu Marcel Morand ise, vakıf müessesesinin, ilk örneklerini Bizans'ın Suriye ve Mısır'daki dinî müesseselerinden aldığını öne

¹⁸ İsmet Kayaoğlu, "Vakfın Menşei Hakkındaki Görüşler", *VD*, S.11, Ankara, 1978, s. 53.

¹⁹ Köprülü, "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü", *VD*, S.2, s. 5.

sürmüştür.²⁰ Fuad Köprülü, pek taraftar bulamamış olan Gatteschi'nin görüşüne karşı çıkmış ve vakıf müessesesinin Roma hukukundan değil, Morand'ın nazariyesi olan Bizans hukukundan örnek alınmış olabileceği görüşünü desteklemiştir.²¹ Zira Köprülü'ye göre, Bizans hukukundaki dinî müesseselere dair kaidelerle İslâm hukukunun vakfa ait hükümleri karşılaştırıldığı zaman, bu sonuç kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.²² Modern Türkiye'nin ilk hukukçularından biri olan Ebul'ula Mardin ise, Fuad Köprülü'nün aksine, vakıf müessesesinin Bizans hukukundan alınarak uygulandığı görüşüne şiddetle karşı çıkmıştır.²³

Bütün bu görüşlerden hareketle anlaşılmaktadır ki; vakıf müessesesi, doğrudan doğruya İslâm'ın dinî-ahlâkî kaidelerinden doğmuş bir müessese değildir. Vakıf müessesesine muadil örnekler Roma ve Bizans hukukunda, hatta daha da geçmişe gidilecek olursa Babil, Hitit ve Uygur metinlerinde dahi görülmektedir. Nitekim Babil Devleti'nde, ruhunun selâmetini sağlamak isteyen dindar bir adamın, Tanrı Şaarum ve Tanrıça Şallat adına bir tapınak yaptırdığı ve tapınağın yanındaki bir toprak parçasını da

²⁰ Res Sacrae, Roma hukukunda ibadet için yapılan mabetlere tahsis edilen mallara denir. Bunların tahsis edilmiş olduğu Aedes Sacrae'ler, İslâm'daki mescitlere tekabül eder. (Köprülü, a.g.m., s. 7-8.)

²¹ Köprülü, "Vakıf Müessesesinin...", *VD*, S.2, s. 458.

²² Bizans hukuku, kiliselerin, manastırların, fakirlere, ihtiyarlara ve çocuklara yardım maksadıyla kurulmuş cümle hayır müesseselerinin, devletin müsaadesini almış olmak mecburiyeti olmaksızın hukukî bir şahsiyete sahip olduklarını kabul etmiştir. İslâm hukukunda da, dinî veya hayrî mahiyette olan amme hizmetine mahsus müesseselerin, devletin müsaadesine gerek duyulmadan, sadece vâkıfın iradesiyle hukukî şahsiyete sahip olduğu kabul edilmiştir. Bizans hukukuna göre, dinî bir tesis yapmak isteyen kişi, mirasçıları olsa bile hiçbir şarta bağlı olmaksızın servetini buna tahsis edebilir. İslâm hukukunda da vâkıf, hiçbir şarta bağlı olmaksızın servetini dinî ve hayrî bir gayeye tahsis edebilir. Bizans hukukunda, tesis sahibi bu tesisin idaresini istediği şekilde tanzim edebilir ve istediği kişiye tevdi edebilir. İslâm hukukunda da vâkıf, vakfının idaresini tanzimde tamamen serbesttir. Bizans hukukunda dinî müesseselere ait mallar satılamaz ve tebdil olunamaz. İslâm hukukunda da vakfa ait mallar satılamaz, tebdil olunamaz veya müsadere edilemez. Bizans hukukunda, tesislere ait malların sahip olduğu kaideler, diğer benzer konulardaki umumî kaidelerden bağımsızdır ve buna ait süre 40 senedir. İslâm hukukunda da bir vakfa ait maldan yararlanma hakkına sahip olanlar, 33 sene boyunca bu hakkı talep edebilirler. (Köprülü, "Vakıf Müessesesinin...", s. 8.)

²³ Bizans hukukunda dinî tesisler için hükmi şahsiyete benzer bir durum kabul edilmiş olsa da, mal edinme ehliyetleri kayıt altına alınmıştır. Nitekim manastırlardaki rahipler arazi temellük ederek dinî tesis vücuduna getirememiştir. İslâm hukukunda ise mala izafe olunmuş vakıfların bir hükmi şahsiyeti doğduğu kabul edilmiştir ve Bizans hukukunda bunun bir benzeri görülmez. Marcel Morand gibi Fransız müellifler, Cezayir havalisindeki vakıfları inceleyerek iki farklı vakıf türünü birbirine karıştırmışlar ve sahih vakıflara da, irsad-ı vakıf denilen gayri sahih vakıflara ait hükümler açısından bakarak yanlış mütalaalar vermişlerdir. Bu nedenle Mardin'e göre, vakıf müessesesinin Bizans hukukundan ilham alınarak inkişaf ettiği görüşü kabul edilemez. (Ebul'ula Mardin, "Vakıf Müessesesi", *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C.10, İstanbul, 1954, s. 134-135.)

oturması için bir rahibe hibe ettiği, Kudurru²⁴ adı verilen tabletlerden anlaşılmaktadır. Hatta İslâm vakfiyelerinin sonunda yer alan vakıf şartlarına riayet etmeyenler hakkındaki beddua formüllerinin benzerleri, Babil hukuk vesikalarında da mevcuttur.²⁵ Anadolu'da yapılan kazılar sonucu Hitit başkenti Boğazköy'de bulunan Hititlere ait yazılı tabletlerde, vakıf tasnifi içinde yer verilebilecek örneklere rastlanmıştır.²⁶ Zengin Uygur edebiyatından kalan belgeler arasında da, bir vakıf vesikasının varlığından bahsetmek mümkündür.²⁷ Bütün bu bilgilerden hareketle, Babiller'de, Hititler'de veya Uygurlar'da görülen dinî-hayrî tesisler, vakıf müessesesinin uygarlık tarihindeki ilk örnekleri olarak kabul edilebilir.

Vakıf müessesesi, her ne kadar İslâm öncesi topluluk ve medeniyetlerde var olan bir müessese olsa da, esas gelişimini ve hukukî tekâmülünü, İslâmî yardımlaşma prensibinin bir sonucu olarak, İslâm ile birlikte gerçekleştirmiştir.²⁸ Kuran'daki Allah yolunda hayır işlemeyi ve sosyal yardımlaşmayı teşvik eden ayetler ile sadaka-i cariyeyi öven hadislerden hareketle vakıf müessesesi, İslâmiyet'in doğuşu sonrası Müslümanlar arasında hızla yayılmıştır. Bu doğrultuda ilk girişim, hicretten hemen sonra, kendisine ait yedi parça hurma bahçesini vakfedip gelirini İslâm'ın muhafazası için yapılan faaliyetlerde gerek duyulacak ihtiyaçların giderilmesine tahsis etmesiyle, bizzat Hz. Muhammed tarafından yapılmıştır. Ayrıca O, Fedek'teki hurmalığını yolcuların ihtiyaçları için vakfetmiş, Hayber'deki hurmalığını ise üç kısma ayırarak bunlardan ikisini Ehl-i İslâm'a, geri kalanını da Ehl-i Beytine ve fukara-i muhacirine bırakmıştır.²⁹ Hz. Muhammed tarafından yapılan bu vakıfları müteakiben, sahabe arasındaki ilk vakıf müessesesi Hz. Ömer tarafından kurulmuştur.³⁰ Hayrî amaçlar için kullanmak istediği Hayber'deki hurmalığı hakkında Hz. Muhammed'e danışan ve "aslını istediğin şekilde

²⁴ Babil Devleti'nde sınır taşı olarak kullanılan veya Kassitler tarafından halka verilen arazi kayıtlarının tutulduğu bir nevi taşan belgelerdir. (L.W. King – Leonard William, *Babylonian Boundary-Stones and Memorial-Tablets In The British Museum*, Oxford Üniversitesi Yayınları, Londra, 1912, s. VII.)

²⁵ Köprülü, "Vakıf Müessesesinin...", s. 458.

²⁶ Kayaoğlu, a.g.m. s. 50.

²⁷ Walter Reuben, "Budist Vakıfları Hakkında", *VD*, S.2, s. 180.

²⁸ Ali Himmet Berki, "Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişafı ve Tekâmülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faideler", *VD*, S.6, İstanbul, 1965, s. 10.

²⁹ Öztürk, a.g.e., s. 45.

³⁰ Bülent Köprülü, "Tarihte Vakıflar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.8, S.3, Ankara, 1951, s. 496.

vakfet, gelirini de sadaka olarak dağıt” cevabı alan Hz. Ömer, bu hurmalığın mülkünü satılamaz, satın alınamaz, bağışlanamaz ve miras bırakılamaz şekilde vakfetmiş, gelirini de Allah yolunda gaza edenlere, esaretten kurtulmak isteyen kölelere, yolculara ve yardıma muhtaçlara sadaka olarak bağışlamıştır. Ayrıca bu vakfin vakfiyesini de halifelîği zamanında yazdırmıştır.³¹

İslâm fütuhâtının süratle gelişmesi sonucunda, İslâm toplumunun kısa sürede önemli bir refah seviyesine ulaşması ve savaşlardan elde edilen ganimetlerle vergilerden elde edilen gelirlerin Müslümanlar arasında paylaşılması, büyük şahsi servetleri ortaya çıkarmıştır. Bu durum, vakıf müessesesinin hızla yaygınlaşması için gerekli iktisadî şartları hazırlamış ve İslâm öncesi medeniyetlerdeki vakıf müessesesine benzer tesisler, İslâm fakihlerine vakfın hukukî esaslarını belirlemek için gerekli örnekleri vermiştir. Nitekim refah seviyesi ve servetin artmasına paralel olarak, Emeviler Dönemi’nde vakıf müessesesinin büyük bir gelişme gösterdiği bilinmektedir.³² Abbasiler Dönemi’nde de gelişimini sürdüren ve toplum hayatında oldukça geniş bir yer tutmaya başlayan vakıf müessesesinin hukukî esasları, dönemin eğilim ve ihtiyaçları doğrultusunda tespit edilmeye çalışılmıştır. O döneme kadar muhtelif İslâm hukukçuları arasında birbirinden farklı görüşlere maruz kalan, hatta mezhep kurucusu büyük imamlar arasında ihtilaflara sebep olan vakıf müessesesinin hukukî esasları, Hanefî mezhebine mensup İmam Ebu Yusuf tarafından geniş bir şekilde düzenlenmiş ve yazılı hale getirilmiştir. Özellikle birçok İslâm hukukçusu ve mezhep imamı tarafından karşı çıkılan aile vakıflarının, Ebu Yusuf tarafından câiz olarak görülmesi, İslâm âleminde olumlu karşılanmış ve bilhassa Hanefîler tarafından hukukî bir dayanak sayılmıştır. Hatta Hanefîliğin yaygın olmadığı Cezayir gibi memleketlerde dahi, kurulan vakıflar Ebu Yusuf’un koyduğu Hanefî mezhebi kaidelerine göre tesis edilmiştir.³³ Böylece, Abbasiler Dönemi’nde hukukî esasları tespit edilip düzenli hale getirilen vakıf müessesesi, İslâm toplumunda süratle yayılmaya ve kurumsallaşmaya başlamıştır.³⁴

³¹ Öztürk, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, TDV Yayınları, Ankara, 1995, s. 125; Öztürk, *a.g.e.*, 1983, s. 47.

³² Öztürk, *a.g.e.*, 1983, s. 54-55.

³³ Neşet Çağatay, “İslâm’da Vakıf Kurumunun Miras Hukukuna Etkisi”, *VD*, S.11, Ankara, 1978, s. 5.

³⁴ Fuad Köprülü, “Vakıf Müessesesinin ...”, s. 12.

Abbasiler Dönemi'nde, merkezi otoritenin zayıflaması sonrası, İslâm dünyasının muhtelif siyasî parçalara ayrılması ve akabinde kudretli Türk-İslâm devletlerinin kurulmasıyla Şark Müslümanlığının Türk hâkimiyeti altına girmesi, vakıf müessesesinin bir kat daha gelişimine sebep olmuştur. Buna göre, vakıf müessesesinin Türk-İslâm dünyasındaki serüveni, henüz Karahanlılar döneminde, Karahanlı hükümdarı Tamgaç Buğra Han tarafından kurulan bir vakıf medrese ile başlamıştır. Bu medresenin dikkat çeken özelliği, Selçuklular döneminde vezir Nizâmü'l Mülk tarafından Bağdat'ta kurulan Nizamiye Medresesi'nden önce, Ehl-i Sünnet görüşünü savunan bir medrese olarak tesis edilmiş olmasıdır.³⁵ Özellikle Selçuklular döneminde Şîf-Fâtımî hareketine karşı izlenen Sünnîlik siyaseti, devletin her tarafında, başta medreseler olmak üzere birçok dinî-hayrî müessesenin vücuda getirilmesini sağlamıştır. Bu durum, vakıf sermayesinin müthiş bir oranda artmasına vesile olmuş ve büyük bir malî güce sahip olan Selçuklu hükümdarları, melikleri, devlet adamları ve ileri gelenlerinin, vakıf kurma konusunda adeta birbirleriyle rekabet eder hale gelmelerini sağlamıştır.³⁶ Moğol istilâsı, vakıf müessesesinin içinde bulunduğu bu gelişme ortamını bir müddet durdurup Maverâünnehir, İran ve Irak sahalarındaki vakıflara büyük zararlar vermiş olsa da, Moğol prenslerinin İslâmiyet'i kabulü sonrası vakıflar yeniden gelişme alanı bulmaya başlamıştır. Gazan, Hüdâbende, Ebu Said gibi Müslüman Moğol hükümdarları ve zengin Moğol emirleri, çok sayıda vakıf tesis etmişler ve onların idaresi için birçok arazi ve emlak tahsis etmişlerdir. Moğolları takiben Celâyirler, Timurlar, Akkoyunlular, Safevîler, Şeybaniler gibi Moğol ve Türk sülâleleri zamanında da devam eden bu gelişim, Türkiye Selçukluları ile onların halefi olan Anadolu Türk beylikleri ve bu beylikler arasından sivrilerek cihanşümul bir devlet haline gelen Osmanlı dönemlerinde adeta zirve noktasına ulaşmış ve vakıf müessesesi, Türk-İslâm devletlerinde sosyal ve kültürel açıdan oldukça önemli bir müessese haline gelmiştir.³⁷

OSMANLI'DA VAKIF

Kendisinden önceki Türk-İslâm devletlerinin halefi konumunda bulunan ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin mirası üzerinde, onun bir devamı olarak teşekkül eden

³⁵ Kayaoğlu, a.g.m., s. 52.

³⁶ Kazıcı, a.g.e., s. 55.

³⁷ Fuad Köprülü, "Vakıf Müessesesinin ...", s. 14.

Osmanlılar, siyasî bakımdan olduğu kadar sosyal, kültürel ve iktisadî bakımdan da Türk-İslâm devletlerinin zengin teşkilât ve müesseselerinden faydalanma imkânı bulmuşlardır. Nitekim diğer birçok müessese gibi vakıf müessesesini de, kendilerinden önceki Türk-İslâm devletlerinden iktibas etmişlerdir.

Kurulduktan sonra kısa sürede hızla büyüyen Osmanlı'da, vakıf müessesesi de devletin siyasî ve iktisadî gelişimine paralel olarak gelişip yükselmiştir. Öyle ki, devlet henüz kuruluş döneminde iken, ilk vakıf müessesesi Sultan Orhan Gazi tarafından vücuda getirilmiştir. İznik'te bir medrese kuran ve bu medresenin idaresi için yeterince gelir getirecek kadar gayrimenkulü vakfeden Orhan Gazi, medresenin başına da ilmi ve faziletiyle dönemin meşhur âlimlerinden olan Davud-ı Kayserî'yi müderris olarak tayin etmiştir. Bu medrese, önemli ilim ve devlet adamlarının yetişmesine önayak olmuş ve bu sayede devlet, siyasî açıdan büyümesinin yanı sıra, ilim ve kültür alanlarında da gelişim ve ilerleme kaydetmiştir.³⁸ Zira siyasî alanda gerçekleştirdiği gelişimi, ilim ve kültür alanlarındaki ilerlemeyle destekleyemeyen bir devletin, varlığını asırlar boyunca sürdürebilmesi de mümkün değildir.

Orhan Gazi'den itibaren başlayarak Osmanlı padişahları, sultanları, vezirleri, emirleri, devlet adamları ve zengin tebaa olmak üzere toplumun her kesiminden insan, pek çok vakıf eser vücuda getirmiş ve bu sayede vakıf müessesesi, sosyal ve iktisadî hayatın hemen her alanında yaygınlaşmış, derinleşmiş ve yeni boyutlar kazanmıştır.³⁹ Bu durum, kısa sürede Osmanlı Devleti'ni bir vakıf medeniyeti haline getirmiştir. Nitekim yapılan kaynak araştırmaları sonucunda, Osmanlı ülkesinde XVI. yüzyılda 776, XVII. yüzyılda 1.663, XVIII. yüzyılda 6.000 ve XIX. yüzyılda 9.000 vakıf kurulduğu anlaşılmaktadır. Genel olarak bakıldığında ise, Osmanlı döneminde kurulan vakıf sayısının 30.000'den fazla olduğu tahmin edilmektedir.⁴⁰

Osmanlı'da vakıfların bu denli gelişim alanı bulması ve sayısının fazlalığı, vakıf müessesesinin, devletin ekonomisi açısından da önemli bir müessese haline gelmesini sağlamıştır. Nitekim XVI. yüzyılın başlarında, devlete ait toprakların %20'sinin vakıf

³⁸ Ali Himmet Berki, "Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı", *VD*, S.5, Ankara, 1962, s. 127.

³⁹ Mehmet Genç, "Klâsik Osmanlı Sosyal-İktisadî Sistemi ve Vakıflar", *VD*, S.42, Ankara, Aralık 2014, s. 10.

⁴⁰ Öztürk, a.g.m., 2002, s. 434.

topraklardan oluştuğu bilinmektedir. Vakıf müessesesinin Osmanlı ekonomisi açısından önemini daha ayrıntılı bir şekilde tarif etmek gerekirse, 1530-1540 yılları arasındaki tahrirlere göre, devletin Anadolu eyaletinden elde ettiği toplam gelirin %17'lik kısmını vakıf gelirleri oluşturmaktadır.⁴¹ Bu veriler göz önünde bulundurulduğunda, vakıfların Osmanlı'daki ekonomik gücü daha iyi anlaşılmaktadır.

Osmanlı'da, yeni vakıflar kurulduğu gibi, fethedilen yerlerdeki kadim vakıflara da dokunulmamış ve bu vakıfların, Müslüman-Gayrimüslim ayırt etmeden, vâkıfının şartlarına göre idare edilmesine özen gösterilmiştir.⁴² Zira Osmanlı'da padişahlar dahi vakıfların şartlarını değiştirmek, haklarını azaltmak ve memur tayinlerine müdahil olmak konusunda kendilerini salâhiyet sahibi görmemişlerdir. Bu durum, vakıf müessesesine her türlü dış etki ve müdahaleden uzak olma imkânı tanımış ve diğer müesseselere göre daha fazla gelişim alanı bulmasını sağlamıştır.⁴³

Osmanlılar, vakıfların idare sistemi konusunda, tıpkı diğer müesseselerde olduğu gibi kendilerinden önceki Türk-İslâm devletlerinin usul ve uygulamalarını örnek almışlardır. Nitekim hükümdar vakıflarına vezirlerin mütevellî veya nâzır olarak tayin olunması, kadılık teşkilâtının hususî vakıfların idaresinde etkin rol oynaması, bazı zamanlarda payitaht kadısının diğer yerlerdeki vakıfları teftiş etmesi veya buralara hususî müfettişler tayin olunması gibi örnekler, diğer Türk-İslâm devletlerindeki vakıf idare sisteminin, Osmanlılar tarafından da devam ettirildiğini göstermektedir.⁴⁴ Osmanlı'da, devletin siyasî ve malî açıdan gelişmesinin bir sonucu olarak, vakıfların statü ve çeşitlerinde yaşanan değişimin yanı sıra, idare sistemi konusunda da bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Bu bağlamda, Sultan I. Bayezid, her vilayete birer "Müfettiş-i Ahkâm-ı Şer'iyye" tayin etmiş ve buralarda bulunan vakıfların teftiş görevini bu makama vermiştir. Çelebi Mehmed döneminde, kadılık teşkilâtları bir

⁴¹ O devirde bu vakıf gelirlerinin önemli bir kısmı ile Anadolu eyaletinde 342 cami, 1055 mescit, 110 medrese, 626 zaviye, 45 imaret, 154 muallimhane, 75 büyük han ve kervansaray, 1 kalenderhane, 1 mevlevihane, 2 daru'l-huffaz ve 238 hamam idare edilmektedir. Bu sayede mühim amme hizmetleri devrin şartları içerisinde en muntazam şekilde ifa edildiği gibi, bu müesseselerde çalışan 121 müderris, 3756 hatip, imam ve müezzin ile 3299 şeyh, kayyum ve talebe olmak üzere toplam 7176 kişi vakıf yoluyla maaş almaktadır. (Nazif Öztürk, *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, VGM Yayınları, Ankara, 1983, s. 4.)

⁴² Furuzan Selçuk, "Vakıflar (Başlangıçtan 18. Yüzyılına Kadar)", *VD*, S.6, Ankara, 1965, s. 21.

⁴³ Kazıcı, *a.g.e.*, s. 61.

⁴⁴ Fuad Köprülü, "Vakıf Müessesesinin ...", s. 22.

merkeze bağlanarak “Hakimü'l-hükkâm” unvanıyla bir baş kadı tayin edilmiş ve bütün vakıfların idaresi bu baş kadıya verilmiştir. Sultan II. Murad devrinde, bu görev kazaskerlik makamı tarafından icra edilirken, Fatih Sultan Mehmed, kurmuş olduğu vakıfların nezaretini sadrazamlara tevcih etmiş ve böylece “Sadr-ı Âli Nezareti” ortaya çıkmıştır. Fatih'ten sonra Sultan II. Bayezid, vakıflarının nezaretini şeyhülislâmlara tevcih ederken, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde, Fatih'in başlattığı Sadr-ı Âli Nezareti uygulamasına riayet edildiği görülmüştür.

Osmanlı'nın Mısır, Suriye, Arabistan ve Kuzey Afrika'ya fethetmesinden sonra, buralarda bulunan vakıfların idaresi için 1586 yılında “Evkâf-ı Haremeyn Nezareti” kurulmuştur. XVIII. yüzyıla gelindiğinde, vakıfların idaresi için müstakil idare binaları inşa ettirilmeye başlanmış ve bu, Osmanlı'da vakıfların tek bir merkezden yönetilmesi adına atılan ilk adım olmuştur. 1826 yılında kanlı bir şehir muharebesiyle Yeniçeri Ocağı'nı kaldıran Sultan II. Mahmud, ocağın gücünü tamamen ortadan kaldırabilmek adına, nezaretleri Yeniçeri Ocağı'ndaki sekbanbaşı ağalarına şart koşulan vakıflara da el koymuş ve “Evkâf-ı Hümâyûn Nezareti”ni kurarak Osmanlı'daki tüm vakıfların idaresini bu teşkilâta bağlamıştır.⁴⁵

Evkâf-ı Hümâyûn Nezareti'nin kurulmasında birçok sebep vardır. Bunlar; oldukça dağınık bir vaziyette bulunan vakıf idaresinin tek elde toplanması ihtiyacı, XVI. asırdan itibaren iktisadî yapının dünya genelinde geçirdiği değişim ve buna bağlı olarak imparatorluğun yaşadığı ekonomik çalkalanmalar sonrası devlet yönetiminin merkezî bir anlayışla yeniden düzenlenmesi ve vakıf gelirlerinden devletin diğer alanlarında da yararlanma fikri şeklinde özetlenebilir. Ancak şüphesiz bu sebeplerin ötesinde, öne çıkan asıl sebep, ulemanın güç ve nüfuzunu kırma düşüncesidir. Nitekim klasik dönemde zarurî ve istisnaî bir uygulama olan bazı vakıfların askerî harcamaları karşılamak amacıyla mîrîleştirilmesi uygulaması, II. Mahmud dönemi ve sonrasında standart bir uygulama haline gelmiş ve bu durum, ulemanın gücünü büyük ölçüde zayıflatmıştır.⁴⁶ Fakat II. Mahmud ile başlayan bu merkezîyetçi vakıf politikası, uzun

⁴⁵ Yedi yıldız, *a.g.e.*, s. 186-187; Fuad Köprülü, “Vakıf Müessesesinin ...”, s. 22-23; Öztürk, *Türk Yenileşme...*, s. 66-68; Kazıcı, *a.g.e.*, s. 72-73.

⁴⁶ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008, s. 314; Öztürk, *a.g.m.*, 2002, s. 441.

vadede vakıfların bakım ve onarım için ödenek bulamaz hale gelmesine yol açmış ve Osmanlı vakıf medeniyetinin çöküşüne zemin hazırlamıştır.⁴⁷

Osmanlı'da vakıf müessesesinin yozlaşması ve çökmesi bahsinde, yukarıda zikredilen idarî etkenlerin dışında, vakıf hukukunda ve bu hukukun uygulanması konusundaki bozulmalar, vakıfların yönetiminde ve denetiminde zamanla meydana gelen usulsüzlükler, mütevellilerin suistimalleri ve insanların ahlâkî açıdan bozulması gibi beşerî etkenler de önemli rol oynamıştır.⁴⁸ Nitekim bazı vakıf mütevellilerinin, vakfın gelirlerini vakfiyede şart edilen yerlere değil de kendi zimmetlerine geçirmesi veya bu paraları yanlış kullanarak zayı etmesi, vazifelilerin vakıftan ücret almalarına rağmen görevlerini yerine getirmemesi, iltizam usulüyle toplanan gelirlerin geç ödenmesi veya hiç ödenmemesi ve teftiş makamı olan kadıların da görevlerini ihmal etmesi, vakıfların ekonomik açıdan çökmesine yol açmıştır.

Osmanlı döneminde faaliyet gösteren vakıfları üç ana başlık altında incelemek mümkündür. Bunlar, Osmanlılara kendilerinden önceki Türk-İslâm devletlerinden intikal eden “evkaf-ı kadime”, mirî arazinin temlik suretiyle kurulan “evkaf-ı irsadiye” ve Osmanlı tebaasından hayırsever kimselerin mülkiyetlerinde olan malları dinî ve hayrî bir amaca yönelik vakfetmeleriyle ortaya çıkan “evkaf-ı sahiha-i lâzıme”dir.⁴⁹ Bu genel tasnifin dışında, Osmanlı döneminde vakıflar, nitelikleri bakımından menkul ve gayrimenkul; amaçları bakımından hayrî, zürri ve avarız; mülkiyetleri bakımından sahih ve gayri sahih; idaresi bakımından mazbut, mülhak ve müstesna; kiraya verilmeleri bakımından icâre-i vahideli, icâreteynli ve mukataalı olmak üzere çeşitli kısımlara ayrılmaktadır.⁵⁰

1. Nitelikleri Bakımından Vakıflar

a) Menkul Vakıflar:

Para, kumaş, silah, hayvan, tarım aletleri vb. gibi bir yerden başka bir yere nakli mümkün olan malların vakfedilmesiyle kurulan vakıflardır.

⁴⁷ Bernard Lewis, *Moren Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, TTK Basımevi, Ankara, 1993, s. 94-95.

⁴⁸ Ali Himmet Berki, “Vakıflar ve Vakıfların Maruz Kaldığı Tecâvüz ve İhmâlller”, *VD*, S.8, Ankara, 1969, s. 336.

⁴⁹ Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, TDV Yayınları, Ankara, 1995, s. 63.

⁵⁰ Öztürk, *a.g.e.*, 1983, s. 80-108; Öztürk, *a.g.m.*, 2002, s. 441; Kazıcı, *a.g.e.*, s. 87-96.

b) Gayrimenkul Vakıflar:

Arsa, arazi, ev gibi İslâm hukukunun vakıf için ön gördüğü şekilde, bir yerden başka bir yere taşınması mümkün olmayan mal ve mülklerin oluşturduğu vakıflardır.

2. Amaçları Bakımından Vakıflar

a) Hayrî Vakıflar:

Doğrudan doğruya hayır amacıyla kurulan ve çoğu zaman amme hizmeti sağlayan, bütün insanlığın veya fakirlerin yararlandığı vakıflardır. Bu tarz vakıflar, kurucusu tarafından tamamen Allah rızası kazanmak adına kurulan vakıflardır ve vakıf kurulduktan sonra vâkıf ile vakfettiği mallar veya vakfın gelirleri arasında hiçbir bağ kalmaz.⁵¹

b) Zürrî Vakıflar:

Evlatlık veya ailevî vakıflar olarak da anılan, bir malın bütününe veya bir kısmını, sadece hayır amacıyla değil, kendi nesebinden gelenlere miras bırakabilmek yahut onların kendilerine miras kalacak malı dağıtmamalarını sağlamak için, vakfın tevliyetinin ve bütün gelirlerinin vâkıf tarafından evlat ve ahfadına tahsis edildiği vakıflardır.⁵² Bu tür vakıflar, İslâm'ın akrabaya iyilik yapmayı teşvik eden esaslarına dayandırılarak kurulmuştur. İslâm fakihleri arasında caiz olup olmadığı konusunda ihtilafli görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olan zürrî vakıflar, özellikle Hanefî mezhebine mensup İmam Ebu Yusuf tarafından caiz olarak kabul edildikten sonra yaygınlaşmaya başlamıştır. Osmanlı döneminde de varlığını devam ettiren zürrî vakıfların kurulması, Evkaf-ı Hümâyûn Nezareti'nin teşekkül etmesi sonrası engellenmiş, sadece daha önce kurulmuş olan aile vakıflarının devamına müsaade edilmiştir.⁵³

⁵¹ Yediyıldız, "Müesseseler-Toplum Münâsebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi", *VD*, S.15, Ankara, 1982, s.28.

⁵² Reyhan Şahin Allahverdi, "Zürrî Vakıfların İdaresinde Yaşanan Sorunlar", *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, S.43, Bahar I, 2016, s. 315.

⁵³ Mustafa Alkan, "Osmanlı Vakıf Sisteminde Bozulma Üzerine Bazı Düşünceler", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.166, İstanbul, Şubat 2007, s. 76.

c) Avarız Vakıfları:

Geliri bir köy veya mahalle halkının ihtiyaçlarını karşılamada kullanılmak üzere tahsis edilmiş vakıflardır. Osmanlı'da muhtarlık teşkilâtı (1833) kurulmadan önce mahallelerin ve köylerin sorunları vakıflar eliyle halledilmeye çalışılıyordu. Bu bağlamda, avarız vakıflarının hallettiği en önemli mesele, bir yerleşim birimindeki ahalinin ödemekle yükümlü olduğu olağanüstü hâl vergisi olan avarız vergisini, ödemeye gücü yetmeyenlerin yerine ödemektir. Başlangıçta sadece bu amaç için kurulan avarız vakıflarının işlevi, zamanla daha geniş kapsamlı bir hale gelmiş ve bugünün sosyal devlet anlayışının kanunlarla teminat altına almaya çalıştığı sosyal hizmetler, Osmanlı'da avarız vakıfları sayesinde, devletin katkı ve denetimi olmadan gerçekleştirilmiştir.⁵⁴

3. Mülkiyetleri Bakımından Vakıflar

a) Sahih Vakıflar:

Vakıf için tahsis edilmiş olan varidatı teşkil eden menkul ve gayrimenkullerin mülkiyetinin vâkıfın kendisine ait olması suretiyle kurulan vakıflardır. Vakfın sahih olmasında aranan bir diğer şart, vakfa konu olan şeyin maddî olması ve açıkça belirtilmiş olup bütün faydalanma hakkının vakfa bırakılmış olması şartıdır. Maddî olmayan bir alacak hakkı ile intifa veya irtifak haklarının vakfi mümkün olsa da, bu tür vakıflar sahih vakıf olarak görülmemiştir.⁵⁵

b) Gayri Sahih Vakıflar:

Hazineye ait olan bir mülkün, mülkiyeti yine devlette kalmak şartıyla, sadece gelirlerinin veya tasarruf hakkının, hükümdarın izniyle hayrî bir amaca tahsis edildiği vakıflardır. Bu tür vakıflara gayri sahih vakıf denmesinin sebebi, vakfedilen şeyin mülkiyet bakımından vâkıfın kendisine ait olmamasıdır. Dini açıdan karışık olan bu tür vakıfların kurulmasına müsaade edilmesi, fertlerin vakıf kurmaya teşvik edilmesi amaçlıdır. Bu tür vakıflar hukukî anlamda sahih vakıflardan ayrılsa da, bir kısmının

⁵⁴ Mehmet İpşirli, "Avarız Vakfı", *DİA*, C.4, Ankara, 1991, s. 109; Yediyıldız, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", s. 8.

⁵⁵ Ahmet İşeri, "Vakıflar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.21, S.1, Ankara, 1964, s. 203-205.

sahih vakıflarla aynı işlevi gördüğünü söylemek mümkündür. Nitekim bu vakıflar aracılığıyla devlete ait olan bir gelir, yine devletin yerine getirmekle yükümlü olduğu amme hizmetleri için kullanılmıştır.⁵⁶

4. İdaresi Bakımından Vakıflar

a) Mazbut Vakıflar:

Ayrı bir tüzel kişiliğe sahip olmakla beraber, doğrudan doğruya devlet tarafından idare olunan vakıflardır. Evkaf Nezareti'nin kurulmasından sonra ortaya çıkan bu tür vakıfların mütevellilik vazifesini nezaret veya nezaretin tayin ettiği kaimmakam-ı mütevelliler yerine getirmiştir. Bir vakfın mazbut hâle gelmesini sağlayan iki sebep vardır. Birincisi, vâkıfın koyduğu şartlar çerçevesinde mütevellilik vazifesini yapacak birinin kalmayıdır ki; bu durum genellikle vâkıfın tevliyeti şart koştuğu neslinin sona ermesiyle gerçekleşmiştir. İkincisi ise, vakfın kuruluşu esnasında mütevellilik vazifesi için herhangi birinin tayin edilmemiş olmasıdır. Böyle durumlarda, vakfın yönetimi merkez idaresi tarafından devralınmış ve vakıf mazbut hale dönüştürülmüştür. Bu işlemin yapılmasındaki temel maksat, vakfa ait gelir kaynaklarının daimi surette işletilmesini sağlamak ve vakfın zamanla yok olmasının önüne geçmek düşüncesidir.⁵⁷

b) Mülhak Vakıflar:

Mütevellileri tarafından müstakil olarak idare olunurken aynı zamanda devletin nezaret ve kontrolü altında bulunan vakıflardır. Gayri mazbut vakıf olarak da anılan bu tür vakıflar, Evkaf Nezareti'nin kurulması sonrası vakıfların idare ve teftiş görevinin nezaret bünyesinde toplanmasıyla ortaya çıkmıştır. Mülhak vakıfların mazbut vakıflardan ayrılan yönü, doğrudan doğruya Evkaf Nezareti tarafından idare olunmayıp vakfiyede belirtilen usule göre tayin edilen mütevelliler tarafından idare olunmasıdır. Bu tür vakıflarda, mütevelliler Evkaf Nezareti tarafından tayin edilmediği gibi, nezaretin emrine de tâbi değildir.⁵⁸ Hülâsa, Evkaf Nezareti'nin mülhak vakıflar üzerindeki fonksiyonu, daha ziyade teftiş ve denetim mekanizması şeklindedir.

⁵⁶ İşeri, a.g.m., s. 206-207; Akgündüz, a.g.m., s. 453-455.

⁵⁷ Şakir Berki, "Vakıfların Gördüğü Çeşitli Hizmetler", VD, S.6, İstanbul, 1965, s. 89; İşeri, a.g.m., s. 237-238.

⁵⁸ İşeri, a.g.m., s. 238-239.

c) Müstesna Vakıflar:

Evkaf Nezareti'nin kontrol ve müdahalesi olmadan, doğrudan doğruya kendi mütevellileri tarafından idare olunan vakıflardır. Genellikle Abdülkadir Geylanî, Hacı Bektaşî Veli, Mevlânâ Celaleddin Rumî gibi meşhur din adamları ve Evrenos Bey, Mihâl Bey, Süleyman Bey gibi ünlü gaziler tarafından kurulmuş vakıflar olan bu tür vakıflar, her çeşit örfî ve şer'î vergiden muaf tutuldukları için müstesna adını almıştır.⁵⁹

5. Kiraya Verilmeleri Bakımından Vakıflar

a) İcâre-i Vahideli Vakıflar:

Mütevellileri veya evkaf idareleri tarafından, geçici bir süre için, doğrudan doğruya kiraya verilmek suretiyle idare olunan vakıflardır. Tek kiralama sistemi olan bu yöntem, zamanla ortaya çıkan diğer kiralama usullerine göre daha az uygulanmıştır. Aynı zamanda vakfin kendi kurumlarını işletmeye muktedir olduğunu da gösteren bu uygulamada, vakfa ait akarlar, vakfiyede farklı yönde bir şart belirtilmediği sürece 1 ile 3 yıl arasında değişen sürelerle kiraya verilmiştir. Kira süresi sona erdiğinde, ilgili akar aynı kişiye veya farklı bir kişiye verilmek üzere yeniden kiralanmıştır. Bu tür vakıflarda, kiracının ölmesi üzerine kiralama işlemi varislere intikal edemezken, daha sonra ortaya çıkan *icare-i vahide-i kadime* sisteminde, kiracılığın miras yoluyla varislere intikal etmesi kanunen mümkün kılınmıştır.⁶⁰

b) Mukataalı Vakıflar:

Arazinin mülkiyetinin vakfa, üzerindeki bina ve ağaçların mülkiyetinin mutasarrıfa ait olduğu vakıflardır. İcâre-i zemin veya icâre-i seneviye adıyla senelik olarak alınan mukataa, arsa üzerinde üst kullanım hakkı sağlayan bir tür uzun süreli kira sözleşmesidir.⁶¹ Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu takip eden yıllarda, yeni fethedilen yerlerdeki imar faaliyetlerini geliştirmek için uygulanmaya başlanan bu yöntem sayesinde, vakfa ait arazilerin atıl vaziyette kalması engellenirken aynı zamanda tasarruf

⁵⁹ Akgündüz, a.g.m., s. 453-455.

⁶⁰ Şakir Berki, "Türkiye'de İmparatorluk ve Cumhuriyet Devrinde Vakıf Çeşitleri", *VD*, S.9, Ankara, 2006, s. 7-8.

⁶¹ Öztürk, "Mukataalı Vakıf", *DİA*, C.31, İstanbul, 2006, s. 132.

hakkını elinde bulunduran için geçim kaynağı olmuş, istihdam imkânı sağlamış ve şehirleşme faaliyetlerine katkıda bulunmuştur.⁶²

c) İcâreteynli Vakıflar:

Vakıf olan bir akarın icâre-i muaccele adıyla değerine yakın veya eşit olmak üzere, bir defaya mahsus peşin olarak alınan bir kira bedeli ve buna ilave olarak icâre-i müeccele adıyla her yılsonunda ödenecek veresiye kira bedeli karşılığında kiraya verilerek idare olunan vakıflardır.⁶³ Vakıfların, kendilerine ait gayrimenkullerin bakım ve onarımı konusunda zorlanması nedeniyle XVI. yüzyıldan itibaren zarurî olarak uygulanmaya başlayan bu kiralama sisteminde, vakıf, bir yandan peşin olarak aldığı icâre-i muaccele bedeliyle vakfa ait binaların tamiri için kaynak oluştururken diğer yandan veresiye olarak alınan icâre-i müeccele bedeliyle cüzî de olsa düzenli bir kira geliri sağlamıştır.⁶⁴ Başlangıçta vakıfları sosyal ve ekonomik hayatın dinamizmine ayak uydurması için icat edilmiş bir yöntem olan icâreteyn usulü, zamanla suistimal edilmiş ve vakıf müessesesine zarar veren bir yönetime dönüşmüştür.⁶⁵

VAKIF MÜESSESİNİN ÖNEMİ

İslâm dininin, hayır yapmayı ve sosyal yardımlaşmayı teşvik eden telkinleriyle toplum hayatında kendisine önemli bir yer bulan vakıf müessesesi, Türklerin İslâmiyet’i kabul etmesi sonrası Türk-İslâm memleketlerinde daha da yaygınlaşarak İslâm hukukunun en gelişmiş, en kapsamlı ve en özgün müesseselerinden biri haline gelmiştir. Nitekim vakıf müessesesinin yaygın olduğu memleketlerde, devlet bütçesi ile karşılanamayan amme hizmetleri, çoğu zaman ferdî teşebbüsler sonucu ortaya çıkan vakıflar sayesinde karşılanmıştır.⁶⁶ Zira bugünün devlet anlayışına göre doğrudan devletin yerine getirmekle yükümlü olduğu eğitim-öğretim hizmetleri, sağlık hizmetleri, dinî hizmetler, hayrî ve sosyal yardım hizmetleri, bayındırlık hizmetleri, ulaşım ve konaklama hizmetleri gibi daha birçok alandaki amme hizmetleri ve günümüz insanının aklına dahi gelmeyecek türden hayır hizmetleri, İslâm ve Türk-İslâm toplumlarında

⁶² Yediöldüz, “XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadî Boyutu”, *VD*, S.18, Ankara, 1984, s. 21.

⁶³ Akgündüz, “İcâreteyn”, *DİA*, C.21, İstanbul, 2000, s. 389.

⁶⁴ Yediöldüz, “XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadî Boyutu”, s. 21.

⁶⁵ Fuad Köprülü, “Vakıf Müessesesinin ...”, s. 31.

⁶⁶ Şakir Berki, “Vakıfların Devlete ve Devletin Vakıflara Hizmeti”, *VD*, S.7, İstanbul, 1968, s. 46.

vakıf müessesesi aracılığıyla yerine getirilmiştir.⁶⁷ Öyle ki, Ortaçağın en ünlü seyyahlarından biri olan İbn-i Batuta, XIV. yüzyılda Memlûk hâkimiyetindeki Suriye’de kap-kacak kıran köle ve hizmetçilerin efendileri tarafından azarlanıp dövülmemeleri için, kırılan eşyaların yerine yenisini temin eden kap-kacak vakıflarının varlığından seyahatnamesinde övgüyle bahsetmiştir.⁶⁸

Hülâsa vakıflar, fakir ve muhtaçların korunması, sosyal hizmetlerin karşılanması ve sosyal yaraların sarılması, bilimin korunması, kültür ve irfanın yayılması ve ekonomik dengesizliklerin mümkün olduğu kadarıyla giderilmesi gibi hususlarda önemli rol oynamıştır. Bu açıdan, vakıf müessesesinin Türk-İslâm devlet ve cemiyet hayatında gördüğü hizmetler ve bu hizmetlerin faydaları, şu şekilde sıralanabilir:

- 1- Vakıf tesis eden kişinin uhrevî saadetini temin etmek, en hayırlı sadakayı yapmasına vesile olmak ve servetini zevk-i sefa uğruna sarf ederek tüketip zayi etmesine mâni olmak.
- 2- Zor durumda olan fakirlere yardım sağlamak, toplum içerisinde gelir dağılımından kaynaklanan sosyal eşitsizliği en aza indirerek sosyal adaleti temin etmek ve istihdam sağlamak suretiyle toplumdaki işsizliğin azalmasına vesile olmak.
- 3- Bazı amme hizmetlerini karşılamak suretiyle devletin yerine getirmekle yükümlü olduğu hizmetlerin, fertlerin şahsî teşebbüsleriyle yerine getirilmesini sağlamak ve bu sayede devletin üzerindeki yükü hafifletmek.
- 4- Mescit, cami, tekke, zaviye, kalenderhane ve namazgâh gibi yapıların inşa edilmesi sayesinde, toplumun dinî ihtiyaçlarını karşılamak, ibadet arzularını yerine getirmesini sağlamak ve tarihi-kültürel mirasını zenginleştirmesine katkıda bulunmak.
- 5- Vakıflar bünyesinde inşa edilen medrese, mektep, darülhadis, darülkurra, darülhuffaz ve kütüphane gibi eğitim kurumları sayesinde, milli eğitim alanında rol almak, ülkedeki eğitim faaliyetlerinden sayıca daha fazla kişinin istifade etmesini sağlamak ve toplumun eğitim-öğretim düzeyinin yükselmesine katkıda bulunmak.

⁶⁷ İbrahim Ateş, “Hayrî ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıf”, *VD*, S.15, Ankara, 1982, s. 55.

⁶⁸ Çağatay, a.g.m., s. 4.

6- Vakıflar sayesinde vücuda getirilen sosyal yapılar aracılığıyla, yeni fethedilen yerlerde Türk-İslâm kültürünün yerleşmesini sağlamak, iskân faaliyetlerine katkıda bulunmak ve iskân edilen yerleri Türk-İslâm mimarisine uygun şekilde imar ederek buraların bayındır hale gelmesini sağlamak.⁶⁹

Vakıfların bu hizmet ve faydalarından anlaşılmaktadır ki, vakıf müessesesinin etki alanı yalnızca dinî saha ile sınırlı kalmamış, sosyal, kültürel ve iktisadî açıdan da sağladığı faydalarla vakıf, toplum hayatında yeri doldurulması zor bir müessese haline gelmiştir.

⁶⁹ Şakir Berki, “Vakıfların Gördüğü Çeşitli Hizmetler”, s. 85; “Vakfin Lüzumu, Faydaları ve Vakıfları Teşvik”, *VD*, S.5, Ankara, 1962, s. 20; Doğan Kuban, “Anadolu-Türk Şehri Tarihî Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”, *VD*, S.7, s. 60-64; Tuncer, a.g.m., s. 23-24; Barkan, a.g.m., s. 354.

BİRİNCİ BÖLÜM

KEMANKEŞ KARA MUSTAFA PAŞA

1.1. XVII. YÜZYILIN İLK YARISINDA OSMANLI DEVLETİ'NİN GENEL DURUMU

XV. ve XVI. yüzyıllar, Batı'da ve Doğu'da yapılan büyük fetihler ve önemli siyasî başarılarla, Osmanlı'nın her bakımdan ihtişamlı olduğu yüzyıllardı. Ancak İmparatorluğun siyasî ve iktisadî açıdan zirve yıllarını yaşadığı bu dönem, sosyal ve ekonomik açıdan bir takım sorunları da beraberinde getirmişti. Batılıların “muhteşem”⁷⁰ olarak adlandırdıkları Kanunî Sultan Süleyman'ın büyük seferlerinin devlet hazinesi üzerinde ortaya çıkardığı ağır yük, kısa sürede Osmanlı maliyesini sarsmış ve bu durum, artan vergi yükü nedeniyle, Anadolu'da sık sık celâlî isyanlarının çıkmasına yol açmıştı. Başlangıçta Osmanlı idaresinden memnun olmayan Şîî eğilimli Türkmen kitleler tarafından çıkarılan celâlî isyanları, XVII. yüzyılda devletin merkezî yapısında meydana gelen bozulmalar sonrası, Anadolu'nun geneline yayılmış ve sosyolojik bir sorun halini almıştı.⁷¹ Keza bu yüzyılda, bir yandan toprağı terk eden köylüler sıklıkla isyan hareketlerinde bulunmaya başlarken, diğer yandan savaşlardan kaçan yeniçerilerin Anadolu'da giriştikleri eşkıyalık faaliyetleri köyden kente göçü hızlandırmıştı. Bununla birlikte, sayıları giderek artan medrese öğrencilerinin işsizlik yüzünden yer yer soygun hareketlerine girişmesi nedeniyle ortaya çıkan suhte isyanları ile azledilen ya da birbirleriyle mücadeleye girişen devlet adamlarının merkezî otoriteyi tanımayarak çıkardığı birtakım isyanlar, XVII. yüzyılın başlarında klasik Osmanlı devlet düzenini iyiden iyiye işlemez hale getirmişti. Nitekim büyük halk kitlelerinin eşkıyalık

⁷⁰ Feridun Emecen, “Süleyman I”, *DİA*, C.38, İstanbul, 2010, s. 62.

⁷¹ Celâlî İsyânları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celâlî İsyânları*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995; Mücteba İlgürel, “Celâlî İsyânları”, *DİA*, C.7, Ankara, 1993, s. 252-256; Sam White, *Osmanlı'da İsyân İklimi*, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2013.

faaliyetleri nedeniyle yerini yurdunu terk etmeye başlaması, Anadolu’da “Büyük Kaçgun” olarak adlandırılan kitlesel bir göç dalgasını ortaya çıkarmıştı.

Bu dönemde merkezî idare, başta padişahın cülûs şekli olmak üzere, veziriazam ve diğer devlet adamlarının makamlarına ulaşma ve görevlerini yapma usulleri bakımından değişmiş bulunmaktaydı. Fatih Sultan Mehmed döneminde yasal hale getirilen kardeş katli uygulaması, Sultan I. Ahmed döneminde kaldırılmış, ancak bununla birlikte padişahın mutlak otoritesi de artık bu niteliğini kaybetmişti. Yönetimde saray kadınlarının etkin hale gelmesinin yanı sıra, Sultan II. Osman’ın yeniçeriler tarafından tahttan indirilip feci şekilde katledilmesi hadisesi, merkezî otoriteyi tamamen sarsmış bulunmaktaydı. Merkez idaresinde yaşanan bu sıkıntılar, devletin dış politikasına da zarar vermiş ve uzun süren savaşlar, devletin maliyesini iflasa sürüklemişti.

Hülâsa, klasik dönemin kanunnamelere dayanan nizamı bozulmuş, gelişigüzel bir şekilde, çeşitli güç odaklarının etkisiyle anarşik bir düzen ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu açısından XVII. yüzyıl, gerek hükümet idaresi ve gerekse toplumun dirlik ve düzenini şekillendiren faktörler bakımından, devletin klasik-kuralcı idare şeklinin ortadan kalktığı yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.⁷²

1.2. KEMANKEŞ KARA MUSTAFA PAŞA’NIN HAYATI, SİYASİ FAALİYETLERİ VE KİŞİLİĞİ

1.2.1. Hayatı ve Sadrazam Oluşu

Doğum tarihiyle ilgili dönemin kaynaklarında herhangi bir bilgi bulunmasa da, öldüğü sırada 50 yaşına yakın olduğu bilgisinden hareketle, muhtemelen 1595 veya 1596 yılında dünyaya gelmiş olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa, aynı zamanda mühürdarı olan tarihçi Vecihi’nin naklettiğine göre Arnavutluk’un Avlonya kasabasında doğmuştur. Avusturyalı tarihçi Hammer, eserinde her ne kadar Mustafa Paşa’yı aslen Macar olarak zikretse de, dönemin Osmanlı menşei kaynakları onun Arnavut olduğu konusunda hemfikirdir. Zeamet sahibi bir kişinin oğlu olduğu bilinen Mustafa Paşa, henüz küçük yaşlarda İstanbul’a gelmiş ve Yeniçeri Ocağı’na girerek ocak ağalarından Kara Hasan Ağa’nın yanında yetişmiştir. Ferhad isminde bir okçudan aldığı eğitim

⁷² Mustafa Akdağ, “Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.6-7, Ankara, 1966, s. 212-216.

sayesinde geliştirdiği okçuluk mahareti, ona ocak içerisinde sırasıyla çorbacılık, kul kethüdalığı ve sekbanbaşılık vazifelerinin yolunu açmıştır. Ok atmadaki mahareti nedeniyle bazen “Kemankeş”, bazen de “Kara” lakaplarıyla anılan Mustafa Paşa, Revan Seferi öncesi, 1044 / 1635 senesinde Yeniçeri Ağası olmuş ve bu sefer sırasında gösterdiği yararlılık sayesinde Sultan IV. Murad’ın gözüne girerek sefer dönüşünde Deli Hüseyin Paşa’nın yerine kaptan-ı deryalık vazifesine getirilmiştir. Bu görevi sırasında tersanedeki gereksiz masrafları kısan Mustafa Paşa, tasarruf tedbirleri almak ve her sene 40 kadırğa yapılması için ocaklık tayin etmek gibi çeşitli ıslahat hareketlerinde bulunmuştur. Kaptan-ı deryalık vazifesindeki bu başarıları, Sultan Murad’ın ona olan güvenini artırmış ve 1046 / 1637 senesinde, kaptan-ı deryalık görevine ilaveten sadaret kaymakamlığı vazifesine tayin olunmuştur. 1047 / 1638 yılında padişah ile birlikte Bağdat seferine çıkan Kara Mustafa Paşa, bu sefer sırasında vefat eden veziriazam Bayram Paşa’nın yerine sadarete getirilecekken, devlet adamları arasındaki entrikalar nedeniyle sadaret mührünü Tayyar Mehmed Paşa’ya kaptırmıştır. Ancak Tayyar Mehmed Paşa’nın da yine Bağdat muhasarası sırasında şehit olması üzerine, dört ay gecikmeyle, 17 şaban 1048 / 24 Aralık 1638 tarihinde, 45 yaşında iken, Osmanlı Devleti’nin 76. veziriazamı olarak sadaret mührünü teslim almıştır.⁷³

1.2.2. Bağdat’ın Fethi ve Kasr-ı şirin Antlaşması

Bağdat Seferi sırasında sadarete getirildikten sonra kuşatmayı devam ettiren Kemankeş Kara Mustafa Paşa, muhafızların aman dilemesi üzerine kısa süre içerisinde Bağdat’ı teslim aldı.⁷⁴ Bağdat’ın alınmasının ardından Sultan Murad, İnan ile yapılacak

⁷³ Mustafa Naima, *Tarih-i Naima*, Haz. Mehmet İpşirli, C.2, TTK Yayınları, Ankara, 2007, s. 888-889; Kâtib Çelebi, *Fezleke II*, Haz. Zeynep Aycibin, Çamlıca Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 804; Hasan Vecihi, *Vecihi Tarihi*, Haz. Buğra Atsız, Post Yayınları, İstanbul, 2016, s. 36, 39, 51; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C.4, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 1199; Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. Seyit Ali Kahraman – Yücel Dağlı, C.1, K.1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 182-183; Ahmet Çoban, *Hadikatü’l Vüzerâ Adlı Eserin Tenkitli Transkripsiyonu*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2005, s. 69-71; Nermin Yıldırım, *Kara Çelebi-Zâde Abdülaziz Efendi’nin Zafername Adlı Eseri*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005, s. 21-36; Mustafa Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, C.4, TTK Yayınları, Ankara, 2011, s. 1981; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.3, TTK Yayınları, Ankara, 1990, s. 203; Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 10, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1998, s. 15; Abdülkadir Özcan, “Kemankeş Kara Mustafa Paşa”, *DİA*, C.16, TDV Yayınları, Ankara, 2002, s. 248; M. Münir Aktepe, “Mustafa Paşa”, *İslâm Ansiklopedisi(İA)*, C.8, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, s. 730; *Du Loir Seyahatnamesi*, Çev. Mustafa Daş, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 171.

⁷⁴ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, s. 807.

barışın şartlarını görüşmek üzere veziriazamı Bağdat'ta bıraktı ve İstanbul'a döndü.⁷⁵ Veziriazam, burada bir müddet kalarak başta Bağdat surları olmak üzere savaşta zarar gören yerlerin onarılması, askerlere ulûfe dağıtılması ve zahire ihtiyacının karşılanması gibi idarî işlerin yoluna koyulmasıyla uğraştı.⁷⁶ Bu sırada, bir yandan Sultan Murad'ın, Kanuni Sultan Süleyman zamanında yapılan antlaşmadaki sınırları esas alan barış teklifini İran Safevî hükümdarı Şah Safî'ye iletirken, diğer yandan Safevî hükümdarını bir an evvel barışa razı etmek amacıyla İran içlerine doğru hareket etti.⁷⁷ Şah Safî'nin, Kars'ın kendilerine bırakılmasını talep etmesi nedeniyle yaşanan sınır konusundaki anlaşmazlıklar, veziriazamın bu isteği kesin olarak reddetmesi ve eğer Kars konusunda ısrar edilirse seferin baharda Tebriz ve İsfahan üzerine devam edeceğini Safevî tarafına bildirmesiyle Osmanlı lehine çözüldü. Kars konusundaki isteklerinden vazgeçen Safevî tarafıyla, İran sınırındaki Kasr-ı Şirin adı verilen yerde, üç gün süren müzakereler sonunda, 14 Muharrem 1049 / 17 Mayıs 1639 tarihinde Kasr-ı Şirin Antlaşması imza edildi ve Osmanlı-İran sınırı, 1555 Amasya Antlaşması'ndaki sınırlar esas alınmak suretiyle, asırlar boyunca aynı kalacak şekilde çizildi.⁷⁸

Kasr-ı Şirin Antlaşması ile beraber, 1623 senesinden beri aralıklı olarak 16 yıldır sürmekte olan Osmanlı-İran savaşları sona ermiştir. Antlaşmanın imzalanmasının ardından bir müddet sınır işleri ve Yeniçeri Ocağı'nın nizamıyla ilgilenen Kemankeş Kara Mustafa Paşa, sultanın hükmü üzerine 1640 senesi başında İstanbul'a döndüğünde Üsküdar'da büyük bir merasimle karşılanmış ve Topkapı Sarayı'na varıp huzura çıktığında “*Lala! Hoş geldin, ekmeğim sana helâl olsun*”⁷⁹ sözleriyle Sultan Murad'ın hayır duasını almış, ardından samur hilat verilmek suretiyle taltif edilmiştir.⁸⁰

⁷⁵ Naima, *a.g.e.*, s. 896; Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, s. 809.

⁷⁶ Mehmed Hemdemî Çelebi (Solakzâde), *Solakzâde Tarihi*, Haz. Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s. 550; Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, C.2, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982, s. 430; Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, s. 809; Vecihi, *a.g.e.*, s. 42.

⁷⁷ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 204.

⁷⁸ Bağdat Seferi ve Kasr-ı Şirin Antlaşması ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Özer Küpeli, *Osmanlı-Safevi Münasebetleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2014.

⁷⁹ Naima, *a.g.e.*, s. 930.

⁸⁰ İsmail Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.3, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972, s. 384; Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, s. 825; Vecihi, *a.g.e.*, s. 45; *Du Loir Seyahatnamesi*, s. 88.

1.2.3. Sultan İbrahim'in Cülûsu

Veziriazamın İstanbul'a dönüşünden kısa bir süre sonra, zaten uzun zamandan beri nikris hastalığından mustarip olan Bağdat Fatihi Sultan IV. Murad, bir müddettir tövbe ettiği içkiye, musahibi Silahtar Mustafa Paşa'nın telkinleriyle yeniden meyledince daha da ağırlaşmış ve 16 Şevval 1049 / 9 Şubat 1640 tarihinde vefat etmişti. Durumdan haberdar olan veziriazam, derhal saraya giderek kafes hayatında olan şehzade İbrahim'e ağabeyi Sultan Murad'ın vefatını bildirerek saltanatını müjdelediği de, uzun zamandan beri kendisinin de diğer kardeşleri gibi Sultan Murad tarafından öldürüleceği korkusuyla yaşayan şehzade İbrahim, haberi kendisine bildiren kapı ağasına "*Siz bana oyun edersiz! Bana taht ve saltanat gerekmez! Karındaşım sağ olsun, benden ne istersiz?!*"⁸¹ diyerek çıkmıştı. Valide Kösem Sultan'ın çabalarıyla ve ağabeyinin cansız bedeninin bizzat gösterilmesiyle nihayet Sultan Murad'ın öldüğüne ikna olan şehzade İbrahim, ertesini gün düzenlenen cülûs töreni ile tebrikleri kabul etti ve 18. Osmanlı padişahı olarak tahta çıktı.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa, vazifesindeki başarısı sayesinde Sultan İbrahim'in cülûsundan sonra da veziriazamlık mevkisini korudu. Bu dönemde, ilk olarak Sultan Murad ile olan yakınlığından dolayı bir türlü etki ve nüfuzunu kıramadığı Silahtar Mustafa Paşa'yı İstanbul'dan uzaklaştıran veziriazam, devlet işlerinde serbestçe çalışmaya koyuldu ve devlet düzeninde istikrarı koruyarak Sultan Murad'ın vefatını hissettirmedi. Bu sayede yeni padişah Sultan İbrahim'in de güvenini kazanan Kara Mustafa Paşa, 1640 senesi ilkbaharında Galata'da çıkan bir yangını söndürme çabaları sırasında yüzünün yanmasına ve üç ay boyunca divan toplantılarına katılamamasına rağmen sadrazamlıktan azledilmedi.⁸²

İyileştikten sonra biriken iç ve dış meseleleri halletmeye koyulan Kara Mustafa Paşa, bu doğrultuda, öncelikle Anadolu'nun bazı yerlerinde ortaya çıkan eşkıyaları ortadan kaldırarak IV. Murad zamanında sağlanan asayişin devamını temin etmiştir. Daha sonra Venedikliler'den biriken tazminat borçlarını tahsil eden veziriazam, bir süredir Rus Kazakları'nın elinde bulunan Azak Kalesi'ni geri almış, Lehistan'la barış

⁸¹ Naima, *a.g.e.*, C.3, s. 947.

⁸² Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, s. 831; Vecihi, *a.g.e.*, s. 47.

yapmış, Avusturya ile Zitvatorok Antlaşması'nı yenilemiş, Fransa ve İngiltere ile de eski anlaşmaların devam etmesini sağlamıştır.⁸³

1.2.4. Islahatçı Yönü

Her daim devletin çıkarlarını ön planda tutan bir veziriazam olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Osmanlı'nın içinde bulunduğu yüzyıldaki mevcut durumunu da göz önünde bulundurarak idarî ve malî alanda bir takım ıslahatlar yapmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda, Sultan İbrahim'in cülûsundan sonra bir lâyiha hazırlayan veziriazam, bu lâyiha ile tahta yeni çıkmış genç sultana devlet ricalini, devletin teşkilâtlanmasını, idarî, askerî ve malî işleri, sarayın iç nizamını ve ıslahata ihtiyaç duyulan meseleler ile bu hususta alınması gereken tedbirleri izah etmeyi amaçlamıştır.

*“Kara Mustafa Paşa'nın Sultan İbrahim'e yazdığı kanundur”*⁸⁴ şeklinde dikkat çekici bir ifadeyle başlayan lâyihasında, öncelikle bu dönemde fakirleşmiş olan reayanın ekonomik durumunun iyileştirilmesi meselesi üzerinde duran Kara Mustafa Paşa, bunu temin etmek için halk üzerindeki fazla vergi yükünün hafifletilmesi, toprakların yeniden tahrir edilmesi ve taşradaki idarecilerin halka zulmetmemesi konusunda uyarılması gibi tedbirlerin alınması gerektiğini bildirmiştir. Ayrıca sikkenin bozulmuş olduğundan ve bu durumun ortaya çıkardığı enflasyonun halkı daha da fakirleştirdiğinden bahseden veziriazam, çarşı ve pazarlardaki narh uygulamasına dikkat edilmesi gerektiğine işaret etmiş ve sultanın otoritesinin, parasının değeri ile doğru orantılı olduğundan hareketle yeni sikke tashih olunması gerektiğini vurgulamıştır.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın, lâyihasında üzerinde durduğu konulardan bir diğeri de hazinenin durumudur. Bu konuda israftan ve gereksiz harcamalardan mutlak surette kaçınılması gerektiğini bildiren veziriazam, lüzum görülmedikçe Yeniçeri Ocağı'na yeni alım yapılmamasından, yapılacak olan alımlarda ocağın nizam ve usullerine dikkat edilmesinden ve ocak içerisinde fesada meyledenlerin katî surette cezalandırılması gerektiğinden önemle bahsetmiştir. Ayrıca adlî ve idarî teşkilâta yapılacak olan atamalarda liyâkatın esas alınması gerektiğine dikkat çeken veziriazam, vazifelerin işin ehline verilmemesi durumunda memleketin harap olacağına dair

⁸³ Aktepe, a.g.m., s. 731; Özcan, a.g.m., s. 249.

⁸⁴ Faik Reşit Unat, “Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa Lâyihası”, *Tarih Vesikaları Dergisi*, C.1, S.6, Maarif Matbaası, Ankara, 1942, s. 443.

uyarılarda bulunmuş, vazifesini lâyıkiyla yapan devlet memurlarının da sık sık azlunmaması gerektiğini padişaha bildirmiştir.⁸⁵

Sultan İbrahim, bu lâyhada belirtilen esasları dikkate almış olmalı ki, Kemankeş Kara Mustafa Paşa, lâyhada üzerinde durduğu hususların birçoğunu gerçekleştirmeye muvaffak olmuştur. Bu doğrultuda, uzun zamandır yapılmamış olan tahrirleri yeniden yaptırarak vergileri düzenli hale getirmiş, kaptan-ı deryalık tecrübesinin de getirdiği bilgi birikim sayesinde tersane işleriyle bizzat ilgilenerak yeni gemilerle donanmayı güçlendirmiş, sipahilerin mevcudunu 12.000'e ve yeniçerilerin mevcudunu 17.000'e indirerek devletin üzerindeki maaş yükünü azaltmış ve yeni sikke kestirmek suretiyle 125 akçeye tekabül eden gurusu 80 akçeye, 250 akçeye tekabül eden altını da 160 akçeye indirmiştir. Ayrıca, narh uygulamasına ihtimam gösterip alım-satım fiyatlarını denetim altına alarak piyasada bolluk ve ucuzluk olmasını sağlamış ve tezkire usulünü kaldırarak devlet gelir-giderleri arasında denge kurmaya çalışmıştır. Nitekim dönemin vakanüvislerinden Naima, eserinde veziriazamın bu ıslahatları sayesinde devletin gelir-gider dengesinin sağlandığını ve senede 6.000 kese tasarruf edildiğini kaydetmektedir. Hülâsa, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın malî alandaki bu tedbirleri, daha sonraki dönemde, Osmanlı'daki ilk denk bütçeyi oluşturacak olan veziriazam Tarhuncu Ahmed Paşa'nın yapacağı ıslahatlara emsal teşkil etmiştir.⁸⁶

1.2.5. Hasımları ile Mücadelesi

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın devlet işlerindeki titizliği, müdahaleden hazzetmeyen tutumu, düşmanlarına karşı müdârâ etmeyen, dik başlı kişiliği ve yaptığı ıslahatların çıkarı zedelenen bazı çevreleri rahatsız etmesi, onu bir yandan vazifesinde başarılı kılarken diğer yandan devlet ricali içerisine birçok düşman ile de karşı karşıya bırakmıştır. Bu doğrultuda, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın IV. Murad zamanına rastlayan veziriazamlığı sırasında, karşısındaki en büyük hasmı, padişahın musahibi Silahtar Mustafa Paşa olmuştur. Onun Silahtar Paşa ile olan bu husumetinin, henüz sadarete getirilmeden öncesine dayandığı bilinmektedir. Zira Bağdat Seferi sırasında,

⁸⁵ Unat, a.g.m., s. 443-480; Harun Şahin, "Osmanlı Devlet ve Ekonomi Düzeninde Değişim: Kemankeş Kara Mustafa Paşa Lâyhası", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.43, Ocak 2015, s. 186-190.

⁸⁶ Naima, a.g.e., s. 960; Kâtib Çelebi, a.g.e., s. 844-845; Uzunçarşılı, a.g.e., s. 210; Hammer, a.g.e., s. 19; Aktepe, a.g.m., s. 731.

veziriazam Bayram Paşa vefat ettiğinde, IV. Murad sadarete Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya getirecekken, Silahtar Mustafa Paşa'nın telkinleriyle vazgeçmiş ve Tayyar Mehmet Paşa'yı veziriazam yapmıştı. İki Mustafa Paşa arasında bu olayla başlayan husumet, Kemankeş'in veziriazam olması sonrası daha da tırmanarak devam etti. Sürekli hükümet işlerine karışması yüzünden Silahtar Mustafa Paşa ile iyiden iyiye ters düşen veziriazam, Silahtar'ın padişah nezdindeki nüfuzunu bilmesine rağmen onunla mücadele etmekten geri durmadı. Öyle ki, sadrazamın padişaha yazdığı yazıların bir nüshasının da kendisine yazılmasını isteyen Silahtar Mustafa Paşa, padişaha bu meseleyi arz ederek, veziriazamın kendisini adam yerine koymadığından şikâyet etti. Sultan Murad, bu durum karşısında veziriazama yazıları neden Silahtar Mustafa Paşa'ya da yazmadığını sorduğunda, Kemankeş Kara Mustafa Paşa bu suale karşılık olarak *“Şevketlü padişahım, evvela bu kuluna bildir, Silahtar kulunun senin saltanatında ortaklığı var mıdır, yok mudur? Eğer var ise emir padişahımın, her umuru ona da yazmak gerekir. Yok ise padişahım, ben yalnız seni padişah bilirim, ancak sana yazmam, aksi takdirde ben hükümet ve vezaret edemem”*⁸⁷ cevabını vermişti. Bu cevap üzerine padişah, veziriazamı haklı buldu ve Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Silahtar Mustafa Paşa'nın devlet işlerine karışmasını bir nebze olsun önlemeyi başarmış oldu.

Sultan Murad'ın vefatı sonrası tahta geçen Sultan İbrahim devrinde de veziriazamlık vazifesini sürdüren Kemankeş Kara Mustafa Paşa, yeni padişahın cülusu sonrası ilk iş olarak, geçmişten beri husumetli olduğu Silahtar Mustafa Paşa'yı İstanbul'dan uzaklaştırmak istemiş ve onu önce Budin, oradan da Temeşvar'a göndererek mallarını müsadere ettirdi.⁸⁸ Lâkin daha sonra Silahtar Mustafa Paşa'nın, IV. Murad'ın kızı Kaya Sultan ile evlenerek İstanbul'a dönmesi ve devlet meselelerinde yeniden sözü geçen bir kimse olması ihtimalinin belirmesi üzerine veziriazam, Silahtar'ın geçmişte yaptığı fenalıkları Sultan İbrahim'e anlatarak bu evliliğe mani olmaya çalıştı. Uzun uğraşlar sonucu Silahtar Mustafa Paşa'nın yıllık 80.000 gurus tutan Kıbrıs salyânesini birkaç seneden beri zimmetine geçirdiği⁸⁹ suçunu ortaya çıkaran veziriazam, bu vesileyle Sultan İbrahim'den ferman alarak Silahtar Mustafa Paşa'yı idam ettirdi. Veziriazam, her ne kadar mevkisini koruma adına önemli bir

⁸⁷ Naima, *a.g.e.*, C.3, s. 984.

⁸⁸ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 207; *Du Loir Seyahatnamesi*, s. 100.

⁸⁹ Hammer, *a.g.e.*, s. 20.

tehlikeyi bertaraf etmiş olsa da, bu olay, veziriazam ile Valide Kösem Sultan'ın aralarının açılmasına yol açmış ve daha sonraki süreçte Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın aleyhine olmuştur.⁹⁰

En büyük hasmını ortadan kaldırmanın verdiği rahatlıkla devlet işlerinde serbestçe hareket etmeye başlayan ve Sultan İbrahim'e sunduğu lâyihada işaret ettiği ıslahatları birer birer gerçekleştirme imkânı bulan Kemankeş Kara Mustafa Paşa, bir müddet sonra çıkarları zedelenen birtakım çevrelerin tepkisini çekmeye başladı. Yapılan genel tahrirler halk arasında huzursuzluğa neden olurken özellikle ulûfelerin düşürülmesi, yoklamalarla çok sayıda esâmenin geri alınması, mahlûllerin kaldırılması ve yeni vergiler konulması gibi uygulamalar, başlıca şikâyet konularını oluşturuyordu. Veziriazamın, taşrada görevli vezirlerin elinden tuğra çekme yetkisini alması da, idarî açıdan ayrı bir huzursuzluğa yol açmıştı.⁹¹ Öyle ki, Erzurum Beylerbeyi Nasuh Paşazâde Hüseyin Paşa, veziriazam tarafından gönderilen ve tuğra çekme yetkisinin elinden alındığını bildiren fermana “*Tuğra çekmek bana mirastır. Ben vezir oğlu vezirim. Senin gibi Arnavut serserisi değilim!*”⁹² cevabı vererek itaat etmemiş ve ayaklanarak maiyeti ile birlikte İstanbul'a yürümüştü. Vecihi'ye göre sadrazamlık rüyası gören Hüseyin Paşa, İstanbul'daki devlet erkânına mektuplarla haber göndererek veziriazamlığa yükselmesinde kendisine destek olurlarsa mükâfatlandırılacaklarını⁹³ vadediyordu. Üsküdar önlerine geldiğinde “*Vezir ile şer'i davam vardır. Saadetli padişah önünde fasl olunması gerektir.*”⁹⁴ diyerek görüşme talebinde bulunan Nasuh Paşazâde, Kara Mustafa Paşa'nın aleyhtarları tarafından da desteklenmesine rağmen, güçlükle yakalanarak ortadan kaldırılmıştır.⁹⁵

Silahtar Mustafa Paşa'nın ardından, bir diğer hasmı Nasuh Paşazâde Hüseyin Paşa'yı da ortadan kaldıran Kemankeş Kara Mustafa Paşa, bu kez de Sultan İbrahim'in silahtarı Yusuf Paşa ile padişah üzerinde etkili olup kısa sürede padişah hocalığına kadar yükselen Cinci Hoca Hüseyin Efendi'yi karşısında buldu. Padişah nezdinde kısa

⁹⁰ Cezar, *a.g.e.*, 1957.

⁹¹ Özcan, *a.g.m.*, s. 249.

⁹² Hammer, *a.g.e.*, s. 22.

⁹³ Vecihi, *a.g.e.*, s. 49.

⁹⁴ Solakzâde, *a.g.e.*, s. 555.

⁹⁵ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 211.

zamanda büyük itibar elde eden Yusuf Paşa ve Hüseyin Efendi, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya karşı işbirliği yapmaya başlamışlardı ve veziriazama ait tayin ve azil işlerine karışarak onu müşkül duruma düşürmeye çalışıyorlardı. Diğer yandan, devletin maliyesini düzenlemek maksadıyla gelirleri artırıp giderleri azaltmaya çalışan Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın yaptığı ıslahat çalışmaları, bazı menfaat sahiplerini iyiden iyiye rahatsız etmeye başlamış ve devlet adamları arasında kendisine olan muhalefet giderek artmıştı. Hatta veziriazam, artan bu muhalefet nedeniyle iki defa sadarettten çekilmek istemiş, ancak bu isteği padişah tarafından kabul görmemişti.⁹⁶

1.2.6. İdamı

Silahtar Yusuf Paşa ve Cinci Hoca Hüseyin Efendi'nin tahakkümünden kurtulmak isteyen Kara Mustafa Paşa, her ikisinin de padişah tarafından himaye edilmesi karşısında çaresiz kalmış ve hasımlarını ortadan kaldırmak için, kendisine yakın olan Kul Kethüdası Hüseyin Ağa'nın fikriyle Yeniçeri Ocağı içerisinde bir ayaklanma çıkarmayı planlamıştı. Bu plana göre, Yeniçeri Ocağı'nın ileri gelenleri para ile elde edilecek, bunlar aracılığıyla Yeniçeriler isyana teşvik edilerek divan günü çorba içmemeleri ve Yusuf Paşa ile Hüseyin Efendi'nin, padişahın etrafından uzaklaştırılmasını istemeleri sağlanacaktı.⁹⁷ Ancak Yeniçeri Ocağı halkının büyük çoğunluğu, ulûfelerinin azaltılması, birçok esâmenin silinmesi ve menfaatlerinin ellerinden alınması nedeniyle veziriazamdan memnun değillerdi. Nitekim Hüseyin Ağa'nın görüşerek planı anlattığı ocağın bazı önde gelenleri, aralarında bu meseleyi görüştükten sonra “*Padişahımızdan biz ne zulüm ve eziyet gördük ki çorba yemeyüp manasız yere rahatsız ideyüz... Vezirin muradı, bizim bahanemizle Silahtar Paşa ile Hüseyin Efendi'yi aradan kaldırmaktır ki, müstakil ola... Bu kadar zaman müstakil idi, biz ne faydasını gördük? Ocağımızdan bu kadar bin esâme kaldırıp, nicelerimizin dirliklerini çalıp bizim için başka bir menfaat ciheti koymadı. Böyle bir kimse için bu çeşit sonucu tehlikeli bir işe girişmenin faydası yoktur.*” diyerek meseleyi ocağın akıl hocalarından Koca Muslihiddin Ağa'ya açmışlar, Muslihiddin Ağa da, “*Sakın, aman sakınınız! Sultan Murad merhumun nice bin adam katli ile söndürdüğü fitne ateşini yeniden alevlendirmek mi istersiniz? Söz ayağa düştükten sonra iş çok zor olur. Bu nasıl*

⁹⁶ Naima, *a.g.e.*, s. 978; Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, s. 841. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 212.

⁹⁷ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, s. 841.; Hammer, *a.g.e.*, s. 31.

*fasit fikirdir?”*⁹⁸ diyerek isyanı önlemiş ve Kemankeş Kara Mustafa Paşa’ya giderek işin aslını sormuş, fakat veziriazam meseleyi şiddetle inkâr etmiştir. Daha sonra Yeniçeri Ağası’na giden Muslihiddin Ağa, onun da bu durumdan haberi olmadığını söylemesi üzerine, idam edilmekten korkarak ve biraz da menfaat umarak durumu padişaha bildirmiştir.⁹⁹

Veziriazamın isyan tertibinden haberdar olan Sultan İbrahim, ertesi gün yapılan divan toplantısını kafes arkasından takip ederken veziriazamın, davacılarından birini şiddetle azarladığını görünce öfkelenmiş ve kafese iki kez vurarak divanın bozulmasına işaret etmiştir. Bunun üzerine veziriazam, divanı bozarak padişahın huzuruna gitmiş ancak huzura kabul edilmemiştir. Konağına döndüğünde ise saraydaki adamlarından biri, veziriazama *“Keseler meselesi duyuldu, başına bir çare gör”* yazan bir pusula göndererek padişahın durumu öğrendiğini haber vermiştir. Yaptığı tertibin duyulduğunu öğrenince telaşa kapılan Kemankeş Kara Mustafa Paşa, koynuna bir Kuran-ı Kerim koyup alelacele padişahın huzuruna koşmuş ve sarayın harem kısmında ayakta etrafi seyrederek bulunan padişahın huzuruna izinsiz çıkmıştır. Sultan İbrahim, veziriazamın böyle davetsiz huzura çıkmasına öfkelenerek *“Lala! Ne acep babanın evi gibi davetsiz gelürsün!”*¹⁰⁰ diye azarlayınca veziriazam, koynunda getirdiği Kuran-ı Kerim’i çıkartıp öptükten sonra, duyduğu şeylerin yalan olduğunu ve kendisine iftira atıldığını söyleyerek padişahı inandırmak için yemin etmiştir. Bunun üzerine Sultan İbrahim, *“Hep yalan söylersin. Bu sözlerin yalandır. Onlar benden razıdırlar. Fitneyi sen kaldırmak istersin. Ver mührümü, ben zapteder adam bulurum”* dedikten sonra bostancıbaşıya *“Al şunu!”* diye işaret ederek içeri girmiştir. Bostancıbaşı, padişahın *“Al şunu”* sözüyle mührü kastettiğini zannetmiş ve veziriazamdan sadece mührü almıştır. Bu yanlış anlaşılardan istifade edip atına atlayarak firar eden Kemankeş Kara Mustafa Paşa, derhal konağına varmış ve mahiyetindekilere silahlanma emri vermiş, ancak hizmetindekiler *“Bu ne kötü tedbirdir, cümlemizi kırarlar, bir gayri tedbir ne ise onu gör”* diyerek silahlanmayı reddetmiştir.¹⁰¹ O da bunun üzerine, kıyafet değiştirip bir otluğun içine saklanarak hava kararınca kaçmayı düşünmüştür. Bu sırada

⁹⁸ Naima, *a.g.e.*, s. 979.

⁹⁹ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 213.

¹⁰⁰ Naima, *a.g.e.*, s. 979.

¹⁰¹ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, s. 842.

bostancıbaşının veziriazamı serbest bıraktığını gören Sultan İbrahim, öfkelenmiş ve “*Tiz kâfir, ya başı ya başın*”¹⁰² diyerek bostancıbaşını azarlamış, bunun üzerine bostancıbaşı da, yanına beş yüz kadar adam alarak veziriazamın konağının etrafını sarmıştır. Veziriazamın kaçtığına anlaşılması üzerine aranmaya başlanmış ve bir bostancının, veziriazamı saklandığı otların arasında görüp haber vermesiyle kaçmadan yakalanmıştır. Kemankeş Kara Mustafa Paşa, yakalandıktan sonra padişahın huzuruna götürülmeyi istemiş olsa da, o sırada katli hakkında emir geldiği için, Hocapaşa Çarşısı’nda, Tırnakçı Sarayı ve Sebilhane önünde, 21 Zilkade 1053 / 31 Ocak 1644 tarihinde, cellat Kara Ali tarafından kement ile boğularak idam edilmiştir.¹⁰³

İdamının ardından, Parmakkapı’da hayatta iken yaptırdığı türbesine defnedilen¹⁰⁴ Kemankeş Kara Mustafa Paşa’nın, malları da devlet tarafından müsadere edilmiş ve konağında yapılan aramada, bir heybe içerisinde 30.000 filori¹⁰⁵ ile kilitli bir odada, üzerinde çiviler çakılı bir tahta ve devlet büyüklerinin yanı sıra kendisine ait birkaç resim bulunmuştur. Veziriazamın konağından çıkan bu üzeri çivi çakılı tahta ve resimler, hasımları tarafından büyü için kullanıldığının ileri sürülmesine yol açmıştır.¹⁰⁶ Hatta veziriazama büyü dersleri verdiği zannedilen Mağripli bir adam, bu olay sonrası sürgüne gönderilmiştir.¹⁰⁷

1.2.7. Kişiliği

Devletin iç isyanlarla ve ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya kaldığı kritik bir dönemde sadrazamlık yapan Kemankeş Kara Mustafa Paşa, dönemin kaynaklarında cesur, akıllı, dürüst, tok sözlü, hayırsever ve özellikle asabi bir kimse olarak tasvir edilmiştir.¹⁰⁸ Hatta Naima’ya göre, veziriazamı idama götüren sebeplerden birisi de, çoğu zaman yumuşak muamele bilmeyip, kızgınlık ve şiddet ile hareket etmesi

¹⁰² Naima, *a.g.e.*, s. 980.

¹⁰³ Naima, *a.g.e.*, s. 981; Solakzâde, *a.g.e.*, s. 559; Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, s. 842.

¹⁰⁴ Solakzâde, *a.g.e.*, s. 560; Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 226.

¹⁰⁵ İlk olarak Floransa’da basılan, sonradan Avrupa’da ve Osmanlı ülkesinde kullanılan, üzerinde Floransa’nın motifi olan zambak motifinin bulunduğu altın paraya verilen isimdir (Halil İnalçık, “Filori”, *DİA*, C. 13, İstanbul, 1996, s. 106).

¹⁰⁶ Hammer, *a.g.e.*, s. 32.

¹⁰⁷ Naima, *a.g.e.*, s. 981.

¹⁰⁸ Özcan, *a.g.m.*, s. 249.

olmuştur.¹⁰⁹ Özellikle devlet işlerine müdahale konusunda hassas olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa, müdahalelere tahammül edemediği için, sadaretinin hemen her döneminde düşmanlarını ortadan kaldırmak veya merkezden uzaklaştırmakla uğraşmıştır. Nitekim azledilip katledilmesi de bu sebepten olmuştur.

Veziriazamlığı boyunca, devlet işlerini nizami bir şekilde yürütebilmek için padişahın yersiz müdahalelerini önlemeye çalışan Kara Mustafa Paşa, bu doğrultuda kimi zaman padişah ile münakaşaya girme cesaretini dahi göstermiştir.¹¹⁰ Öyle ki, veziriazamlığının son zamanlarında, Sultan İbrahim, Silahtar Dilaver Paşa'ya Anadolu Beylerbeyliği ile birlikte vezirlik de vermek istediğinde, Mustafa Paşa, vezir sayısının fazla olduğu gerekçesiyle bu duruma itiraz etmiştir. Bunun üzerine Sultan İbrahim, veziriazama bir hattı hümâyûn göndermiş ve *“Sebeb nedir, senin verdiklerin tutulup, benim verdiklerim tutulmaya? Ben Dilaver'e vezirlik verdim.”* diyerek şikâyet etmiştir. Mustafa Paşa'nın bu inatçı tutumunun çoğu zaman Sultan İbrahim'i kızdırdığı bilinmektedir. Yine bir gün, harem kethüdası kadın tarafından talep edilen beş yüz çeki odunun temin edilmesinin geciktirilmesine kızan Sultan İbrahim, hattı hümâyûn göndererek divanı vaktinden iki saat evvel bozdurmuş ve veziriazamı huzura davet ederek *“Kethüda hatuna ferman ettiğim odun bu vakte kadar niçün verilmedi?”* diye azarlamıştır. Bunun üzerine hiddetlenen Mustafa Paşa *“Padişahım, ben senin vezirininim. Divanı bozdurup bu çeşit küçük bir iş için beni çağırırsınız. Bu kadar kıymetsiz bir şey için beni getirtip mühim işleri geciktirirsiniz. Bana reaya, hazine ve hudutlar ahvalini sormazsınız!”*¹¹¹ diyerek sert şekilde çıkmıştır.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın padişaha karşı bu hiddetli tutumunun şeyhülislâm Yahya Efendi'ye nakledilmesi üzerine, Yahya Efendi, veziriazamın böyle konuşmasını uygun bulmamış ve *“Bre zinhar sakınsın, padişahlara böyle söz söylenmez!”*¹¹² diyerek veziriazama nasihat yollu haber göndermiştir.¹¹³ Veziriazam ise, şeyhülislâmın nasihatine cevap olarak *“Bir mevki için yalanı ve dalkavukluğu irtikâp etmek bana güç gelir. Benim çalışmam onun devleti içindir. Herkes bir taraftan söz*

¹⁰⁹ Naima, *a.g.e.*, s. 981.

¹¹⁰ Cezar, *a.g.e.*, s. 1961.

¹¹¹ Naima, *a.g.e.*, s. 982.

¹¹² Naima, *a.g.e.*, s. 982.

¹¹³ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 215.

söyleyip padişahın gazabını kışkırtacak nifaka başladılar. Hangi birinin isteği üzere hareket edeyim? Böyle hayattan ölmek yeğdir.”¹¹⁴ demiş ve siyaset tarzını değiştirmemiştir. Keza Solakzâde Tarihi’nde nakledildiğine göre, Kemankeş Kara Mustafa Paşa, idamından bir hafta evvel bir rüya görür ve imamına bu rüyayı tabir ettirir. İmamı da rüyanın yorumu olarak veziriazama, başına gelecek felaketten kurtulması için Cinci Hoca Hüseyin Efendi’ye kerem ve saygıda kusur etmemesini tavsiye eder. Ancak başı pahasına da olsa hiçbir zaman hasmına boyun eğmeye razı olmayan veziriazam, imamının tavsiyesine “*Takdir-i Hüda kuvvet-i bâzû ile dönmez, bir şem’a ki mevlâ yaka bir veçhile sönmez*”¹¹⁵ dizeleriyle cevap verir. Mustafa Paşa’nın bu dik başlı tavrı, çoğu zaman Sultan İbrahim’in tepkisini çekmiş olsa da, kendisinden sonra veziriazam olan Sultanzâde Mehmet Paşa’nın, doğru bulsun veya bulmasın, padişahın bütün yaptıklarını onaylayan bir siyaset izlemesi padişahı rahatsız etmiştir. Ona bunun sebebini sorduğu zaman ise, Mehmet Paşa’nın cevabı “*Sen halifesin. Allah’ın bu dünyadaki gölgesisin. Emirlerinin, ilk bakışta mantıksız gözükseler bile, kölen her zaman anlamasa bile, daima saygı duyduğu derin bir mantığı vardır.*”¹¹⁶ şeklinde olmuştur.

Devletine sadık ve dürüst bir sadrazam olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa, kadim gelenek üzere takdim edilen hediyeler dışında rüşvet kabul etmemiş, rüşvet aldığı ortaya çıkan devlet adamlarına da sert muamelelerde bulunmuştur. Nitekim Naima Tarihi’nde anlatılan bir anekdota göre, tezkirecilerden birinin rüşvet aldığı ortaya çıkması üzerine öfkelenen Mustafa Paşa, bahsi geçen tezkireciyi idam ettirecekken, kapıcılar kâtibi Hüseyin Efendi’nin araya girmesiyle son anda affetmiştir.¹¹⁷

Fezleke adlı eserinde Kemankeş Kara Mustafa Paşa’yı etraflı şekilde tanıtip kendisinden övgüyle bahseden Kâtip Çelebi, onun eksik yanına ise “*Vezir-i mezbur âkil ve müdebbir olup, ancak noksanı okuryazar olmamasıydı.*”¹¹⁸ diyerek dikkat çekmiştir. Nitekim Mustafa Paşa’nın kendisi de “*Ben bu makama lâayık değilim. Nihayet devlet*

¹¹⁴ Naima, *a.g.e.*, s. 983.

¹¹⁵ Solakzâde, *a.g.e.* s. 560.

¹¹⁶ Lord Kınross, *Osmanlı - İmparatorluğun Yükselişi ve Çöküşü*, Çev. Meral Gaspıralı, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 314.

¹¹⁷ Naima, *a.g.e.*, s. 983.

¹¹⁸ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, s. 845.

adamı kıtlığı yüzünden beni tayin ettiler. Çünkü sadrazamlığın şartı okuyup yazmaktır. Padişah ile vezir arasındaki esrara ait nice işler vardır ki, bir kâtip vâkıf olmamak lazım gelir”¹¹⁹ sözleriyle okuma yazma bilmemesinin büyük bir eksiklik olduğunu kabul ve itiraf etmiştir. Yine dönemin müelliflerinden Kara Çelebi-Zâde Abdülaziz Efendi, Mustafa Paşa’ya ithaf ettiği *Zafername* adlı eserinin son bölümünde, ondan övgüyle bahsetmiş ve yapmış olduğu hayrî faaliyetleri zikrederek ıslahatçı yönünün yanı sıra hayırsever yönüne de dikkat çekmiştir.¹²⁰

Beş seneden fazla sadarete kalan Kemankeş Kara Mustafa Paşa, her hususta doğruluk ve dikkatle çalışarak bozulan devlet düzenine yeniden nizam vermiş ve bu yönüyle kendisinden sonra göreve gelenlere örnek olmuştur. Onun ölümüyle birlikte Sultan İbrahim’in saltanatının istikrarlı geçen birinci devresi de kapanmıştır.¹²¹ Hayırsever bir devlet adamı olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa, siyasî faaliyetlerinin yanı sıra, pek çok hayır eserinin de sahibidir ki; onun bu yönü, çalışmanın odak noktasını oluşturup sonraki bölümde müstakil olarak ele alınacaktır.

¹¹⁹ Naima, *a.g.e.*, s. 987-988; Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, s. 845.

¹²⁰ Yıldırım, *a.g.t.*, s. 67-69.

¹²¹ Cezar, *a.g.e.*, s. 1961.

İKİNCİ BÖLÜM

KEMANKEŞ KARA MUSTAFA PAŞA VAKIFLARI

2.1. KURULUŞU

Uzun sayılabilecek sadrazamlık vazifesi sırasında pek çok hayır eserinin de bânisi olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın vakfiyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA) 640 numaralı defterde olup 77 ile 88. sayfalar arasındadır. Türkçe olarak hazırlanan vakfiye, Evâil-i Ramazan 1052 / Kasım-Aralık 1642 tarihinde şahitler huzurunda düzenlenerek deftere kaydedilmiştir.¹²² Asıl vakfiye 86. sayfada sona ererken, 87 ve 88. sayfalar vakfiyenin Evâil-i Rebiülevvel 1053 / Mayıs 1643 tarihinde kaleme alınan zeyl kısmını oluşturmaktadır.¹²³

*“Suret-i hatt-ı hümmâyündür. Şart-ı vâkıf üzere amel oluna. Min ba'd kimesne karışmaya”*¹²⁴ ifadesiyle başlayan 1052 / 1642 tarihli asıl vakfiyede, Arapça Allah'a hamd, peygambere övgü ve vâkıfın hayırseverliğinden bahsedilen mukaddime kısmından sonra, vakfa ait eserler ve bu eserlerin buldukları mahaller tafsilatlı bir şekilde anlatılmış, ardından vakfa ait eserlerdeki vazifelilere tahsis edilen ücretler tayin edilmiştir. Daha sonra, vâkıfın vakıfla ilgili şartlarına yer verilmiştir. Surre Alayı ile Mekke ve Medine'ye gönderilecek hediyeler, orada çeşitli görevler için tayin edilen vazifeliler ve onlara tahsis edilecek olan ücretler, vakfın tevliyeti ve nezareti gibi hususlar, bu kısımda ayrıntılı olarak düzenlenmiştir.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın vakfettiği eserlerin büyük bir kısmı İstanbul'un çeşitli mahallelerinde bulunmaktadır. Geçmişten bu yana devletçe verilen idam kararlarının infaz edildiği yer olarak bilinen ve halkın nazarında menfur bir anlam

¹²² Vakfiye: VGMA, Defter nr. 640, s. 77, sıra 1.

¹²³ Zeyl-i Vakfiye: VGMA, Defter nr. 640, s. 87, sıra 3.

¹²⁴ VGMA, nr. 640, s. 77.

ihativa eden Beyazıt semtindeki Parmakkapı¹²⁵ mevkinde inşa ettirdiği medresesi, bu medreseye bitişik türbesi, Galata'da Kurşunlu Mahzen (Yeraltı Cami) olarak bilinen yerde kendi adıyla anılan kiliseden çevrilme camisi ve Edirnekapı semtindeki Salmatomruk mahallesinde, yine kiliseden çevrilme mescidi, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın İstanbul'daki hayratı arasında ön plana çıkan eserleridir.

Aynı defterin 87 ile 88. sayfalarında bulunan zeyl vakfiye ise, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın Sivas'ta kurmuş olduğu vakfa ait olmak üzere düzenlenmiştir. 1053 / 1643 tarihli bu kısımda, Sivas'taki vakfin hayratı, veziriazama temlik edilen nahiyeye ve köylerin isimleri ve adresleri, vakıf eserlerdeki vazifeliler ve aldıkları ücretler, vakfin idaresi ve vâkıfın vakıfla ilgili şartları gibi hususlar ayrıntılı olarak kaleme alınmıştır.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya ait vakfiye ve zeyl vakfiyeden elde edilen bu bilgiler dışında, veziriazamın Anadolu ve Rumeli'nin başka yerlerinde de hayır eserlerinin bulunduğu dönemin vakanüvislerinin eserlerinden ve arşiv kayıtlarından tespit edilmiştir.

2.2. HUKUKÎ STATÜSÜ

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya ait vakıfların hukukî statüsü, Osmanlı'daki vakıf türleri göz önünde bulundurulduğunda, birçok bakımdan ele alınabilir. Bu doğrultuda, öncelikle niteliği bakımından ele alındığında, Mustafa Paşa'nın kurduğu vakıflar, bir yerden başka bir yere nakli mümkün olmayan mal ve mülklerden oluştuğu için gayrimenkul vakıf statüsündedir.

Mustafa Paşa'nın vakıfları, amacı bakımından ele alındığında, doğrudan doğruya hayır maksatlı kurulmuş olduğu için hayrî vakıf statüsündedir. Ancak bununla birlikte, vakıflarının yarı-ailevî (yarı-zürrî) tarafı da vardır. Bahaeddin Yediyıldız'ın da "Üç Vakıf Kategorisi" tanımlaması içerisinde zikrettiği yarı-ailevî vakıflar, Osmanlı'da sıklıkla karşılaşılan bir vakıf çeşididir. Bünyesinde hem hayrî vakıfların hem de ailevî vakıfların unsurlarını ihtiva etmesi nedeniyle yarı-ailevî veya yarı-zürrî şeklinde tarif edilen bu vakıf türü, XVIII. yüzyıl Osmanlı'sında kurulmuş olan vakıfların % 75'ini oluşturacak kadar yaygındır.¹²⁶ Bu tür vakıflarda, vakıf kurucuları bir yandan amme

¹²⁵ Nermin Yıldırım, a.g.t., s. 67.

¹²⁶ Yediyıldız, a.g.e., s. 15.

hizmetine mahsus hayır eserler vakfederken diğer yandan kurdukları vakfın idaresini kendi nesline şart koşuyordu ve bazı durumlarda, vakfın idaresi dışında, bazı vazifeleri ve vakıf fazlasının tamamını veya bir kısmını kendi neslinden olanlara bırakıyordu. Tüm bu hususlar göz önünde bulundurulduğunda, Kemankeş Kara Mustafa paşa tarafından kurulan vakıfların amacı bakımından yarı-ailevî nitelikte olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Nitekim vakfiyedeki şartlara göre, Mustafa Paşa, İstanbul'daki vakfın tevliyetini, kendisinden sonra eğer hayatta ise kız evlâdına, eğer ölmüş ise nesli son bulana kadar kız-erkek ayırt etmeksizin diğer evlâtlarından en sâlih olanına, nesli yok olmuş ise de köle veya câriyelerinden yine en sâlih olanına bırakmıştır.¹²⁷ Sivas'taki vakfın tevliyeti konusunda da benzer bir durum söz konusudur. Keza zeyl vakfiyedeki esaslara göre, Sivas'taki vakfın tevliyeti, nesli son bulana kadar vâkıfın kölelerinden en sâlih olanına şart edilmiştir.¹²⁸ Kurduğu vakıfların tevliyetini evlâtlarına meşrut kılmasının yanı sıra, vâkıfın, eşi, cariyeleri ve çocukları için geçimlik vazife tayin ettiği de vakfiyeden anlaşılmaktadır. Buna göre, Mustafa Paşa, eşine hayatta olduğu sürece günlük 80 akçe, evlatlarının her birine kız-erkek ayırt edilmeksizin günlük 40'ar akçe, ikinci nesilden evlatlarının her birine kız-erkek ayırt edilmeksizin günlük 30'ar akçe, üçüncü nesilden evlatlarının her birine yine kız-erkek ayırt edilmeksizin günlük 20'şer akçe vazife tayin etmiştir. Ayrıca ümmü veledleri¹²⁹ hayatta olduğu sürece, onların da her birine 10'ar akçe verilmesi ve onlardan sonra vazifelerin başkasına verilmeyip vakfa kalması vakfiyede şart edilen bir diğer husustur.¹³⁰

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın vakıfları, mülkiyeti bakımından ele alındığında durum biraz karışıktır. Zira vakıf için tahsis edilen menkul ve gayrimenkuller arasında, vâkıfın kendisine ait olan yerler olduğu kadar, mirî arazi olup padişah tarafından Mustafa Paşa'ya temlik edilmiş olan yerler de bulunmaktadır. Bu durum, vakıfların sahih vakıf statüsüne dair bir soru işareti ortaya çıkarmaktadır. Lâkin şunu da belirtmeden geçmemek gerekir ki, devlet tarafından vakıflara yapılan

¹²⁷ VGMA, nr. 640, s. 85.

¹²⁸ VGMA, nr. 640, s. 88.

¹²⁹ İslâm fikhında efendisinden çocuk doğuran cariyeye verilen isimdir. Bu kişi, efendisinin ölümünden sonra başka bir muameleye gerek olmaksızın hürriyetini elde eder. Böyle bir cariyeden doğan çocuk hür sayılır ve her bakımdan normal evliliklerden doğan çocukların statüsüne sahip olur. (Mehmet Âkif Aydın – Muhammed Hâmidullah, “Köle”, *DİA*, C.26, Ankara, 2002, s. 243.

¹³⁰ VGMA, nr.640, s. 85.

tahsisatlar, sahih ve gayri sahih tahsisat olmak üzere ikiye ayrılır ve sahih tahsisat, şer'î açıdan devletin yerine getirmekle yükümlü olduğu bir hizmeti yerine getirmek amacıyla yapılan tahsisat olduğu için iptali caiz değildir.¹³¹ Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya ait vakıfların hizmet alanlarının da din, eğitim, kültür, bayındırlık gibi devletin yerine getirmesi gereken amme hizmetleri olduğu düşünüldüğünde, vakfa yapılan tahsisatın sahih olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bütün bu bilgilerden hareketle, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya ait vakıfların yarı-irsadî nitelikte olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

İdaresi bakımından ele alındığında, vakıflar, doğrudan doğruya devlet tarafından değil, mütevellisi tarafından müstakil olarak idare olunduğu için mülhak vakıf statüsündedir.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa Vakıfları, kiraya verilmesi bakımından değerlendirildiğinde, hem mukataalı hem de icâreteynli vakıf statüsündedir. Nitekim vakfa gelir sağlayan arsa, arazi ve bahçelerden oluşan ve “müstegallat” olarak adlandırılan gayrimenkullerin işletilmesinde, genellikle mukataa yöntemi tercih edilmiştir. Vakfa ait ev, dükkân, han gibi bina şeklindeki yapılardan oluşan ve “müsakkafat” olarak adlandırılan gayrimenkullerin işletilmesinde ise, Osmanlı'da XVI. yüzyıldan itibaren yaygın olarak uygulandığı bilinen icâreteyn¹³² yöntemi tercih edilmiştir.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya ait vakıfların hukukî statüsünü bir cümleyle özetlemek gerekirse; vakıflar, akarı icâreteyn ve mukaata usulleriyle kiraya verilen, idaresi mülhak, mülkiyeti yarı-irsadî ve amacı yarı-ailevî bir gayrimenkul vakıftır. Osmanlı'da devlet ricali tarafından kurulan vakıfların amacı bakımından hukukî statüsünün ailevî vakıf olması oldukça yaygın bir anlayış iken, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın, vakıflarını hayrî amaçlı ve yarı-ailevî olarak kurması dikkat çekicidir. Keza ailevî vakıfların hukukî statüsü ve sahih olup olmadığı konusu, İslâm fıkıh âlimleri

¹³¹ Fuad Köprülü, “Vakıf Müessesesinin ...”, s. 29.

¹³² Çifte kiralama da denilen, vakıf olan bir akarın icâre-i muaccele adıyla değerine yakın veya eşit olmak üzere, bir defaya mahsus peşin olarak alınan bir kira bedeli ve buna ilave olarak icâre-i müeccele adıyla her yılsonunda ödenecek veresiye kira bedeli karşılığında kiraya verilmesi usulüdür. İcâreteyn yöntemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed Akgündüz, “İcâreteyn”, *DİA*, C.21, s. 389.

arasında geçmişten bu yana tartışmalı bir meseledir ve ailevî vakıfların caiz olmadığına dair ciddi görüşler mevcuttur.¹³³

2.3. İSTANBUL'DAKİ MEVKÛFATI

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya ait vakfiyede, vakfin hayratı, akaratı ve bunların müştamilâtı ayrıntılı bir şekilde kaleme alınmıştır. Buna göre, vakfa ait eserler ve vakfin gelir kaynaklarının büyük çoğunluğu İstanbul'da yer almaktadır. Kemankeş Kara Mustafa Paşa, hayratının neredeyse tamamını henüz hayatta iken vakfetmiştir. Galata'da kiliseden çevrilme camisi, Edirnekapı'da yine kiliseden çevrilme mescidi, Beyazıt'ta bulunan altmışlı medresesi ve yanında türbesi, çeşitli semtlerde bulunan çeşmeler, sebiller, müteehhilin odaları¹³⁴, yahudihaneler¹³⁵, konaklar, dükkânlar, fırınlar, arsalar ve bahçeler, veziriazamın İstanbul'da bulunan mevkûfatı arasında ön plana çıkmaktadır.

2.3.1. Kemankeş Kara Mustafa Paşa Cami

Galata'da, Karaköy sahilinde, Kurşunlu Mahzen bitişiğinde bulunan ve kendi adıyla anılan camisi¹³⁶, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın İstanbul'daki hayratı arasında, bugün de hâlâ muntazam şekilde ayakta olan tek eseridir. Esasen San Antonio Kilisesi adıyla Cenevizlilerden kalma bir kilise iken, önce Galata'daki Müslümanların şikâyeti üzerine mühürlenerek kapatılmış, ardından 1052 / 1642 senesinde Kemankeş Kara Mustafa Paşa tarafından camiye çevrilmiştir.¹³⁷

Caminin avlusu dâhilinde, kapıdan girerken sağ tarafta bulunan iki katlı taş mektep ve altında sokağa bakan çeşme, 1145 / 1732 yılında Reisülküttap İsmail Efendi tarafından, muhtemelen yeniden yaptırılmak suretiyle inşa edilmiştir. Zira Evliya

¹³³ Bu konudaki görüşler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fuad Köprülü, "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü", *VD*, S.2, s. 5; Ahmed Akgündüz, "Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümleri ve Çeşitleri", *TA*, C.10, s. 450.

¹³⁴ Osmanlı'da evli çiftlerin barındığı, genellikle her birinin ayrı ayrı kapıları, sofaları, helâları ve müşterek avluları olan bir çeşit sosyal meskenlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Yüksel, "Vakfiyelere Göre Osmanlı Toplumunda Aile", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C.2, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 497-498.

¹³⁵ Osmanlı'da Yahudilerin bir arada oturdukları, genellikle birçok evlerden oluşan, apartman mimarisinin ilkel biçimi olan konut türüdür. (Yüksel, a.g.m., s. 498; Ekrem Işın, *İstanbul'da Gündelik Hayat*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 101.)

¹³⁶ *VGMA*, nr. 640, s. 78.

¹³⁷ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, s. 845.

Çelebi, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın Galata'da bir darülkurrası olduğundan bahseder.¹³⁸ Bu tarz taş mektep binaların, genellikle ahşap yapılar arasında, bir nevi yangın duvarı işlevi görmesi amacıyla, bilhassa kârgir olarak inşa edildiği bilinmektedir. 1946'da tamamen harap vaziyette bulunan mektep, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu tarafından Vakıflar İdaresi'nden kiralanarak tamir ettirilmiş ve kurumun arşivi olarak kullanılmıştır.¹³⁹

İstanbul'da sık sık meydana gelen yangınlardan ve depremlerden nasibini alan cami, harap olduğu için birkaç kez yeniden inşa edilmiştir. Bu doğrultuda, 1107 / 1696 yılında Galata'da çıkan yangında zarar gören cami, parasızlık nedeniyle yaptırılmayınca mevcut enkazın değerlendirilmesi yoluna başvurulmuştur. Bu yöntemle, Galata Kadısı Seyyid Mehmed Efendi'den 2.100 guruş borç alınmış, cami avlusundan bir miktar yer ayrılarak buraya beş adet mahzen ve bir adet bakkal dükkânı inşa edilmiş ve bunlar, icâreteyn usulüyle 2.100 guruş muaccel, günlük 6 akçe müeccel bedel karşılığında bahsi geçen Galata Kadısı Seyyid Mehmed Efendi'nin tasarrufuna bırakılmıştır.¹⁴⁰ Böylece vakıf ile kadı arasındaki borç mahsub edilmiş ve vakıf, uzun vadeli bir mali yükten kurtarılmıştır.¹⁴¹

İstanbul'da meydana gelen 1766 depreminde orta derecede hasar gören¹⁴² cami, şehirde büyük tahribat yaratan bir diğer deprem olan 1894 depreminden de nasibini almış ve minaresinde hasar meydana gelerek haraplaşmıştır. 1897 tarihli kayıtlara göre, camideki hasarın onarılması için heyet-i fenniye tarafından yapılan keşif sonucunda, tamiratın maliyeti 107.000 guruş olarak hesaplanmış ve vakfın bu maliyeti karşılayacak gücü olmadığı için, paranın R. 1312 mâlî senesi evkaf bütçesinden karşılanması

¹³⁸ Yüksel Yoldaş Demircanlı, *İstanbul Mimarisi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, VGM Yayınları, İstanbul, 1989, s. 358.

¹³⁹ Reşid Saffet Atabinen, "Galata'da Kemankeş Karamustafapaşa Camii Avlusunda T.T.O.K. Arşivleri ve Kitaplığı", *T TOK Belleteni*, S.86, İstanbul, Mart 1949, s. 12; N. Esra Dişören, "Kemankeş Kara Mustafa Paşa Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, C.4, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 522.

¹⁴⁰ *İstanbul Şer'iyeye Sicilleri (İ.ŞS)*, Evkaf-ı Hümayûn Müfettişliği Mahkemesi (EHMM), nr. 83, s. 164.

¹⁴¹ *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam*, Editör: Timur Kuran, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, C.8, İstanbul, 2010, s. 589-590; Kenan Yıldız, *1660 İstanbul Yangını ve Etkileri*, TTK Yayınları, Ankara, 2017, s. 138.

¹⁴² Deniz Mazlum, *1766 İstanbul Depremi: Belgeler Işığında Yapı Onarımları*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2011, s. 54.

hakkında irade çıkmıştır.¹⁴³ Cami, bahsi geçen son depremden iki yıl önce, 1892 yılında da bir tamirat keşfi görmüştür. Bu keşifte, tamirat masrafı 12.199 guruş olarak belirlenmiş ve bedelin yine evkaf bütçesinden karşılanmasına karar verilmiştir.¹⁴⁴

XIX. yüzyılın sonlarında, Karaköy sahilinde yapılan deniz doldurma çalışmalarına kadar bir sahil camisi¹⁴⁵ olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa Camisi'nin hemen yanında, Sıhhiye Nezareti'ne ait Daire-i Sıhhiye binası olduğu bilinmektedir. 1317 / 1899 tarihinde, caminin Sıhhiye Dairesi tarafında bulunan kale duvarları yıkılarak yerine Daire-i Sıhhiye evrakının muhafazası için taştan ve üzeri tonozlu bir mahzen inşa edilmiştir.¹⁴⁶ Ayrıca 1897 tarihli tamirat sırasında, caminin bitişiğinde bulunan bir mağaza sahibinin izinsiz olarak dükkânını genişlettiği ve cami arsasını ihlâl ettiği anlaşılmış, bunun üzerine ihlâlin derhal ortadan kaldırılması hakkında emir çıkmıştır.¹⁴⁷

1894 depremi sonrası, yukarıda da bahsedildiği üzere, yapılan keşiften ihyâsı için 107.000 guruş gibi ciddi bir masrafa ihtiyaç duyduğu anlaşılan cami, Osmanlı dönemindeki son tamirat keşfini 1324 / 1906 senesinde görmüştür. 1897 tarihli tamiratta onarılan yerlerinin dışındaki bazı mahalleri için tamire ihtiyaç duyan camide keşif yapılmış ve tamirat için gerekli 5.610 guruşun R. 1322 senesi evkaf bütçesine dâhil edilmesi ve müteahhit eliyle onarımın gerçekleştirilmesi karara bağlanmıştır.¹⁴⁸

Caminin zaman içerisinde geçirmiş olduğu tamirat ve onarımlar hakkındaki arşiv kayıtlarının birçoğu keşif mahiyetindedir ve tamiratın yapıldığına dair bir ispat niteliği taşımamaktadır. Özellikle Evkaf Nezareti'nin kurulması sonrası vakıfların muhasebelerinin karmaşık bir hâl alması, zaman zaman tamiratların akibetini tespit etmeyi zorlaştırmaktadır. Yine de yapılan keşiflere dair tespit edilen kayıtlar, tamiratlar hakkında fikir yürütme şansı vermesi bakımından önem arz etmektedir.

¹⁴³ BOA, İrade Evkaf (İ.EV), nr. 16/56; VGMA, Evrak Kalemi Tahsil Defteri (EKTD), nr. 2048, s. 234.

¹⁴⁴ VGMA, EKTD, nr. 2047, s. 96.

¹⁴⁵ Caminin 1869 yılındaki konumu gösteren fotoğraf için bkz. Ek 4.

¹⁴⁶ BOA, İrade Sıhhiye (İ.SH), nr. 3/20, vr. 2 ve 3.

¹⁴⁷ BOA, İrade Hususi (İ.HUS), nr. 91/67.

¹⁴⁸ BOA, İ.EV, nr. 40/36.

Özgün hâlini korumuş şekliyle günümüze ulaşmayı başaran cami, 2013 yılında avlusu dâhilindeki imam odasında çıkan yangında zarar görmekten son anda kurtulmuştur.¹⁴⁹ Bu yangın esnasında, camiye bitişik olan imam odası yanarak kül olurken, caminin ahşap duvarları yangından hafif derecede etkilenmiştir.¹⁵⁰

2.3.1.1. Camideki Vazifeliler

Osmanlı'da cami, mescit vs. gibi dinî hizmetlerin yerine getirildiği vakıf eserlerde, mekânın büyüklüğüne ve zamanın şartlarına göre genellikle imam, hatip, müezzin, vaiz, hafız, devirhân, Yasinhân, salâvathân, cüzhân, naathân, duagû, kayyum, muarrif, noktacı, siracî, abkeş, ferraş ve kandilci gibi vazifelilerin görev yaptığı bilinmektedir. Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın Galata'daki camisinde de, dinî ve idarî hizmetler için tayin edilmiş toplam 17 vazifeli bulunmaktadır ve bu vazifeliler vakfiyede tüm ayrıntısı ile tarif ve tayin edilmiştir.

Mustafa Paşa'nın Galata'daki camisinde, müstakil olarak tayin edilmiş bir hatip bulunmaktadır. Hatipler, dinî alanda hizmet veren vakıf eserlerde Cuma günleri ve bayram günleri hutbe okumakla vazifeli olan kişilerdir. Bu vazife, bazen imamlık vazifesi ile birlikte aynı kişiye tayin edilebildiği gibi, çoğu zaman müstakil olarak ayrı bir vazife şeklinde tayin edilmiştir.

Camiye tayin edilen hatibin sahip olması gereken nitelikleri, vakfiyede *hitabete ârif ve tertib-i hutbeye vâkıf bir kimesne* şeklinde tarif edilmiştir. Cuma günleri ve bayram günleri hutbe okumakla vazifeli olan bu kişinin görevi karşılığında alacağı ücret günlük 10 akçedir.¹⁵¹

Camide bulunan vazifelilerden bir diğeri imamdır. İmamlar, Osmanlı'da Müslüman reayaya hizmet veren görevliler içerisinde en geniş yeri işgâl eder. Zira imamlar, Tanzimat Dönemi'ne kadar, devleti temsil etmesi bakımından mahallenin önde gelen sorumlularından biriydi. Dinî vazifelerinin yanı sıra mahallenin düzeni, asayişi ve âdabından sorumlu olan imamlar, bazı resmi işler ve belediye işlerinin yerine

¹⁴⁹ Caminin günümüzdeki görüntüsü için bkz. Ek 5.

¹⁵⁰ Yangınla ilgili gazete haberi için bkz. <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a562839.aspx>, (09.03.2019).

¹⁵¹ VGMA, nr. 640, s. 82.

getirilmesiyle de görevliydi.¹⁵² Vakfiyeye göre, camide imamlık vazifesine tayin olunacak kişinin sahip olması gereken özellikleri “fıkıh ilmine hâkim, namazın esasları ve şartları konusunda ehil ve Kuran-ı Kerim’i tecvitli okumaya kâdir olması” şeklinde tarif edilmiştir. Beş vakit namaz kıldırmakla vazifeli olan imamın alacağı ücret günlük 7 akçedir. Ancak imamlık vazifesine ilave olarak sabah namazı sonrası Yasin-i Şerif, öğlen namazı sonrası Amene’r-Resulü, ikindi namazı sonrası Amme Suresi ve yatsı namazı sonrası da Mülk Suresi okuması için günlük 3 akçe vazife tayin edilmiştir.¹⁵³ Bu vazifelerle birlikte, imamın alacağı toplam ücret günlük 10 akçeye ulaşmaktadır.

Vakfın Galata’daki camisinde vazifeli imamın aldığı günlük 10 akçelik ücret, XVIII. yüzyılda faaliyet gösteren bazı vakıflardaki altmış yedi cami ve mescitte vazifeli olan toplam 105 imamın aldığı ücretlerle mukayese edildiğinde, neredeyse yarısından fazla olduğunu söylemek mümkündür. Zira bu 105 imamdan kırk altı tanesi 1-9 akçe arası ücret alırken, elli dokuzu 10 akçe ve üzeri ücret almaktaydı.¹⁵⁴ Ancak vakıfların çeşitli birimlerinde vazifeli olan imamlara tayin edilen ücretlerin, her vakfın ekonomik gücü ve ilgili mekânın yapısal büyüklüğü ile doğru orantılı olduğu düşünüldüğünde, imamlık vazifesi için öngörülen standart bir ücretin olmadığı da bir gerçektir. Nitekim aynı vakıftan tayin edilmiş iki farklı yerdeki imamlık vazifesi ücretlerinin birbirinden farklı olması, sık karşılaşılan bir durumdur. Bu bilgiler ışığında, yukarıda yapılan mukayese, bize sadece konu edindiğimiz vakfın ekonomik gücü ve vakıf eserin mekânsal büyüklüğü hakkında fikir vermektedir.

1239 / 1823 tarihli bir arşiv kaydına göre, günlük 15 akçe vazife ile Galata’daki camide imam olan es-Seyyid Mustafa Halife vefat etmiş ve onun yerine imamlık vazifesi el-Hac Hasan Halife bin Halil’e tevcih edilmiştir.¹⁵⁵ Diğer yandan, 1243 / 1828 tarihli bir kayda göre ise, el-Hac Hasan Halife imamlık vazifesinin yanı sıra Aşırhân, Amme hân, Yasin hân, devir hân, kayyım, abkeş, siracî, ferraş, müezzin ve muarriif cihetlerini de tasarrufunda bulunduruyor ve bütün bu vazifelerin karşılığında alacağı

¹⁵² Osmanlı’da imamların gördüğü hizmetler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Beydilli, “İmam (Osmanlı Devleti’nde)”, *DİA*, C.22, İstanbul, 2000, s. 181-186.

¹⁵³ *VGMA*, nr. 640, s. 82.

¹⁵⁴ Yedi yıldız, “Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü”, s. 15.

¹⁵⁵ *İ.ŞS*, EHMM, nr. 367, s. 43.

ücret günlük 41 akçeye tekabül ediyordu.¹⁵⁶ Buna göre, vakfiyede günlük 10 akçe olarak tayin edilmiş olan imamlık ücreti, XIX. yüzyılın başlarında 15 akçeye yükselmiş ve vazifelerin çoğu imamın tasarrufunda toplanmıştır. Bu uygulama, Osmanlı'da malî yapının iyiden iyiye bozulduğu XIX. yüzyılda, vakıf eserlerdeki vazifelilerin geçimlerini sağlayabilmesi adına sıklıkla başvurulmuş bir uygulamadır.

Vakfın Galata'daki camisinde vazifeli iki müezzin bulunmaktadır. Cami veya mescitlerde namaz vakitlerini bilmek ve ezanı vaktinde okumak gibi görevleri yerine getiren vazifelilere müezzin denmiştir. Vakfiyelerde bu vazifeyi yerine getirecek kişilerin genellikle güzel sesli ve sâlih kimseler olması şartı aranmıştır. Nitekim Galata'daki camide vazifeli olan müezzinlerin de bu nitelikleri taşıyor olması şartı vakfiyede belirtilmiştir. Ayrıca vakfiyede, bu iki müezzin arasında vazife bakımından herhangi bir hiyerarşinin varlığından bahsedilmemiş ve her ikisinin de günlük 5 akçe ücretle vazifeli olduğu belirtilmiştir.¹⁵⁷

Camide vazifeli müezzinlerin aldıkları 5'er akçelik ücret, meslektaşlarının aldıkları ücretlerin XVIII. yüzyıldaki genel durumu ile mukayese edildiğinde, ortalamanın biraz üzerindedir. Nitekim bu yüzyıldaki altmış yedi cami ve mescitte vazifeli 179 müezzinin % 45'lik kısmı 1-4 akçe arası ücret alırken, % 55'lik kısmı 5 akçe ve üzeri ücret almaktaydı.¹⁵⁸

Camide vazifeli bu iki müezzinden ayrı olarak, salâ okumakla vazifeli iki müezzin daha vardır. Bunlar, vakfiyede salâ müezzini olarak zikredilmiş ve her birinin alacağı ücret günlük 2 akçe olarak tayin edilmiştir.¹⁵⁹

Camide cüz veya dua okumakla görevli çok sayıda vazifeli bulunmaktadır. Kuran'ın bir cüzünü okumakla görevli olan ve bir ay sonunda yeniden başlamak üzere Kuran'ı hatmeden, cüzhân veya eczahân olarak da anılan görevlilere genellikle devirhân denmiştir. Bunların salâvat-ı şerif getirenlerine salâvathân; Yasin-i Şerif okuyanlarına Yasinhân; peygamberin övüldüğü naatları okuyanlara naathân; mevlid-i şerif okuyanlarına mevlidhân; peygamberlere, devlet büyüklerine ve vakıf kurucularına dua

¹⁵⁶ İ.ŞS, EHMM, nr. 392, s. 18.

¹⁵⁷ VGMA, nr. 640, s. 82.

¹⁵⁸ Yedi yıldız, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", s. 15.

¹⁵⁹ VGMA, nr. 640, s. 82.

edenlerine ise duagû gibi isimler verilmiştir.¹⁶⁰ Vakfiyeye göre, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın Galata'daki camisinde vazifeli beş devirhân bulunmaktadır ve bunların tecvit ve kıraat bilen, ayıp ve noksandan arınmış kimseler olması gerektiği belirtilmiştir. Cuma günleri, her biri Kuran-ı Kerim'den birer aşr-ı şerif okumakla vazifeli olan bu devirhânların alacağı ücret günlük 2 akçe olarak tayin edilmiş, aralarından seçkin olanının sermahfil¹⁶¹ olarak ilâve 1 akçe daha alacağı belirtilmiştir.¹⁶² Ayrıca, Hz. Muhammed'in övüldüğü naatları okuması için güzel ve edebi söz söyleme yeteneğine sahip olan bir kimse de günlük 3 akçe ücretle naathan olarak tayin edilmiştir.¹⁶³

Camide vazifeli devirhânların aldıkları ücret, XVIII. yüzyılda faaliyet gösteren bazı vakıflardaki 118 devirhânın aldığı ücretle karşılaştırıldığında, ortalamanın biraz altındadır. Zira bu devirhânların % 53'lük kısmı 5 akçe ve üzeri ücret almaktadır.¹⁶⁴

Osmanlı'da vakıflar bünyesinde vazifeli olanların aldığı ücretlerin XIX. yüzyılın sonlarından itibaren guruş olarak ve aylık bazda hesaplanmasına bağlı olarak, Kemankeş Kara Mustafa Paşa Camisi'nde vazifeli devirhânların aldığı ücretler de aylık olarak ödenmeye başlamıştır. Buna göre, 1326 / 1908 senesinde devirhânlık vazifesinin ücreti aylık 7,5 guruş, sermahfillik vazifesinin ücreti ise aylık 4 guruştur.¹⁶⁵

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın Galata'daki camisinde günlük 2 akçe ücret ile bir muarriif bulunmaktadır.¹⁶⁶ Muarriif, Cuma günleri veya vakfiyede belirtilen diğer mübarek günlerde, başta Hz. Muhammed olmak üzere hayır sahiplerinin isimlerini sayarak dua eden ve devir okuyan hafızları açık cüzden takip ederek yanlışlarını

¹⁶⁰ Yediyıldız, "Vakıf İstilahları Lügatçesi", *VD*, S.17, Ankara, 1983, s. 56-59.

¹⁶¹ Sermahfil, cüz okumakla görevli bir devirhân grubunun başkanı olan görevlidir. (Yediyıldız, "Vakıf İstilahları Lügatçesi", s. 59.)

¹⁶² *VGMA*, nr. 640, s. 82-83.

¹⁶³ *VGMA*, nr. 640, s. 83.

¹⁶⁴ Yediyıldız, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", s. 15.

¹⁶⁵ *İ.ŞS*, EHMM, nr. 762, s. 78.

¹⁶⁶ *VGMA*, nr. 640, s. 83.

düzelten görevlidir.¹⁶⁷ Muarrifler, genellikle güzel sesli, güzel sözlü, ilmî ve edebî açıdan kültürlü ve dinî konularda bilgi sahibi olan kimseler arasından seçilmiştir.¹⁶⁸

Cami veya mescit gibi vakıf eserlerin temizlik işleri ve düzeni ile ilgilenen, eşyalarını muhafaza eden ve onlarla ilgili diğer işlerden sorumlu olan görevlilere kayyım denmiştir.¹⁶⁹ Bununla birlikte kayyımların görevi her vakıfta aynı olmayıp vakfına göre farklılık göstermiştir. Nitekim kimi vakıflarda kayyımlar, yaygı ve sergileri serme, kapıları açma-kapamayla görevliyken, kimi vakıflarda da kandilleri yakmak ve camiyi süpürmekle vazifelidir. Kayyımlar, daha ziyade abkeş veya ferraş denilen vazifelilerin olmadığı vakıflarda temizlikle ilgili vazifelerden sorumlu olmuştur. Vakfiyeye göre, Mustafa Paşa'nın Galata'daki camisinde, güvenilir ve işinin ehli kimseler olması istenen iki kişi, nöbetleşe olacak şekilde her biri günlük 4 akçe ücretle kayyım olarak tayin edilmiştir.¹⁷⁰ Camide görevli kayyımların aldığı ücret, XVIII. yüzyılda faaliyet gösteren bazı vakıflarda vazifeli 92 kayyımın aldığı ücretlere oranla ortalamanın altındadır. Nitekim bu 92 kayyımdan altmış tanesi 5 akçe ve üzeri ücret alırken, otuz iki tanesi 5 akçeden az bir ücret almaktaydı.¹⁷¹ Bu rakamlara göre, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın Galata'daki camisinde vazifeli kayyımlar, XVIII. yüzyılda meslektaşlarının % 65'inden daha az ücret almaktadır.

Vakıf eserlerde kandilleri yakmak, söndürmek ve temizlemekle görevli olan kişilere kandilî veya sirâcî denmiştir.¹⁷² Mustafa Paşa'nın Galata'daki camisinde de bir kişi sirâcî olarak vazifelidir ve bu görev için alacağı ücret günlük 3 akçe olarak tayin edilmiştir.¹⁷³

Dinî hizmet veren vakıf eserlerde, kuyudan su çekmek ve dağıtmakla görevli olan kişiye abkeş; halıları yaymak, katlamak ve etrafı temizlemekle görevli olan kişiye

¹⁶⁷ Halim Baki Kunter, "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd", *VD*, S. 1, Ankara, 1938, s. 112.

¹⁶⁸ Fuad Köprülü, "Vakfa Ait Tarihî İstilahlar Meselesi", *VD*, S. 1, Ankara, 1938, s. 136-137.

¹⁶⁹ Kunter, a.g.m., s. 112.

¹⁷⁰ *VGMA*, nr. 640, s. 83.

¹⁷¹ Yediyıldız, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", s. 15.

¹⁷² Kunter, a.g.m., s. 112.

¹⁷³ *VGMA*, nr. 640, s. 83.

ise ferraş denmiştir.¹⁷⁴ Bu vazifeler, kimi vakıflarda ayrı ayrı tayin edilirken, kimi vakıflarda ise aynı anda tek bir vazife olarak tayin edilirdi. Nitekim Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın Galata'daki camisinde de, abkeşlik ve ferraşlık vazifeleri, hizmetinde pak ve çabuk hareket eden, çevik bir kimse olması şartıyla ve günlük 4 akçe ücretle aynı kişiye tevcih edilmiştir.¹⁷⁵

Hülâsa, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın Galata'daki camisinde, sekiz farklı hizmet alanında toplam 17 vazifeli bulunmaktadır ve bunların aldıkları ücretlerin toplamı günlük 65 akçeye tekabül etmektedir.

Vazife	Vazifeli Sayısı	Ücret (Günlük)	Toplam (Günlük)
Hatip	1	10	10
İmam	1	10	10
Müezzin	2	5	10
Salâ Müezzini	2	2	4
Devirhân	5	2	10+1
Naathân	1	3	3
Muarrif	1	2	2
Kayyım	2	4	8
Sirâcî	1	3	3
Abkeş/Ferraş	1	4	4
Toplam	17		65 Akçe

Galata'daki Caminin Vazifelileri ve Aldıkları Ücretler

Bu vazifelerden başka, Mustafa Paşa'nın Galata'daki camisinde, günlük 1'er akçe ile Tebarekehân, Yasinhân, Ammehân ve günlük 6 akçe ile Aşırhân vazifelerinin varlığı arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır.¹⁷⁶ Vakfiyede zikredilmemiş olan bu vazifeler, muhtemelen vakıf kurulduktan sonraki tarihlerde, vakıf fazlası oldukça ve lüzum görüldükçe ortaya çıkmış olmalıdır.

¹⁷⁴ Yedi yıldız, "Vakıf İstılahları Lügatçesi", s. 56-57.

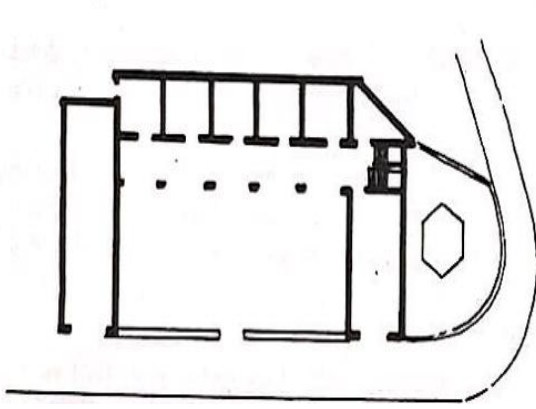
¹⁷⁵ VGMA, nr. 640, s. 83.

¹⁷⁶ İ.ŞS, EHMM, nr. 367, s. 43; nr. 392, s. 18.

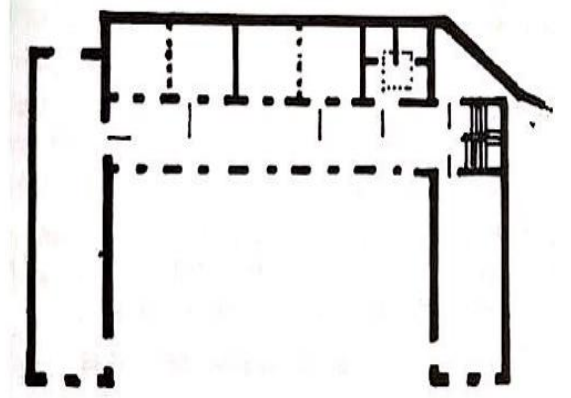
2.3.2. Kemankeş Kara Mustafa Paşa Medresesi ve Türbesi

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın İstanbul'daki bir diğer hayratı, Parmakkapı veya bugün anılan ismiyle Çarşıkapı'da, Kalıçeci Hasan mahallesinde, Bayezid Cami ile Çorlulu Ali Paşa Cami arasında kalan dört yol ağzında, 1051 / 1641 tarihinde inşa ettirdiği, 12 oda ve 1 dershaneden oluşan medresedir. Medresenin hemen yanında, hayatta iken inşa ettirdiği türbesi, bir sebil ve çeşmesi vardır.¹⁷⁷ Medresenin dershanesi, aynı zamanda mescit olarak da kullanılmıştır.¹⁷⁸ Ayrıca, vakfiyede bahsedilmemiş olsa da, medresenin kapı sırasında, vakfa ait beş adet dükkânın varlığı arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır.

İki katlı olarak inşa edilmiş olup istisnai bir plana sahip olan medresenin üst katı zaman içerisinde değişikliğe uğramış olsa da, giriş katı, yıkıldığı tarihe kadar devrinin mimarî özelliklerini yansıtmaya devam etmiştir. Bugün ayakta olmadığı için mimarisi hakkında detaylı bilgiye sahip olmanın mümkün olmadığı medresenin, tespit edilebildiği kadarıyla yıkılmadan önceki giriş ve ikinci kat planları şu şekildeydi:¹⁷⁹

Giriş Kat Planı

İkinci Kat Planı

¹⁷⁷ VGMA, nr. 640, s. 78-79.

¹⁷⁸ Hafız Hüseyin Ayvansarayî, *Hadikatü'l-Cevami*, Haz. Ahmet Nezih Galitekin, İşaret Yayınları, İstanbul, 2001, s. 245; Mübahat Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, TTK Basımevi, Ankara, 2000, s. 91.

¹⁷⁹ Behçet Ünsal, "İstanbul'un İmarı ve Eski Eser Kaybı", *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, C.2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, s. 36-37; Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 92.

Kapalı Çarşı'nın hemen yanında ve cadde üzerinde bulunan¹⁸⁰ medrese, gürültülü bir muhitte olmasına ve odalarının çoğunluğunun güneş görmemesi nedeniyle sıhî bakımından elverişsiz bir ortama sahip olmasına rağmen, 1914 yılında yapılan medrese düzenlemesinde Darülhilâfe Medreseleri¹⁸¹ kadrosuna alınmıştır.¹⁸²

İstanbul'da zaman zaman meydana gelen depremlerde hasar gören medrese, çeşitli tarihlerde onarım görmüştür. Bu doğrultuda, medresenin tamiriyle ilgili rastlanan ilk kayıt, 1146 / 1733 tarihine denk gelmektedir. Buna göre, vakfın mütevellisi tarafından yazılan bir arzuhalde, medrese ve türbenin duvarları ile kubbelerinin yıkık halde bulunduğu ve onarımının mümkün olmadığı, bu nedenle yeniden inşa edilmesi için keşif talep edildiği yazmaktadır.¹⁸³ 1767 tarihli bir diğer kayıttan, medrese ve türbenin 1766 depreminde hasar gördüğü ve tamirat masrafının toplam 684.830 akçe olarak hesaplandığı anlaşılmaktadır.¹⁸⁴ 1803 tarihli bir başka kayıta, medrese dâhilindeki çeşme ve suyollarının zaman içinde harap olduğundan bahsedilmiş ve tamirat için izin talep edilmiştir.¹⁸⁵

1840 yılında esaslı bir tamirat daha geçiren medresede yapılan ilk keşifte, tamirat bedeli 8.711 guruş olarak tespit edilmiştir. Daha sonra yapılan ikinci bir keşfe göre ise, tamirat bedelinin 11.576 guruşa ulaştığı görülmektedir.¹⁸⁶ Medresedeki bu tamirat için yapılan ilk keşfe göre, masrafların dağılımı şu şekilde gerçekleşmiştir:

¹⁸⁰ Medresenin konumunu gösteren 1904 tarihli sigorta haritası için bkz. Ek 6. (*Charles Edouard Goad'ın İstanbul Sigorta Haritaları*, Haz. İrfan Dağdelen, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, İstanbul, 2007, s. 14.)

¹⁸¹ Darülhilâfe Medreseleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mübahat Kütükoğlu, "Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi", *DİA*, C.8, Ankara, 1993, s. 507-508.

¹⁸² Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 92.

¹⁸³ *İ.ŞS*, EHMM, nr. 129, s. 21.

¹⁸⁴ *İ.ŞS*, EHMM, nr. 179, s. 64.

¹⁸⁵ *İ.ŞS*, EHMM, nr. 280, s. 128.

¹⁸⁶ *BOA*, Evkaf Defterleri (EV.d), nr. 11331/4.

Dershane binasının imarı, eksik cam ve çerçevelerin tamamlanması, kurşun ve ahşap kitabe saçağı ile dershane ve türbe saçağı kurşunları	1.705,5
Oda kubbeleri kurşunları, döşeme, cam, çerçeve, kapı tamir ve yenilemesi, ocakların tamiri ve badanası	3.266
İki adet kargir su haznesi tamir ve badanası	270
İki tekneli çamaşırhane inşası	1.237,5
Medresenin bitişiğindeki yıkık havale duvarı ve derzi	410
Su borularının yenilenmesi	770
Hamaliye ve nakliye bedeli	1.052
Toplam (guruş)	8.711

Medresenin Tamiri İçin Yapılan 1840 Tarihli Keşif¹⁸⁷

1894 depreminde de hasar gören medresenin, tamiri için yapılan keşif sonucunda tamiratın 51.757 guruşa mâl olacağı tespit edilmiş ve tamiratın Evkaf-ı Hümâyûn tamirat memuru tarafından emaneten yaptırılarak masrafının R. 1311 mâlî yılı Evkaf bütçesinden sarfi hakkında emir çıkarılmıştır.¹⁸⁸ Aynı deprem sonrası vakfın Galata'daki camisinin tamirat keşfinin 107.000 guruş olduğu düşünüldüğünde, medresenin, 1894 depremini Galata'daki camiye oranla daha az hasarla atlattığı anlaşılmaktadır. Ayrıca medresedeki bu tamirat esnasında, kayıtlara geçen ilginç bir hırsızlık hadisesi de yaşanmıştır. Buna göre, medresede bulunan 6 adet Kuran-ı Kerim, tamirat sırasında medrese yakınında bulunan Bayezid Kütüphanesi'ne nakledilir ve bunlardan dördü, bir müddet sonra oradan çalınır. Kütüphanenin hafız-ı kütüblerinden Rüştü Efendi, çalınan Kuran-ı Kerim'leri sahaflar çarşısında Muti Efendi isimli bir satıcıda görür ve zaptiyeye şikâyet eder. Zaptiye tarafından tevkif edilen Muti Efendi, sorgusunda Kuran-ı Kerim'leri Üsküdar'da birinden satın aldığını söyler. Yapılan tahkikat sonucunda, Kuran-ı Kerim'leri onun çaldığına dair bir delil bulunamaması üzerine de serbest bırakılır.¹⁸⁹

Cumhuriyet Dönemi'nde de hâlâ ayakta olan medrese, İstanbul'a yeni ve modern bir çehre kazandırmak amacıyla 1950'li yıllarda başlatılan etütsüz ve plânsız

¹⁸⁷ BOA, EV.d, nr. 11331/3; Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 91.

¹⁸⁸ BOA, İ.EV., nr. 10/30; VGMA, EKTD, nr. 2047, s. 561.

¹⁸⁹ BOA, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT), nr. 648/22.

imar faaliyetlerine kurban giderek 1956 yılında, yol genişletme çalışmaları nedeniyle yıkılmıştır. Bu yıkım sırasında, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın kendisiyle birlikte oğlunun medfun olduğu türbesi de hiçbir iz bırakılmayacak şekilde yok edilmiştir.¹⁹⁰ Bugün yerinde otobüs durakları bulunan medrese ve türbeden geriye ne yazık ki bir fotoğraf karesinden başka bir şey kalmamıştır.¹⁹¹

2.3.2.1. Medrese ve Türbedeki Vazifeliler

Türk-İslâm dünyasının ve Osmanlı Devleti'nin en önemli eğitim kurumu olan medreselerde, çeşitli hizmet alanlarında görev yapan çok sayıda vazifeli bulunmaktaydı. Bu vazifelilerin sayısı ve çeşitliliği, medreselerin hizmet alanı ve büyüklüklerine göre değişiklik göstermekteydi. Osmanlı'daki medreselerde, genellikle müderris, muhaddis, muid, dersiam, şeyhülkurra, vaiz, buharîhân, müslimhân, danışmend, hafız-ı kütüb, imam, müezzin, talebe, siracî, bevvab, kayyım, abkeş, ferraş vs. gibi görevliler bulunmaktaydı. Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya ait medrese ve türbede de, toplam 150 vazifeli bulunuyordu.

Osmanlı ilmiye teşkilâtında kadılık ve müftülükle birlikte üç temel görevden biri sayılan müderrislik vazifesi, medreselerde çeşitli dersleri veren en yetkili öğretim görevlisini tanımlamak üzere kullanılmıştır. İslâm dünyasındaki medreselerde hâkim olan, medresenin kendisinin değil müderrisin ön planda olması anlayışı, Osmanlı'da da sürdürülmüştür. Nitekim çoğu zaman bir medresenin büyüklüğü veya niteliği, müderrisinin hizmet derecesine ve aldığı ücrete göre kırklı, ellili, altmışlı vb. şekilde tarif edilmiştir.¹⁹²

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya ait vakfiyede, vakfın medresesine atanacak olan müderrisin sahip olması istenen nitelikler “haramdan ve gûnahtan sakınan, faziletli, dinî ve fennî ilimlere hâkim ve öğretme yeteneğine sahip bir kimse olması” şeklinde tarif edilmiş, alacağı ücret günlük 60 akçe olarak tayin edilmiştir.¹⁹³ Mustafa Paşa'nın medresesinde vazifeli olan müderrisin, aldığı ücretten hareketle “altmışlı” olarak anılan ve yüksek dereceli sayılabilecek bir müderris olduğunu söylemek mümkündür. Zira

¹⁹⁰ Semavi Eyice, “İstanbul (Tarihi Eserler)”, *İA*, C.5/2, 1978, s. 1214/106.

¹⁹¹ Medresenin XIX. yüzyıla ait fotoğrafı ve bulunduğu yerin günümüzdeki hâli için bkz. Ek 7.

¹⁹² İpşirli, “Müderris (Osmanlılar'da)”, *DİA*, C.31, s. 468-469.

¹⁹³ *VGMA*, nr. 640, s. 83.

Osmanlı'da altmışlı dereceye sahip olan müderrisler, İstanbul kadılığı ile Anadolu veya Rumeli kazaskerliğine terfi edebiliyor, oradan da şeyhülislamlığa kadar yükselebiliyorlardı.¹⁹⁴ Nitekim 1233 / 1818 tarihli bir kayda göre, Kemankeş Kara Mustafa Paşa Medresesi müderrisi, Üsküdar kadılığına tayin olmuştur.¹⁹⁵

Kemankeş Kara Mustafa Paşa Medresesi'ndeki müderrisin aldığı günlük 60 akçelik ücret ile Osmanlı'da XVIII. yüzyılda faaliyet gösteren çeşitli vakıflardaki otuz altı medresede görevli yirmi beş müderrisin aldığı ücretler karşılaştırıldığında, Mustafa Paşa'ya ait medresedeki müderrisin, meslektaşlarının % 56'sından daha iyi bir ücret aldığı anlaşılmaktadır.¹⁹⁶ Yine Kanuni Sultan Süleyman Vakfı'nın Darülhadis'inde görevli müderrisin günlük 50 akçe, Vezir Sofu Mehmed Paşa Vakfı ve Kara Ahmed Paşa Vakfı müderrislerinin günlük 50'şer dirhem¹⁹⁷ ve III. Osman Vakfı müderrisinin günlük 200 akçe ücret aldığı düşünüldüğünde, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya ait medresedeki müderrisin ücreti iyi sayılabilecek düzeydedir.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa Medresesi'nde, müderristen ayrı olarak, tatil günleri dışında görev yapmak üzere günlük 40 akçe ücretle bir dersiâm bulunmaktadır. Dersiâm, medreselerde veya camilerde halka açık dersler veren görevliye verilen isimdir. Bu tabir, Osmanlı'da çoğu zaman müderrislerin unvanı şeklinde de kullanılmıştır.¹⁹⁸ Mustafa Paşa'ya ait vakfiyede, medreseye atanacak dersiâmın irfan sahibi ve Kuran tefsiri bilen bir kimse olması gerektiği ayrıca belirtilmiştir.¹⁹⁹

Osmanlı'da, XVIII. yüzyılda faaliyet gösteren vakıflarda görevli 41 dersiâmdan otuz altı tanesi 40 akçeden az, beş tanesi 40 akçe ve üzeri ücret almaktaydı.²⁰⁰ Bu rakamlar ışığında bir kıyaslama yapıldığında, Kemankeş Kara Mustafa Paşa

¹⁹⁴ İpşirli, a.g.m., s. 469.

¹⁹⁵ BOA, Ali Emiri Sultan Mahmud II (AE.SMHD.II), nr. 115/9686.

¹⁹⁶ Yediyıldız, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", s. 17.

¹⁹⁷ Bu müderrislerin aldıkları 50 dirhemlik ücretlerin akçe olarak karşılığı, akçenin yüzyıllar içerisinde dirhem karşısındaki değer kaybı doğrultusunda 200 ile 500 akçe arasında değişkenlik göstermiştir. Akçenin dirhem karşısındaki değeri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Halil Sahillioğlu, "Akçe", *DİA*, C.2, s. 226.

¹⁹⁸ İpşirli, "Dersiâm", *DİA*, C.9, Ankara, 1994, s. 185.

¹⁹⁹ VGMA, nr. 640, s. 83.

²⁰⁰ Yediyıldız, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", s. 15, 19.

Medresesi'nde vazifeli dersiâmın, bahsi geçen meslektaşlarının % 87'sinden daha fazla ücret aldığı anlaşılmaktadır.

Medreselerde, müderrisin verdiği dersi talebelere tekrar etmek ve müderrise yardımcı olmakla görevli muîd adında bir öğretim elemanı daha bulunmaktaydı. Muîdler, genellikle diğerlerine göre daha ileri seviyede olan talebelere seçildiği gibi, mezun olmuş talebeler arasından veya kürsüsü bulunmayan fıkıh âlimleri arasından da tayin edilebiliyordu.²⁰¹ Mustafa Paşa'ya ait medresede, günlük 10 akçe ücretle tayin edilmiş bir muîd bulunmaktaydı ve bu kişinin selâmetli olması, anlama ve kavrama kabiliyetinin yüksek olması gerektiği vakfiyede belirtilmişti.²⁰²

Kemankeş Kara Mustafa Paşa Medresesi'ndeki görevlilerden bir diğeri, bevvâbdır. Bu isim, çeşitli vakıf kuruluşlarında kapıcı olarak hizmet gören kişileri tanımlamak için kullanılmıştır. Bevvâbların gördüğü hizmetler, görevli buldukları vakıf eserin faaliyet alanına ve vâkıfın şartlarına göre değişiklik gösterse de, genellikle vazifeli olduğu binanın kapılarını açıp kapatmak ve yabancıların giriş-çıkışını denetlemek şeklinde olmuştur.²⁰³ Kemankeş Kara Mustafa Paşa Medresesi'nde de, günlük 3 akçe ücretle bir bevvâb tayin edilmiş ve bu bevvâbın kapıları açma-kapama konusunda ihmalkârlık etmemesi vakfiyede şart koşulmuştur.²⁰⁴

Mustafa Paşa'ya ait medresedeki bevvâbın aldığı günlük 3 akçelik ücret, diğer meslektaşlarına göre nispeten düşüktür. Nitekim XVIII. yüzyılda faaliyet gösteren çeşitli vakıflarda vazifeli olan 90 bevvâbtan elli beş tanesi günlük 5 akçe ve üzeri ücret alırken, otuz beş tanesi günlük 1-4 akçe arası ücret almaktaydı.²⁰⁵ Bu rakamlara bakılırsa, Mustafa Paşa'nın medresesinde görevli bevvâb, meslektaşlarının % 61'lik kısmından daha az ücret almaktadır.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa Medresesi'nde kayyım olarak vazifeli iki kişi bulunmaktaydı ve vazifelerini nöbetleşe yapacak olan bu kayyımların her birine günlük

²⁰¹ Sâmi es-Sakkâr, "Muîd", *DİA*, C.31, s. 86.

²⁰² *VGMA*, nr. 640, s. 83.

²⁰³ Kunter, a.g.m., s. 112-113.

²⁰⁴ *VGMA*, nr. 640, s. 83.

²⁰⁵ Yedi yıldız, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", s. 15-24.

4 akçe ücret tayin edilmişti.²⁰⁶ Mustafa Paşa'nın medresesindeki kayyımların aldıkları ücretler, vakfın Galata'daki camisinde vazifeli kayyımların aldıkları ücretlerle aynı düzeydedir.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın medrese ve türbesi vakfi bünyesinde toplam 121 dua ve cüz okuyucu bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesinin vazifesi Yasinhân, 90 tanesinin cüzhân ve 30 tanesinin de salâvathânlıktır.

Medresede vazifeli Yasinhân, hoş sesli bir kimse olması ve sabah namazlarından sonra yüksek sesle Yasin-i Şerif okuması için günlük 2 akçe ücretle vazifelidir.²⁰⁷

Medresede görevli 90 cüzhân, 30'ar kişilik üç grup halinde ve sabah, öğle, ikindi olmak üzere üç farklı namaz vaktinde bir araya gelip her biri Kuran'dan birer cüz okumakla vazifelidir. Ayrıca her gruptan takva ehli olan ve diğerlerine göre daha üstün dereceli olan bir kimsenin sermahfil seçilerek cüz okuma vazifesine ilaveten İhlâs, Felak-Nas ve Fatihâ sureleri okuması, vâkıfın şart ettiği diğer hususlardır. Bu 90 cüzhândan 3 sermahfilin alacağı ücret günlük 3 akçe, diğer 87'sinin ücreti ise günlük 2 akçedir.²⁰⁸

Medresede vazifeli 30 salâthân, 10'ar kişilik üç grup halinde ve sabah, öğle, ikindi olmak üzere üç farklı namaz vaktinde bir araya gelip Hz. Muhammed'in ruhu için salavat-ı şerif okumakla vazifelidir. Yine her gruptan takva ehli olan ve diğerlerine göre daha üstün dereceli olan bir kimsenin sermahfil olması, vâkıfın şart ettiği bir diğer husustur. Bu 30 salâthândan 3 sermahfilin alacağı ücret günlük 3 akçe, diğer 27'sinin alacağı ücret ise günlük 2 akçedir.²⁰⁹

Kemankeş Kara Mustafa Paşa Medresesi bünyesinde vazifeli olan bu 121 dua okuyucunun aldığı ücretler, vâkıfın Galata'daki camisinde görevli olan dua okuyucular ile aynı düzeydedir. XVIII. yüzyılda faaliyet gösteren diğer vakıflardaki dua okuyucuların aldığı ücretlerle kıyaslandığında da benzer durum söz konusudur. Nitekim bu yüzyılda, çeşitli vakıflarda görevli olan 900'den fazla dua okuyucunun yaklaşık

²⁰⁶ VGMA, nr. 640, s. 83.

²⁰⁷ VGMA, nr. 640, s. 83.

²⁰⁸ VGMA, nr. 640, s. 83.

²⁰⁹ VGMA, nr. 640, s. 83.

%70'inin aldığı ücret günlük 1-4 akçe arasında değişmekteydi.²¹⁰ Bu bilgilerden hareketle, Mustafa Paşa'nın medresesindeki cüz okuyuculara tayin edilmiş olan ücretlerin, vakıflarda yaygın olan ücret aralığında olduğunu söylemek mümkündür.

Cüzhân ve devirhân gibi cüz okuyucuları gözeten, denetleyen ve her seferinde Kuran'ın ne kadarının okunduğunu işaret etmekle vazifeli olan görevliye noktacı, okunması gereken cüzleri veya diğer dua kitaplarını vazifelilere dağıtmak ve toplamakla vazifeli olan görevliye ise müvezzi denmiştir.²¹¹ Kemankeş Kara Mustafa Paşa Medresesi'nde, cüz okuyucuları gözetmesi ve denetlemesi için günlük 5 akçe ücretle bir noktacı; cüz okuyuculara cüzlerini dağıtıp toplaması için de günlük 4 akçe ücretle bir müvezzi vardır.²¹²

Medresede eğitim göreceğ olan talebelere verilecek ücretler de, vakfiyede tayin edilen hususlar arasındadır. Buna göre, 12 adet hücreye sahip olan medresede eğitim gören 11 öğrenci, günlük 7 akçe ücret almaktadır.²¹³ Kemankeş Kara Mustafa Paşa Medresesi'ndeki talebelerin ücreti, XVIII. yüzyılda çeşitli vakıflar bünyesinde faaliyet gösteren 36 medresedeki toplam 246 talebenin aldığı ücretlerin yaklaşık % 70'inden daha iyi düzeydedir.²¹⁴

Vakıf eserlerde su yollarının yapımı, bakımı, onarımı, korunması, suların ölçülmesi ve dağıtılmasından sorumlu olan görevliye suyolcu veya sebilci denmiştir.²¹⁵ Bir sebili ve çeşmesi bulunan Kemankeş Kara Mustafa Paşa Medresesi'nde, toplam dört suyolcusu bulunmaktadır. Bunlardan ikisi, medresenin avlusu dâhilinde bulunan türbenin yanındaki sebil ve çeşmeden sebilci olarak nöbetleşe sorumludur ve her biri günlük 5 akçe ücret alır. Diğer ikisi ise, Sarıgez ve Topkapı'dan medreseye ulaşan su yollarından sorumludur ve her biri günlük 3 akçe ücret alır.²¹⁶

²¹⁰ Yediyıldız, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", s. 15-24.

²¹¹ Yediyıldız, "Vakıf İstılahları Lügatçesi", s. 59.

²¹² VGMA, nr. 640, s. 83.

²¹³ VGMA, nr. 640, s. 83.

²¹⁴ Yediyıldız, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", s. 17.

²¹⁵ Abdullah Martal, "Suyolcu", *DİA*, C.38, s. 1.

²¹⁶ VGMA, nr. 640, s. 83.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın medrese ve türbesi vakfında vazifeli iki ferraş bulunmaktadır. Nöbetleşe olarak muslukları, tuvaletleri ve meydanı temizlemekle görevli olan bu ferraşların her birine, vakfın Galata'daki camisinde görevli ferraşa olduğu gibi günlük 4 akçe ücret tayin edilmiştir.²¹⁷ XVIII. yüzyılda faaliyet gösteren çeşitli vakıflardaki toplam 145 ferraşın aldığı ücretin ortalama günlük 5 akçeye tekabül ettiği göz önünde bulundurulduğunda, Mustafa Paşa'nın medresesinde vazifeli ferraşlar, meslektaşlarına oranla ortalama sayılabilecek bir ücret almaktadır.²¹⁸

Kemankeş Kara Mustafa Paşa Medresesi'nde, sâlih bir kimse kandilleri vaktinde yakıp söndürmesi için günlük 4 akçe ücretle siracî olarak tayin edilmiştir.²¹⁹ Vakfın Galata'daki camisinde vazifeli sirâcînin günlük 3 akçe ücret aldığı düşünüldüğünde, medresedeki sirâcînin daha iyi bir ücret aldığı görülmektedir. XVIII. yüzyılda çeşitli vakıflarda görevli sirâcîlerle kıyaslandığında ise, Kemankeş Kara Mustafa Paşa Medresesi'nde vazifeli sirâcîler, meslektaşlarının % 60'ından daha düşük bir ücret almaktadır.²²⁰

Mustafa Paşa'nın medfun olduğu türbede iki türbedar bulunmaktadır. Türbedar, devlet adamları ve din büyükleri için yapılan bir tür anıt mezar olan türbelerin korunmasından, bakımından ve idaresinden sorumlu olan görevliye verilen isimdir.²²¹ Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya ait medresenin avlusu dâhilinde bulunan türbesinde emin, dindar, ağırbaşlı ve sâlih olmak üzere iki kişi bekçi ve anahtarcı olarak her biri günlük 4 akçe ücretle tayin edilmiştir. Ayrıca türbede günlük 4 akçe ücretle tayin edilen bir de hafız-ı mesâhif bulunmaktadır. Bu vazifeli, türbedeki Kuran-ı Kerim'lerin muhafazasından sorumludur.²²²

Vakfiyeye göre, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın medresesi ve türbesi vakfında çeşitli hizmet alanlarında toplam 150 vazifeli bulunmaktadır. Bu vazifeliler,

²¹⁷ VGMA, nr. 640, s. 83.

²¹⁸ Yediyıldız, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", s. 15-23.

²¹⁹ VGMA, nr. 640, s. 84.

²²⁰ Yediyıldız, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", s. 15-17.

²²¹ Kunter, a.g.m., s. 113.

²²² VGMA, nr. 640, s. 83.

aldıkları günlük ücretler ve bu ücretlerin toplamı bir bütün halinde ele alındığında, ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Vazife	Vazifeli Sayısı	Ücret (Günlük)	Toplam (Günlük)
Müderris	1	60	60
Dersiâm	1	40	40
Talebe	11	7	77
Muîd	1	10	10
Bevvab	1	3	3
Kayyım	2	4	8
Yasinhân	1	2	2
Cüzhân	90	2	180+3
Salâvathân	30	2	60+3
Noktacı	1	5	5
Müvezzi	1	4	4
Suyolcu	4	İkisi 5, ikisi 3	16
Ferraş	2	4	8
Sirâcî	1	4	4
Türbedar	2	4	8
Hafız-1 Mesâhif	1	4	4
Toplam	150		495 Akçe

Medrese ve Türbedeki Vazifeliler ve Aldıkları Ücretler

Tıpkı vakfın Galata'daki camisinde olduğu gibi, medrese ve türbesinde de, vakfiyedeki şartlar arasında zikredilmemiş olmasına rağmen, sonradan ortaya çıkmış vazifelerin olduğu arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır. Nitekim 1758 ve 1807 tarihli kayıtlara göre, biri günlük 5 akçe diğeri aylık 50 akçe ücretle iki duagû²²³ vazifesinin; 1798 tarihli bir başka kayda göre ise günlük 6 akçe ile ruznamçe kâtipliği vazifesinin

²²³ Vakıf kurucularının bazı arzularının gerçekleşmesi için Allah'a dua eden görevlidir. (Yediyıldız, a.g.m., 1983, s. 57.)

ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.²²⁴ Ayrıca vakfiyede iki kişi olarak zikredilmiş olan türbedar sayısının daha sonraki zamanlarda önce beşe, ardından yediye yükseldiği anlaşılmaktadır.²²⁵

2.3.3. Kemankeş Kara Mustafa Paşa Mescidi

Edirnekapı'da, Salmatomruk adlı muhitte bulunan ve Odalar Cami olarak da anılan bu mescit, vâkıfın İstanbul'da kiliseden camiye çevirdiği bir diğer hayratıdır. Temel kalıntılarından hareketle, Bizans döneminde, yaklaşık VII. yüzyılda inşa edilmiş bir kilise olduğu düşünülen yapının, 1204'teki Latin istilâsı sırasında çıkan büyük bir yangında harap olduğu tahmin edilmektedir. XIII. yüzyılın sonlarına doğru yeniden inşa edilen kilise, Osmanlı döneminde Fatih Sultan Mehmed'in 1475'te Kırım'ı fethetmesi sonrası Kefe'den İstanbul'a göç ettirilen Katolik Hristiyan halka tahsis edilmişti. Bu tarihten itibaren Sainte-Marie de Constantinople adıyla anılan kilise, XVII. yüzyılda bölgede yoğunlaşmaya başlayan Müslüman halk ile Katolikler arasında sürtüşmelere sebep olmaya başlamıştı. IV. Murad devrine gelindiğinde, bölgede yaşanan sürtüşmeler nedeniyle ve Osmanlı tebaası olmayan Hristiyanların Suriçi'nden çıkarılması kararına istinaden, 1636 yılında nihaî olarak kapatılmıştı.²²⁶

Bir müddet kapalı kalan kilise, 1640 yılına doğru, sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın talimatıyla, muhtemelen yakın dostu ve dönemin hassa mimarbaşısı olan Mimar Kasım Ağa tarafından mihrap, minber ve minare ilave edilmek suretiyle camiye dönüştürülmüştür.²²⁷ Bu olaydan kısa bir süre sonra, Katolikler kiliseyi geri almak için girişimlerde bulunmuş olsalar da, ısrarlı talepleri sadrazam tarafından Hristiyanların Galata ve Beyoğlu'nda yeteri kadar kiliseleri olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir. Bunun üzerine, yapı içerisinde bulunan ve Hristiyanların çok büyük değer verdiği Madonna di Constantinopoli olarak adlandırılan Meryem ikonası,

²²⁴ BOA, Ali Emiri Sultan Mustafa III (AE.SMST.III), nr. 43/3070; Cevdet Evkaf (C.EV), nr. 254/12923; C.EV, nr. 29/1410.

²²⁵ İ.ŞS, EHMM, nr. 756, s. 51; BOA, Evkaf-ı Harameyn Muhasebeciliği Defterleri (EV.HMH.d), nr. 4697.

²²⁶ Wolfgang Müller-Wiener, *İstanbul'un Tarihsel Topografyası*, Çev. Ülker Sayın, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 188; Semavi Eyice, "İstanbul'da Kiliseden Çevrilmiş Cami ve Mescidler ve Bunların Restorasyonu", *Vakıf Haftası Dergisi*, S.7, VGM Yayınları, Ankara, 1990, s. 288; Eyice, "Odalar Camii", *DBİA*, C.6, s. 121.

²²⁷ Eyice, "Kasım Ağa", *DİA*, C.24, İstanbul, 2001, s. 540.

Venedik balyosu tarafından satın alınarak kurtarılmış ve Galata'daki San Pietro Kilisesi'ne verilmiştir.²²⁸

Mescidin, "Odalar Cami" olarak da anılmasının sebebi hakkında değişik görüşler mevcuttur. Bir görüşe göre, yapının altındaki mahzen, küçük odalar halinde bölüdüğü için mescit bu ismi almıştı. Diğer bir görüşe göre, "Odalar" ismi, mescidin bulunduğu muhitin çevresinde yer alan Yeniçeri odalarından gelmekteydi. Diğerlerine oranla daha kuvvetli olan bir diğer görüşe göre ise, mescit, "müteehhilin" adı verilen evli odalarının arasında bulunduğu için bu isimle anılagelmişti.²²⁹ Nitekim Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya ait vakfiyede, vakfın akaratı arasında zikredilen toplam 77 adet müteehhilin odasının adresi olarak mescidin bulunduğu muhit tarif edilmiştir.²³⁰ Ayrıca, Ayvansarayî Hüseyin Efendi de, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında kaleme aldığı "*Hadikatü'l-Cevâmi*" adlı eserinde, caminin müteehhilin odaları arasında yer aldığından ve vâkıfın bu odalardan oluşan bir mahallesi olduğundan bahsetmiştir.²³¹ Dolayısıyla, bahsi geçen son görüşün doğru olma ihtimali diğerlerine göre daha ağır basmaktadır.

Kilise döneminde olduğu gibi, camiye çevrildikten sonra da sık sık depremler ve yangınlarda hasar gören mescit, farklı dönemlerde çok defa tamirat geçirmiştir. Bu doğrultuda, arşiv kayıtları arasında tesadüf edilen ilk tamirat, 1104 / 1693 tarihine aittir. Bu tamirat sırasında mescit ile birlikte vakfın akaratından olup cami çevresinde bulunan müteehhilin odalarının bakım-onarım ihtiyaçları da giderilmiştir. Tamirat için yapılan keşifte, mescit ve odaların kiremit aktarmaları ile duvarları, kaldırımları, çatıları, olukları ve kapılarının tamiri için 9.804 akçe sarf olunması gerektiği tespit edilmiştir.²³²

²²⁸ Eyice, a.g.m., *DBİA*, s. 121.

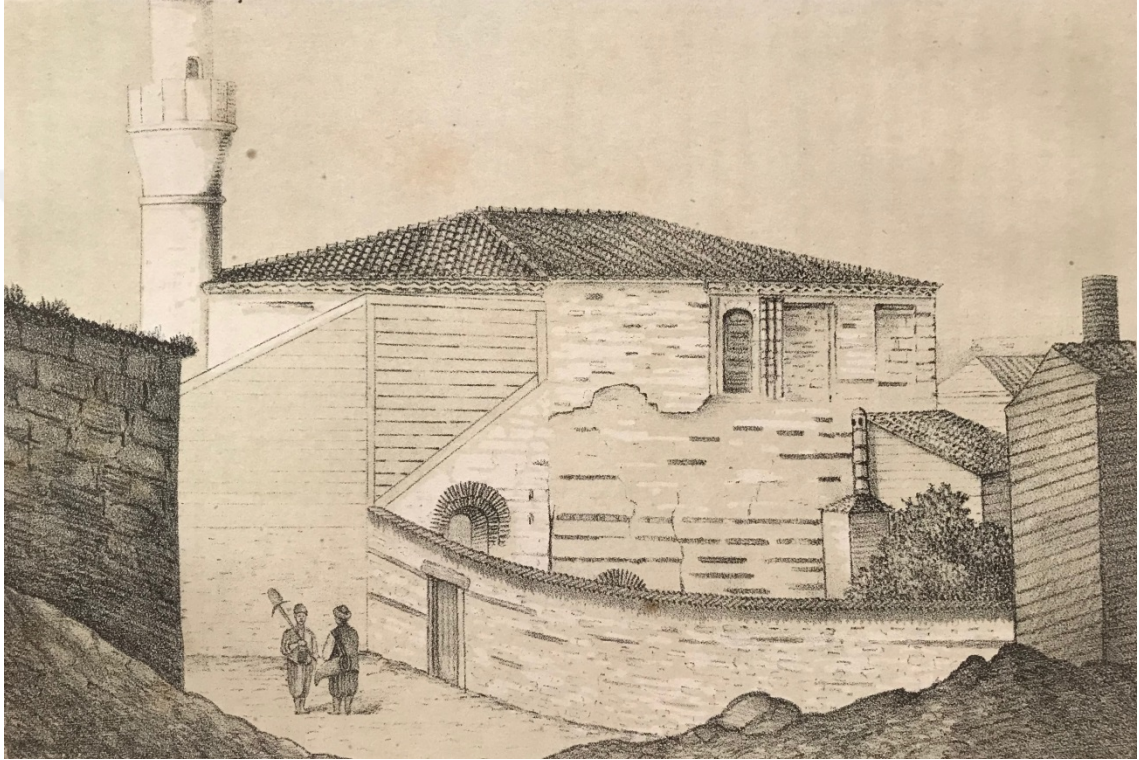
²²⁹ Eyice, a.g.m., *DBİA*, s. 121.

²³⁰ "...zikrolunan müstegallât-ı evkaftan birisi mahmiyye-i mezbûre hıs-nı evbâbından Edirnekapusu dâhilinde Çukurbostan kurbûnde Kasımağa mahallesinde vâki' bir taraftan bâzen Ebubekir Sûbaşı bezirhânesi ve bâzen Süleyman Bey ibn İsa mülkü ve bâzen tarik-i âmm ve bir taraftan bâzen Saliha Hatun ibint Abdullah mülkü ve bâzen Medine-i Münevvere vakfı ve bir taraftan bâzen Yakur Ermeni mülkü ve bâzen Kosta nam kasab zimmî mülkü ve bir taraftan tarîk-i âmm ile mahdûd müteehhilin odaları..." *VGMA*, nr. 640, s. 80.

²³¹ Hafız Hüseyin Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 81, 246.

²³² *İ.ŞS*, EHMM, nr. 83, s. 51.

1622 yılında, henüz camiye çevrilmemiş olduğu dönemde kiliseyi ziyaret eden Kardinal Demarchis'in raporundan hareketle, mescidin, dört desteğe dayanan ve yüzeyi mozaiklerle kaplı bir kubbeye sahip olduğu bilinmekteydi.²³³ İstanbul'da meydana gelen büyük depremlerde hasar görerek çöktüğü tahmin edilen kubbe, yeniden inşa edilmemiş ve mescidin üzeri ahşap çatı ile kapatılmıştır. Rum doktor ve araştırmacı Alexandros Paspatis'in "*Byzantinai Meletai*" adlı eserinde yer alan 1877 tarihli bir gravürde, mescidi ahşap çatılı haliyle görmek mümkündür.²³⁴

Kayıtlara yansıdığı kadarıyla, 1881 yılı başlarında minaresiyle birlikte bir tamir geçirdiği anlaşılan mescit için, 1892 yılı sonlarına doğru tekrar ve etraflı bir tamirat keşfi yapılmış ve tamirat bedeli 6.575 guruş olarak belirlenmiştir.²³⁵ Bu bedelde yapılan eksiltme sonrası, Evkaf-ı Hümâyûn bütçesinden karşılanmak üzere 4.800 guruş bedel ile tamirata başlanmış, ancak mescit, 1894 yılında İstanbul'da meydana gelen büyük depremde ciddi derecede hasar görmüş ve harabiyeti daha da artmıştır. Bunun üzerine,

²³³ Semavi Eyice, "Odalar Camii veya Tarihi İstanbul'da Tarihi Bir Eserin Yok Oluşu", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.12, İstanbul, 1994, s. 6.

²³⁴ Alexandros Paspatis, *Byzantinai Meletai*, Antonios Koromilas Matbaası, İstanbul, 1877, s. 363.

²³⁵ *BOA*, Şura-yı Devlet (ŞD), nr. 105/6; *VGMA*, EKTD, nr. 2047, s. 97.

ertesesi yıl mescidin onarımı için tekrar keşif yapılmış ve yeni tamirat bedeli 10.613 guruş olarak belirlenmiştir. Daha sonra, bu bedelde yapılan eksiltme ve önceki ödemeden kalan bedel düşüldüğünde, tamirat için gerekli olan 5.975 guruşun R. 1308 senesi Evkaf-ı Hümâyûn bütçesinden ödenmesine karar verilmiştir.²³⁶

1907 senesine gelindiğinde, tamiratı için 7.880 guruş bedelle bir kez daha keşif²³⁷ yapılan mescit, 1919 yılı temmuz ayında çıkan ve bölgeyi harap eden Salmatomruk yangınında harap olmuş ve bir daha ihya edilmeyerek kaderine terk edilmiştir. Yangın sonrasında caminin bulunduğu semt yeniden inşa edilirken, mescit uzun yıllar harabe olarak kalmıştır. Nitekim 1929 yılında, topoğraf mühendis Jacques Pervititch tarafından çizilen sigorta haritalarında da, mescit için harap halde olduğu notu düşülmüştür.²³⁸

1940'lı yıllara kadar sadece ana duvarları ve şerefesi yıkık haldeki minaresi ile bir bekçinin kontrolünde ayakta duran mescitte, 1935 yılında, İsviçreli mimar ve sanat tarihçisi Paul Schazmann tarafından özel izinle arkeolojik kazılar yapılmıştır. Bu kazılar sırasında, mahzen kısmındaki odacıklar temizlenmiş ve buradaki duvarlarda ayrı ayrı dönemlere ait freskolar bulunmuştur. Bu freskolardan bazılarının bugün İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde olduğu bilinmektedir.²³⁹

1960'lara kadar harap bir vaziyette varlığını sürdüren mescit, İstanbul'un her anlamda kontrolden çıktığı 1960'lı yıllarda, etrafında şekillenmeye başlayan gecekondulaşmanın hücumuna uğramış ve kalıntılarının içine gecekondu inşaa edilmiştir.²⁴⁰ Zaman geçtikçe üzerine yapılan gecekondu nedeniyle görünürde ana yapısından hiçbir iz kalmayan mescit, birkaç yıl önce içerisindeki gecekonduların yıkılmasıyla -kısmen de olsa- yeniden gün yüzüne çıkarılmıştır.

²³⁶ BOA, İ.EV, nr. 9/37, vr. 2; Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO), nr. 594/44508; VGMA, EKTD, nr. 2047, s. 493.

²³⁷ BOA, BEO, nr. 3101/232548, vr. 2.

²³⁸ Caminin konumunu gösteren 1929 tarihli sigorta haritası için bkz. Ek 8. (Jacques Pervititch, *Sigorta Haritalarında İstanbul*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 175.)

²³⁹ Eyice, a.g.m., s. 121.

²⁴⁰ Mescidin 1930'lu yıllardaki harap vaziyeti ve bugünkü kalıntıları için bkz. Ek 9.

2.3.3.1. Mescitteki Vazifeliler

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın Edirnekapı'da bulunan mescidi, Galata'da bulunan camisine göre küçük sayılabilecek bir dinî yapıdır ve bu durum, mescitteki vazifeli sayısına da yansımıştır. Nitekim mescitte yalnızca 3 vazifeli bulunmaktadır.

Mescidin vazifelilerinden biri, Kuran'ı iyi okuyabilmesi şartıyla tayin edilmiş olan ve günlük 5 akçe ücret alan imamdır.²⁴¹ Bu ücret, vakfın Galata'daki camisinin imamına tayin edilen ücretin yarısı kadardır. XVIII. yüzyılda faaliyet gösteren vakıflarda vazifeli imamların aldıkları ücretlere oranla da, mescit imamı düşük sayılabilecek bir ücret almaktadır.²⁴²

Mescitteki vazifelilerden bir diğeri, günlük 3 akçe ücretle tayin edilen müezzindir.²⁴³ Mustafa Paşa'nın Galata'daki camisinde vazifeli müezzinlerin günlük 5 akçe ücret aldığı düşünüldüğünde, mescitteki müezzinlik ücreti de tıpkı imamlık ücreti gibi düşük seviyededir. Mescit müezzinin aldığı ücretle alakalı genel bir kıyaslama yapıldığında da benzer bir durum ortaya çıkmaktadır. Zira XVIII. yüzyılda çeşitli vakıflarda görevli 179 müezzinin aldığı ücretlerin ortalaması 6 akçedir ve Mustafa Paşa'ya ait mescitteki müezzinin aldığı ücret, bu ortalamanın ancak yarısı kadardır.²⁴⁴

Mescitteki bir diğeri görevli kayyımdır ve alacağı ücret günlük 2 akçe olarak tayin edilmiştir.²⁴⁵ Mescitte vazifeli imam ve müezzin gibi, kayyım da vakfın Galata'daki camisinde vazifeli meslektaşlarına göre daha düşük bir ücret almaktadır. XVIII. yüzyılda faaliyet gösteren vakıflarda vazifeli meslektaşlarının maaş ortalamasına göre de, mescitteki kayyımın oldukça cüzi bir ücret aldığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu yüzyılda, çeşitli vakıflarda görevli 92 kayyımın maaş ortalaması 8 akçeye tekabül ederken, Kemankeş Kara Mustafa Paşa Mescidi'ndeki kayyım, bu rakamın çok altında bir ücret almaktadır.²⁴⁶

²⁴¹ VGMA, nr. 640, s. 85.

²⁴² Yediıldız, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", s. 15.

²⁴³ VGMA, nr. 640, s. 85.

²⁴⁴ Yediıldız, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", s. 15.

²⁴⁵ VGMA, nr. 640, s. 85.

²⁴⁶ Yediıldız, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", s. 15.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa Mescidi'nde, vakfiyede zikredilmemesine rağmen abkeşlik vazifesinin varlığı arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır. 1229 / 1814 tarihli bir mahkeme kaydında tesadüf edilen bu vazife için günlük 2 akçe ücret tayin edilmiştir. 1319 / 1901 tarihli bir başka belgeden ise, iktisadî şartlarda yaşanan değişimler doğrultusunda, imamlik vazifesinin aylık 23 guruş; kayyumluk ve müezzinlik vazifelerinin her birinin aylık 10 guruş ve abkeşlik vazifesinin aylık 9,5 guruş olarak ödenmeye başlandığı anlaşılmaktadır.²⁴⁷

2.3.4. İskender Paşa Cami

Fatih semtinde bulunan ve Terkim Mescidi olarak da bilinen bu cami, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın doğrudan doğruya bânîsi olduğu bir eser değildir. Esasen caminin, Fatih Sultan Mehmed Devri devlet adamlarından ve II. Bayezid'in vezirlerinden olan İskender Paşa tarafından, XV. yüzyılın sonları veya XVI. yüzyılın başlarında inşa ettirilmiş olduğu bilinmektedir.²⁴⁸ Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya ait vakfiyede, daha evvel mescit olan yapının büyük bir yangında tamamen harap olduğu ve Mustafa Paşa tarafından tamir ettirilerek cami haline getirildiği yazmaktadır.²⁴⁹ Vakfiyedeki bu bilgiler, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın, mescidi ilk vakfeden kişi olmasa da, yeniden ayağa kaldırıp camiye dönüştüren ihyâ-kerdesi olduğunu göstermektedir.

Mustafa Paşa'nın hayırsever yönü sayesinde yeniden hayat bulan İskender Paşa Cami, mülkiyeti bakımından Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın vakfî bünyesine dâhil olmamış, İskender Paşa Vakfî bünyesinde kalarak günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.²⁵⁰ Zira vakfiyede veya arşiv kayıtlarında bu durumun aksini gösteren bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak cami bünyesinde görevli olan tüm vazifeliler, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya ait vakıftan tayin edilmiştir.

²⁴⁷ İ.ŞS, EHMM, nr. 331, s. 78; nr. 738, s. 45.

²⁴⁸ Sema Doğan, "İskender Paşa Camii", *DİA*, C.22, s. 567.

²⁴⁹ "...Dâru'l-hilâfeti'l-âliyye Kostantiniyeti'l-mahmiyyede Sargez mahallesinde vâki' merhum İskender Paşa vakfından olub hark-ı kebirde muhterik ve bil-küllîye harab olan mescid-i şerif ki vâkıf-ı mûmâileyh hazretleri tâmir ve ihyâ buyurub izn-i sultanî ile cami-i şerif etmişler idi..." VGMA, nr. 640, s. 81.

²⁵⁰ Caminin günümüzdeki hali için bkz. Ek 10.

2.3.4.1. İskender Paşa Camisi'ndeki Vazifeliler

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya ait vakfiyede, İskender Paşa Cami için tayin edilen vazifeler ve bu vazifelere tayin olunacak kişilerin sahip olması gereken özellikler tüm detayları ile izah edilmiştir.

İskender Paşa Camisi'ne, Cuma günleri ve bayram günleri hutbe okuması için tayin edilen hatip, vakfiyede “takva sahibi, hoş sesli ve etkili söz söyleme yeteneğine sahip bir kimse” olarak tarif edilmiştir.²⁵¹ Hatip için tayin edilen ücret, günlük 12 akçedir. Ancak aynı camide Cuma günleri vazifeli Aşırhânların sermahfillik vazifesi de günlük 3 akçe karşılığında hatibe verilmiştir. Bu vazife ile birlikte, hatibin alacağı ücret toplamda günlük 15 akçeye ulaşmaktadır. Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya ait Galata'daki cami hatibinin günlük 10 akçe ücret aldığı düşünüldüğünde, vakıftan İskender Paşa Camisi'ne tayin edilen hatip, meslektaşından daha iyi bir ücret almaktadır. XVIII. yüzyılda çeşitli vakıflarda vazifeli 72 hatibin aldığı ücretlerin ortalaması göz önünde bulundurulduğunda da, İskender Paşa Cami hatibi meslektaşlarına oranla yine yüksek bir ücret almaktadır.²⁵²

İskender Paşa Camisi'nde, takva sahibi, dinine bağlı, Kuran'ı güzel okuyan ve sâlih bir kimse, günlük 10 akçe ücretle imam olarak tayin edilmiştir. Tıpkı vakfin Galata'daki camisinde olduğu gibi, bu camideki imamın da namaz kıldırma vazifesine ilaveten bazı vakit namazlarından sonra cüz okuma görevi vardır. Buna göre imam, sabah namazlarından sonra Yasin-i Şerif, ikindi namazlarından sonra Amme suresi ve yatsı namazlarından sonra Mülk suresi okuması için günlük 4 akçeye vazifelidir.²⁵³ Böylece camide vazifeli imamın aldığı ücret toplamda günlük 14 akçeye ulaşmaktadır.

İskender Paşa Cami imamının aldığı ücret, vakfin Galata'daki camisinde ve Edirnekapı'daki mescidinde vazifeli imamların aldıkları ücretlerden daha yüksektir. Bunda şüphesiz İskender Paşa Camisi'nin, bahsi geçen cami ve mescide oranla daha büyük bir dinî yapı olmasının payı vardır.

²⁵¹ VGMA, nr. 640, s. 81.

²⁵² Yedi yıldız, “Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü”, s. 15.

²⁵³ VGMA, nr. 640, s. 81.

Camide, tatil günleri dışında aralıksız ders vermesi için günlük 12 akçe ücretle bir dersiâm bulunmaktadır.²⁵⁴ İskender Paşa Camisi'nde görevli dersiâmın aldığı ücret, vakfın medresesinde vazifeli dersiâmın ücreti ile karşılaştırıldığında epey düşük kalmaktadır. Ancak Osmanlı'da, XVIII. yüzyılda faaliyet gösteren cami ve mescit gibi vakıf eserlerde görevli dersiâmların ortalama 15 akçe ücret aldığı düşünüldüğünde, İskender Paşa Cami dersiâmı ortalama düzeye yakın bir ücret almaktadır.²⁵⁵

İskender Paşa Camisi'nde, "*hizmetlerinde mâhir, nağmelerinde sâhir*" iki kişi, her gün nöbetleşe olmak üzere, kötü veya yanlış telaffuz etmemeye özen gösterecek şekilde ezan okumaları için günlük 3 akçe ücretle müezzin olarak tayin edilmiştir.²⁵⁶ Diğer vazifelilerin aksine, camide vazifeli müezzinler, Mustafa Paşa'nın Galata'daki camisinde görevli mevkidaşlarından daha düşük bir ücret almaktadır. Ayrıca camide, günlük 2 akçe ücretle dört salâ müezzini daha bulunmaktadır.

Camide, Cuma günleri ve bayram günleri olmak üzere ve günlük 3 akçe ücretle, Hz. Muhammed'in, evliyaların, enbiyaların, seyyitlerin, Osmanlı sultanlarının ruhları ve bütün İslâm âlemi için dua ve niyaz etmekle vazifeli bir muarraf vardır.²⁵⁷

İskender Paşa Camisi'nde, devrinin seçkinleri ve beğenilmişleri arasından seçilmiş yedi kişi, her Cuma vakti camide bir araya gelerek aşr-ı şerif²⁵⁸ okuması için, her biri günlük 2 akçe vazifeyle Aşırhân olarak tayin edilmiştir.²⁵⁹

Camide her Cuma, Aşırhânlar vazifelerini bitirdikten sonra, hoş sesli bir kişi günlük 3 akçe ücretle Hz. Muhammed'e güzel sözler, beyitler, kasideler ve naatlar okuması için naathan olarak görevlidir.²⁶⁰

Camide, her sabah namazı sonrası bir araya gelerek vâkıfın dünyadaki ve ahiretteki derecesinin artması ve yüce makamlara ulaşması için, her biri bir cüz

²⁵⁴ VGMA, nr. 640, s. 81.

²⁵⁵ Yediyıldız, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", s. 15.

²⁵⁶ VGMA, nr. 640, s. 81.

²⁵⁷ VGMA, nr. 640, s. 82.

²⁵⁸ Genellikle cemaatle kılınan namazlardan sonra okunan on âyet veya orta uzunlukta yaklaşık on âyetlik bir bölüm için kullanılan tabirdir. (Muhammed Eroğlu, "Aşr-ı Şerif", *DİA*, C.4, s. 24.)

²⁵⁹ VGMA, nr. 640, s. 82.

²⁶⁰ VGMA, nr. 640, s. 82.

okumakla görevli 30 cüzhân tayin edilmiştir. Cüzhânların bu vazifeleri karşılığı alacağı ücret günlük 2 akçedir.²⁶¹ Bu cüzhânların aralarından seçkin olan bir kişinin günlük 1 akçe ilave ücretle sermahfil olması, vakfiyede belirtilen diğer bir husustur.

İskender Paşa Camisi'nde vazifeli dua / cüz okuyucuların aldıkları ücretler, vakfın diğer dinî hizmet veren birimlerinde vazifeli mevkidaşlarının aldığı ücretler ile eşit düzeydedir. XVIII. yüzyılda faaliyet gösteren bazı vakıflardaki mevkidaşlarının aldığı ücretlerin ortalamasının ise biraz altında kalmaktadır. Nitekim bu yüzyılda, çeşitli vakıflarda vazifeli 900'den fazla dua / cüz okuyucunun aldıkları ücretlerin ortalaması günlük 5 akçeye tekabül etmektedir.²⁶²

Camide cüz okumakla vazifeli cüzhânların görevlerini lâyıkiyle yapıp yapmadıklarını kontrol etmek, vazifesini aksatanları uyarmak ve ihmalkârlığa devam edenleri mütevelliyeye bildirmekle görevli bir kişi, noktacı olarak tayin edilmiştir ve bu vazifesi karşılığında alacağı ücret günlük 1 akçedir.²⁶³ Vakfa ait medresedeki noktacının aldığı günlük 5 akçelik ücrete oranla, İskender Paşa Camisi'ndeki noktacı hayli düşük bir ücret almaktadır.

Sâlih ve nuranî olması istenen bir kimse, günlük 6 akçe ücretle camide kayyım ve çerağcı²⁶⁴ olarak vazifelidir. Bu iki vazife, çoğu zaman ayrı ayrı tayin edilirken, İskender Paşa Camisi'nde tek bir kişinin tasarrufuna verilmiştir.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya ait vakfiyeden hareketle, vakıftan İskender Paşa Camisi'ne tayin edilmiş, çeşitli hizmet alanlarında vazifeli toplam 50 kişi bulunmaktadır. Bu vazifeliler, aldıkları günlük ücretler ve ücretlerinin toplamı bir bütün halinde ele alındığında, şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

²⁶¹ VGMA, nr. 640, s. 82.

²⁶² Yediyıldız, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", s. 15-24.

²⁶³ VGMA, nr. 640, s. 82.

²⁶⁴ Çerağ, içine yağ konulup yan tarafında bulunan deliğe fitil takılarak yakılan bir tür yağ kandiline verilen isimdir. Cami, mescit, medrese vs. gibi vakıf eserlerde bu kandili yakıp söndürmekle görevli kişi çerağcı, kandilci veya siracı gibi isimlerle anılmıştır. (Yediyıldız, "Vakıf İstilahları Lügatçesi", s. 56.)

Vazife	Vazifeli Sayısı	Ücret (Günlük)	Toplam (Günlük)
Dersiâm	1	12	12
Hatip	1	15	15
İmam	1	14	14
Müezzîn	2	3	6
Salâ Müezzini	4	2	8
Aşırhân	7	2	14
Naathân	1	3	3
Muarrif	1	3	3
Çerağcı-Kayyım	1	6	6
Cüzhan	30	2	60+1
Noktacı	1	1	1
Toplam	50		143 Akçe

İskender Paşa Camisi'ndeki Vazifeliler ve Aldıkları Ücretler

Bu vazifelilerin dışında, camide sadece Ramazan aylarında olmak üzere, teravih aralarında tespih ve zikir çekmekle vazifeli iki kişi daha bulunmaktadır. Vakfiyeye göre, bunların her birine yıllık 300 akçe ücret tayin edilmiştir.²⁶⁵

Vakfiyede zikredilen bu vazifeliler arasında adı geçmese de, daha sonraları camide bir imam-ı sânilik vazifesi ihdâs olunmuştur. Keza 1321 / 1903 tarihli bir kayıttan, İskender Paşa Camisi'nin imam-ı sânilik vazifesinin, aylık 17 guruş ücretle sekiz seneden beri Hafız Mehmed Nuri Efendi bin Ahmed'in tasarrufunda olduğu anlaşılmaktadır.²⁶⁶

2.3.5. Çeşmeler

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın İstanbul'daki hayratı arasında, dinî hizmet veren eserleri dışında, çeşitli semtlerde çeşmelerinin olduğu bilinmektedir. Vakfiyeye göre bunlar, vâkıfa ait medrese bitişiğinde, Fatih-Sarıgez mahallesinde, Üsküdar-Selman Ağa Çarşısı'nda ve Silivri kasabasında bulunmaktadır.

²⁶⁵ VGMA, nr. 640, s. 82.

²⁶⁶ İ.ŞS, EHMM, nr. 746, s. 167.

Vâkıfa ait çeşmelerden Fatih-Sarıgez'de bulunanın, İskender Paşa Cami karşısında olduğu, Topçular mevkisinde 13 adet su kuyusunun bulunduğu, kuyulardan çeşmeye 2300 adet künk (su borusu) döşendiği ve kitabesindeki tarih beytinden 1047 / 1637 yılında yapılmış olduğu bilinmektedir.²⁶⁷ En son 1940'lı yıllarda, teknesi toprağa gömülmüş durumda ve harap vaziyette olan çeşme, o yıllarda çevresine yapılan inşaatlar sırasında yıkılmış, kitabesi de uzun süre kaldırım üzerinde durduktan sonra kaybolmuştur.²⁶⁸ İlerleyen zamanlarda çeşmenin bulunduğu yere bir apartman inşa edilmiş ve çeşmeden geriye hiçbir iz kalmamıştır.²⁶⁹

Üsküdar'da, Yeniçeri Kulluğu yakınında, Selman Ağa Çarşısında bulunan çeşmenin, kitabesinde yazan tarih beytinden hareketle 1053 / 1643 senesinde inşa edildiği bilinmektedir.²⁷⁰ Vakfiyeye göre, çeşmenin Bülbülderesi mevkisinde 12 adet su kuyusu vardı ve suyun bu kuyulardan çeşmeye ulaşması için 2500 adet künk döşenmişti.²⁷¹ Evliya Çelebi'nin "*civardaki çeşmeler arasında hepsinden mükellef, büyük hayrat olanı*"²⁷² diye bahsettiği bu çeşme de, zaman içerisinde tahrip edilerek yok edilmiş ve Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın kayıp hayratı arasındaki yerini almıştır.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın Silivri'de bulunan çeşmesi ile ilgili ise, kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Bu çeşmenin varlığına dair elimizdeki tek kanıt, vakfiyede geçen "*Havass-ı Âliyye muzâfatından Silivri nam kasabada vâki' şöhretine binâen tahdîd ve beyândan müstağni bir çeşme-i adîmü'l-emsâl*" şeklindeki ifadedir.²⁷³ Dönemin kaynaklarının, Mustafa Paşa'nın hayırsever yönü hakkında bilgi verirken suyu olmayan yerlere su götürdüğünü vurgulaması da çeşmenin varlığına dair bir dayanak oluşturmaktadır. Sonuç olarak, Silivri'de olduğu bilinen bu çeşme de, Fatih

²⁶⁷ VGMA, nr. 640, s.79; İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, C.1, Maarif Matbaası, İstanbul, 1943, s. 76.

²⁶⁸ Çeşmenin tamamen yok olmadan önceki görüntüsü için bkz. Ek 11.

²⁶⁹ Engin Özdeniz, *İstanbul'daki Kaptan-ı Derya Çeşmeleri ve Sebilleri*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Kültür Yayınları, İstanbul, 1995, s. 384; Tanışık, *a.g.e.*, C.2, s. 494.

²⁷⁰ Özdeniz, *a.g.e.*, s. 385-386.

²⁷¹ VGMA, nr. 640, s. 79.

²⁷² Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C.1, K.2, s. 435.

²⁷³ VGMA, nr. 640, s.79.

ve Üsküdar'daki çeşmeler gibi, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın günümüze ulaşamayan hayır eserlerinden birisidir.

Vecihi Tarihi'nde Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın Pendik'te bir çeşmesinin bulunduğundan bahsedilmiş olsa da, ne vakfiyede ne de dönemin diğer çağdaş kaynaklarında, böyle bir çeşmenin varlığına dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.²⁷⁴

2.3.6. İstanbul'daki Akaratı

Sözlükte ev, dükkân, arazi, bahçe vb. gibi anlamlara gelen akar, terim olarak daha dar anlamda yalnız gayrimenkul malları kapsar. Halk arasında, genellikle sadece kira geliri sağlayan mülkler için akar ifadesi kullanılmış olsa da, İslâm hukukunda “taşınmaz mal ve arazi” anlamında kullanılmıştır. Nitekim Osmanlı medeni kanunu olan Mecelle'de, gayrimenkul kavramının “akar denilen hâne ve arazi misillü mahall-i âhara nakli mümkün olmayan şey” şeklindeki tarifinden hareketle, akar kavramının her türlü taşınmaz mülkü ifade ettiği anlaşılmaktadır.²⁷⁵ Vakıf terminolojisinde de, vakfa gelir sağlayan arazi veya bina türündeki bütün gayrimenkuller için akar ifadesi kullanılmıştır. Vakfa gelir getiren ev, dükkân, bedesten vb. gibi üzeri örtülü yapılar “müsakkafat” olarak adlandırılırken, bunların dışında kalan arazi, bağ, bahçe vb. gibi taşınmaz mallar ise “müstegallat” olarak anılmıştır.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya ait İstanbul'daki vakfın, çeşitli mahallelerde ev, dükkân, han, müteahhilin odası, yahudihane, ihtisap çardağı ve arsa gibi müsakkafat ve müstegallat türünden pek çok akaratı bulunmaktadır. Bunların büyük bir kısmı vakfiyede de zikredilmiştir. Buna göre, vakfın İstanbul'da bulunan akaratı şöyle sıralanabilir:

1) İhtisab Çardağı

Kemankeş Kara Mustafa Paşa Vakıfları'nın İstanbul'daki akaratından biri, Eminönü'nde, Zindan Kapısı mevkiindeki Yemiş İskelesi'nde bulunan ihtisab çardağıdır. İhtisab çardakları, Osmanlı'da gümrük binası olarak yapılan ve esnafi kontrol eden ihtisap görevlilerine tahsis edilen, eşya ve erzak tartmak, vergi tayini ve

²⁷⁴ Vecihi, *a.g.e.*, s. 51.

²⁷⁵ Ali Şafak, “Akar”, *DİA*, C.2, İstanbul, 1989, s. 221.

tahsili gibi işlerin yapıldığı binalardır.²⁷⁶ Vakfiyeye göre bu çardak, fevkânî ve tahtânî²⁷⁷ yapılardan oluşmaktadır ve arsası için Ayasofya-i Kebir vakfına, mukataalı kiralama usulü doğrultusunda yıllık 1.600 akçe mukataa-i zemin bedeli ödenmektedir.²⁷⁸

Bizans döneminden bu yana İstanbul'un gıda deposu olan ve şehrin gündelik hayatında önemli bir yere sahip olan Yemiş İskelesi'ndeki bu çardağın, XVIII. yüzyılın ilk yarısında Zindan Kapısı mevkisinde meydana gelen bir yangında harap olduğu ve yeniden inşası için "muayene ve müşâhede keşfi" yapıldığı arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır. 1150 / 1737 tarihli bu keşfe göre, çardak ve müstemilâtının yeniden inşası için gerekli olan miktar 277.795 akçe olarak hesaplanmıştır.²⁷⁹

2) Müteehhilin (Evli) Odaları

Evli çiftler barındığı için evli odaları da denilen ve bir çeşit sosyal mesken olan müteehhilin odaları, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya ait İstanbul'daki vakfin akaratı arasında önemli bir yer tutmaktadır. Zira İstanbul'un çeşitli mahallelerinde vakfa ait toplam 89 adet müteehhilin odası bulunmaktadır.

Vakfa ait evli odalarının büyük çoğunluğu, Edirnekapı mevkisindeki Kasımağa Mahallesi'nde toplu hâlde bulunmaktadır. Dört sokak kapılı toplam 77 adet evli odası, meyve ağaçlarına sahip bir bostan, bir çörekçi fırını, altında at ahır bulunan ve üst katı olan bir oda ve üç adet suyu kuyusu, vakfin bu mahalledeki akaratıdır.²⁸⁰ Burası, aynı zamanda vakfin hayratı arasında zikredilen ve vâkıfın kiliseden dönüştürdüğü mescidin de bulunduğu mahalledir ve sonraları Kemankeş Kara Mustafa Paşa Mahallesi olarak anılmaya başlanmıştır.

²⁷⁶ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, İstanbul, 2010, s. 483.

²⁷⁷ Tahtânî, tek katlı yapılar için; Fevkânî ise üst katı olan yapılar için kullanılan tâbirdir. (Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 302, 1193.)

²⁷⁸ "Yemiş İskelesi'nde sâhil-i bahrde vâki' şöhretine binâen ve tahdidden müstağni tûlen ve arzen bi-hesâb-ı şatranc iki yüz otuz bir zira' arsa üzerinde mebnî fevkânî ve tahtânî büyüü-ı adîdeyi müstemil olub arsasının Ayasofya-i Kebir Vakfi'na senevî bin altı yüz akçe mukâtaası olan ihtisab çardağıdır..." *VGMA*, nr. 640, s. 80.

²⁷⁹ *İ.ŞS*, EHMM, nr. 129, s. 158-160.

²⁸⁰ *VGMA*, nr. 640, s. 80.

Evli odalarının bulunduğu yerin adresi, vakfiyede “...mahmiyye-i mezbûre husn-ı ebvâbından Edirnekapusu dâhilinde Çukurbostan kurbûnda Kasımağa mahallesinde vâki’ bir taraftan bâzen Ebubekir Sûbaşı bezirhânesi ve bâzen Süleyman Bey ibn İsa mülkü ve bâzen tarik-i âmm ve bir taraftan bâzen Salih Hatun ibint Abdullah mülkü ve bâzen Medine-i Münevvere vakfı ve bir taraftan bâzen Yakur Ermeni mülkü ve bâzen Kosta nam kasab zimmî mülkü ve bir taraftan tarîk-i âmm ile mahdûd...”²⁸¹ şeklinde tarif edilmiştir.

Bu mahalledeki odaların dışında, vakfın, Kumkapı mevkinde, Nişancıpaşa-yı Atik veya Nişancı Mehmed Paşa Mahallesi olarak anılan mahallede 9 adet ve Gülcami Mahallesi’nde 3 adet olmak üzere 12 evli odası daha vardır.²⁸²

3) Yahudihaneler

Kemankeş Kara Mustafa Paşa’ya ait İstanbul’daki vakfın akaratı arasında, Osmanlı’da Yahudilerin bir arada oturdukları, genellikle birçok evlerden oluşan ve apartman mimarisinin ilkel biçimi olan yahudihaneler de bulunmaktadır.²⁸³ Bunlardan biri Cibalikapısı’ndadır ve üst katı olan yedi adet odası, iki mutfağı, bir fırını, bir su kuyusu ve tuvaletleri vardır. Ayrıca bu yahudihane arsası için Ayasofya-i Kebir vakfına, mukataalı kiralama yöntemiyle yıllık 36 akçe mukataa-i zemin bedeli ödenmektedir.²⁸⁴

Vakfa ait Cibalikapısı’ndaki yahudihaneden başka, Balatkapısı’nda da 9 odadan oluşan bir yahudihane bulunmaktadır. Vakfiyede bu yahudihanenin varlığından bahsedilmemiş olsa da, arşiv kayıtları arasında varlığına dair bilgiler mevcuttur. Nitekim 1108 / 1696 tarihli bir kayıta, burada bir yahudihanenin bulunduğu ve 1692 senesinde çıkan yangında tamamen harap olduğundan bahsedilmiş, yerine yeniden inşa edilen 9 odalı yahudihanenin toplam 220.260 akçe masrafla yapıldığı kaydedilmiştir.²⁸⁵ Vakfiyede, Balatkapısı’nda bulunan bir arsanın vakfın akaratı arasında zikredilmiş olması göz önünde bulundurulduğunda, buradaki yahudihanenin bahsi geçen arsa üzerine sonradan inşa edilmiş olması ihtimal dâhilindedir.

²⁸¹ VGMA, nr. 640, s. 80.

²⁸² VGMA, nr. 640, s. 80.

²⁸³ Yüksel, a.g.m., s. 498; Işın, a.g.e., s. 101.

²⁸⁴ VGMA, nr. 640, s. 80.

²⁸⁵ İ.ŞS, EHMM, nr. 83, s. 153.

4) Sosyal Meskenler

Osmanlı'da en yaygın görülen sosyal mesken türüne ev veya menzil denilirdi. Daha büyük ve gösterişli olanları konak, deniz kenarında olanları ise sahilhâne veya yalı olarak anılırdı. Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın vakfiyesinde de, vakfa ait evler için menzil, deniz kenarındaki evler için sahilhâne ifadesi kullanılmıştır.

Vakfa ait menzillerden biri, Oruçgazi mahallesinde bulunan ve üst katında toplam altı adet odası, kileri, mutfığı, odunluğu, ahır ve tuvaleti olan menzildir. Aynı zamanda, bu menzilin altında birer börekçi fırını, attar dükkânı ve kürkçü dükkânın bulunduğu vakfiyeden anlaşılmaktadır.²⁸⁶

Vakfin menzillerinden bir diğeri, Cibalikapısı'ndaki yahudihanenin karşısında bulunan ve üst katında iki adet odası, mahzeni ve tuvaletleri olan menzildir. Ayrıca bu menzilin arsası için, Ayasofya-i Kebir vakfına mukataalı kiralama usulüyle yıllık 50 akçe mukataa-i zemin bedeli ödenmektedir.²⁸⁷

Kefeli mahallesinde bulunan ve tek katlı iki odası, bahçesi ve su kuyusu olan bir menzil, vakfa ait İstanbul'daki bir diğersosyal mesken türü akarattır. Çeşitli tarihlere ait arşiv kayıtlarından, buradaki menzil sayısının zamanla arttığı anlaşılmaktadır.²⁸⁸

Vakfiyede bahsi geçen bu menzillerden başka, Beykoz'daki Kanlıçubuk karyesinde ve Terkos'ta da vakfa ait menziller bulunmaktadır. Yine Rumeli Hisarı'nda bulunan bir sahilhâne, vakfiyede ismi geçmeyip arşiv kayıtlarından varlığı tespit edilen vakıf akaratı arasındadır.²⁸⁹ Vakfa ait bu gayrimenkuller, muhtemelen daha sonraki zamanlarda vakfin akaratı arasına dâhil olmuştur.

5) Dükkânlar

Vakfiyeden ve arşiv kayıtlarından hareketle, İstanbul'un çeşitli mahallelerinde vakfa gelir getiren toplam 17 dükkânın bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu dükkânlardan ikisi, yukarıda zikredilen Oruçgazi Mahallesi'ndeki menzilin altında bulunan attar ve kürkçü dükkânlarıdır. Ayrıca 1129 / 1717 tarihli kayıtlara göre, burada iki adet bakkal

²⁸⁶ VGMA, nr. 640, s. 80.

²⁸⁷ VGMA, nr. 640, s. 80.

²⁸⁸ İ.ŞS, EHMM, nr. 326, s. 141; nr. 332, s. 103; nr. 442, s. 26; nr. 492, s. 94; nr. 589, s. 49; nr. 597, s. 62.

²⁸⁹ İ.ŞS, EHMM, nr. 602, s. 29; nr. 590, s. 64; nr. 364, s. 48.

dükkânı bulunmaktadır.²⁹⁰ Bu dükkânlar, vakfiyede menzilin altında olarak zikredilen attar ve kürkçü dükkânlarının bakkal dükkânına dönüştürülmesiyle ortaya çıkmış olabileceği gibi, menzil arsasından yer ayrılarak yeniden inşa edilmiş de olabilir.

Kumkapı'daki evli odalarından yola bakanlarının altında vakfa ait yedi adet dükkân bulunmaktadır. Cibalikapısı'ndaki yahudihanenin karşısında bulunan menzilin altındaki iki adet dükkân ise vakfiyede zikredilmemiş, varlığı 1225 / 1813 tarihli bir arşiv kaydından tespit edilmiştir.²⁹¹

Vakfin Galata'daki camisinin altında bulunan bir bakkal dükkânı ile Parmakkapı'daki medresesinin kapı sırasında birbirine bitişik hâlde bulunan beş dükkân da, yine vakfiyede bahsedilmemiş olup varlığı arşiv kayıtları sayesinde tespit edilebilen vakıf akaratı arasındadır. Galata'daki cami ile ilgili başlıkta da bahsedildiği üzere, caminin altındaki bakkal dükkânı, 1696 Galata yangınında hasar gören camiye gelir getirmesi için arsasından bir miktar yer ayrılarak inşa edilmesi suretiyle ortaya çıkmıştır.²⁹² Parmakkapı'daki medresenin kapı sırasında bulunan dükkânların ise ne zaman inşa edildiğine dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu dükkânların varlığından bahseden en erken tarihli kayıt, Zilkâde 1179 / Nisan 1766 tarihine aittir.²⁹³ Bu bilgiden hareketle, medresenin yanındaki dükkânların 1766 depreminden önceki bir tarihte inşa edilmiş olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Ayrıca 1281 / 1864 tarihli bir başka kayıttan, buradaki dükkânlardan üçünün kireç dükkânı olduğu tespit edilmiştir.²⁹⁴

6) Hanlar

İstanbul'daki vakfin akaratından bir diğeri, Tahtakale'de bulunan ve kayıtlarda ismi Şeyh Davud Hanı olarak geçen handır.²⁹⁵ Bu han, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya ait 1052 / 1642 tarihli vakfiyenin esas metni içinde zikredilmemiş, 80. sayfanın kenar boşluğuna düşülmüş olan 1053 / 1644 tarihli bir derkenar ile sonradan vakfiyeye kaydedilmiştir. Vakıf kurulduktan sonra vakfin akaratına dâhil olan bu han, iki katta

²⁹⁰ İ.ŞS, EHMM, nr. 107, s. 68, s. 108.

²⁹¹ İ.ŞS, EHMM, nr. 311, s. 18.

²⁹² İ.ŞS, EHMM, nr. 83, s. 164

²⁹³ İ.ŞS, EHMM, nr. 176, s. 42.

²⁹⁴ İ.ŞS, EHMM, nr. 601, s. 23.

²⁹⁵ İ.ŞS, EHMM, nr. 417, s. 33.

toplam 65 odadan oluşmaktadır ve arsası için Hayrettin Paşa Vakfı'na mukataalı kiralama yöntemiyle yıllık 2.600 akçe mukataa-i zemin bedeli ödenmektedir.²⁹⁶

7) Şerbethâneler

Şerbet, Osmanlı döneminde de hayli revaçta olan ve gerek toplum içinde gerekse saray mutfağında yaygın olarak tüketilen geleneksel bir Türk içeceği. Çeşitli meyve ve çiçek özlerinden yapılan şerbetler, günün hemen her saatinde serinlemek amacıyla içildiği gibi, bazı hastalıklara şifa bulmak için veya yemeklerin yanında ikram olarak da tüketilmiştir.²⁹⁷

Kemankeş Kara Mustafa Paşa Vakıfları'nın akarataı arasında, biri Terkos'taki menzilin yanında, diğeri ise Balatkapısı'ndaki yahudihanenin yanında olmak üzere iki şerbethâne bulunmaktadır. Bu şerbethânelerin varlığı vakfiyede zikredilmemiş, arşiv kayıtları arasından tespit edilmiştir. Ayrıca bu kayıtlardan, her iki şerbethânenin de Yahudi Osmanlı tebaası tarafından işletildiği anlaşılmaktadır.²⁹⁸

8) Araziler

Vakfın yukarıda zikredilen müsakkafatının yanı sıra, müstegallatı arasında sayılabilecek bahçe ve arsaları da vardır. Bunlardan biri, Yenikapı'daki Mevlevihâne yakınında bulunan ve Sultan Bayezid Han Vakfı'na mukataalı kiralama usulüyle yıllık 525 akçe mukataa-i zemin bedeli ödenen, meyve ağaçları ve suyu bol bir bahçedir. Bu bahçenin adresi “...mahmiyye-i mezbûre husn-ı ebvâbindan Yenikapu hâricinde Mevlevihâne kurbûnde vâki' iki taraftan tarîk-i âmm ve bir taraftan Mevlevihâneye mevkûf çayır ve bir taraftan bâzen mekâbir-i Müslimin ve bâzen tarîk-i âmm ile mahdûd...” şeklinde tarif edilmiştir.²⁹⁹ Vakfın diğeri ise, Fatih-Sarıgez mahallesinde ve Balatkapısı'nda bulunan birer arsadan oluşmaktadır.

²⁹⁶ “...Tahtakale kurbûnde vâki' üç taraftan tarîk-i âmm ve bir taraftan merhum Hoca Dursun Vakfı ile mahdûd fevkânî ve tahtânî altmış dört bâb odalarını müştemil olup arsasının merhum Hayrettin Paşa Vakfı'na senevî iki bin beş yüz akçe mukâtaası olan mülk hanı ve zikrolunan hana muttasıl yine vakf-ı mersuma senevî yüz akçe mukâtaası olan bir bâb mülk odası ... baysü'l-kitab vakfımıza mastur olan mesâsrif-i muâyene için vakf ve habs edip...” VGMA, nr. 640, s. 80.

²⁹⁷ Mehmet Sarıoğlan – Gülhan Cevizkaya, “Türk Mutfak Kültürü: Şerbetler”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C.6, S.14, Mart 2016, s. 239-240.

²⁹⁸ İ.ŞS, EHMM, nr. 479, s. 15; nr. 590, s. 64.

²⁹⁹ VGMA, nr. 640, s. 80-81.

2.4. RUMELİ EYALETİ'NDEKİ MEVKÛVATI

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın Rumeli Eyaleti'nde bulunan mevkûfatının büyük çoğunluğunu, Sultan İbrahim tarafından veziriazama hibe ve temlik edilen köy ve mezralar oluşturmaktadır. Bu temlikler dışında, Rumeli Eyaleti'nin çeşitli yerlerinde Mustafa Paşa'ya ait hayır eserlerinin var olduğu da bilinmektedir.

2.4.1. Eğriboz Adası'ndaki Akarati

Sultan İbrahim tarafından Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya temlik edilmiş olan ve Eğriboz Adası'ndaki Talanda nahiyesinde bulunan köy ve mezraların isimleri, vakfiyede şu şekilde zikredilmiştir:

Kulak , Timur , Garunça , Der'an , Odine ,
Livan , Papaviçe , Pruskite , Reki , Kanca , Oyurkıran-ı
Büzürg , Kolyan , Yorgi , Beluşah ve
Kostabadur isimli köyler ve Arkodi isimli üç mezra.³⁰⁰

Bu köy ve mezralar, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya ait İstanbul'daki vakfin gelir kaynakları arasında önemli bir yer tutmaktadır. Buralardaki toplam 141 çift³⁰¹ arazinin gelirleri, iltizam usulüyle mültezimlere verilerek toplanmış ve bu uygulama, Eğriboz'un Osmanlı hâkimiyetinden çıktığı 1831 yılına kadar sürmüştür.

2.4.2. Eğri Kalesi'ndeki Hayratı

Her ne kadar vakfiyede zikredilmemiş olsa da, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın Rumeli'de de hayratının olduğu dönemin vakanüvislerinin eserlerinden anlaşılmaktadır. Hem Kâtib Çelebi hem de Kara Çelebi-Zâde Abdülaziz Efendi, Kemankeş Kara Mustafa Paşa hakkında detaylı sayılabilecek bilgiler verdikleri eserlerinde, Eğri Kalesi'nde fetihten beri hamam yapılmaması yüzünden halkın zahmet çektiğini ve bunun üzerine veziriazamın burada bir hamam, mektep ve baruthane inşa

³⁰⁰ VGMA, nr. 640, s. 81.

³⁰¹ BOA, EV.HMH.d, nr. 6911.

ettirdiğini yazmaktadır. Kara Çelebi-Zâde Abdülaziz Efendi, Kâtib Çelebi'den farklı olarak bahsi geçen hayrata ilaveten bir de hanın varlığından bahsetmiştir.³⁰²

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın Eğri'de inşa ettirdiği hayır eserlerinin vakfiyede zikredilmemesi ve kalenin 1687 gibi vakfın kuruluşuna göre erken sayılabilecek bir tarihte Osmanlı hâkimiyetinden çıkıp Habsburg toprağı olması, veziriazamın buradaki hayratının akıbeti hakkında bilgi edinmeyi imkânsız hale getirmektedir. Mustafa Paşa'nın, vakıfları bünyesine dâhil etmediği Eğri'deki hayratı, büyük olasılıkla orada daha önce var olan hayratın ihyâsı şeklindedir. Eğri Kalesi'nin elden çıkmasıyla kaderine terk olunan bu eserler, zamanla yok olmuştur. Zira bugün Eğri şehrinde, birkaç kalıntı dışında Osmanlı döneminden miras hiçbir eser kalmamıştır.³⁰³

2.4.3. Edirne ve Çorlu'daki Köprüler

Edirne'de bulunan ve çoğu yeri yıkık halde olduğu için gelen geçen yolcuların ziyadesiyle zorluk çektiği Mihâl Bey Köprüsü'nün, 1050 / 1640 senesinde Kemankeş Kara Mustafa Paşa tarafından tamir ettirildiği kitabesinden anlaşılmaktadır. Nitekim bu tamir sırasında, Mustafa Paşa'nın yaptırdığı sivri biçimdeki tarih köşkünde bulunan dört beyitlik manzum kitabede şöyle yazmaktadır:

“İşitip cısr-i Mihâl'e kesr ü noksan erdiğin

Kesrini cebreleyip noksanını itmâm eyledi

Oldu bu cısr-i sevâb-encâma târîh-i tamâm

Mustafa Paşa bu âlî cisri ihkâm eyledi”³⁰⁴

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'sinde Mustafa Paşa'nın bu köprüyü “kendi malından nice yüz kese sarf ederek” tamir ettirdiğini yazarken; Kâtib Çelebi, *Fezleke*'sinde Mustafa Paşa'nın köprüyü tamir ettirmek için 20.000 guruştan fazla masraf ettiğini yazmaktadır.³⁰⁵ Köprü, günümüzde de hâlâ ayakta.³⁰⁶

³⁰² Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, s. 845; Yıldırım, *a.g.t.*, s. 69.

³⁰³ Géza David, “Eğri”, *DİA*, C.10, İstanbul, 1994, s. 491.

³⁰⁴ Eyice, “Gazi Mihâl Köprüsü”, *DİA*, C.13, İstanbul, 1996, s. 462.

³⁰⁵ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C.3, K.2, s. 601; Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, s. 845.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın, Edirne'deki Mihal Bey Köprüsü dışında, Çorlu'da bozulmuş halde bulunan bir ağaç köprüyü yıktırarak taştan olmak üzere tekrar inşa ettirdiği, dönemin kaynaklarında zikredilmektedir.³⁰⁷ Keza bugün Çorlu'da, Kara Mustafa Paşa Köprüsü adıyla hâlâ ayakta olan bir taş köprü bulunmaktadır. Bu köprünün üzerinde, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya ait olduğuna dair herhangi bir beyit veya kitabe bulunmasa da, günümüzdeki adı ve XVII. yüzyılda inşa edilmiş olması, Kemankeş Kara Mustafa Paşa tarafından yaptırılan köprü olduğuna işaret etmektedir.³⁰⁸

2.5. ANADOLU EYALETİ'NDEKİ MEVKÛFATI

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın, biri Çanakkale'de diğeri Sivas'ta olmak üzere Anadolu'nun iki farklı yerinde hayrat ve akaratı bulunmaktadır.

2.5.1. Çanakkale'deki Akaratı

Vakfiyeye göre, Labseki ile Sultaniye Kalesi (Çanakkale) arasındaki Özbekbaba olarak anılan köyde bulunan ve yaklaşık 175 müd tohum içeren arazi, vakfın müstegallat türündeki akaratından birisidir. Bu arazi, Sultan İbrahim tarafından veziriazama hibe ve temlik edilmiştir.³⁰⁹ Ayrıca 1223 / 1808 tarihli bir kayıttan, Mustafa Paşa'nın buradaki temliklerinin Karacaviran adlı köyü de kapsadığı ve burada yaşayan halkın, vakfa yıllık 300 kile buğday vermesi karşılığı cümle avarız vergisi ve örfi vergilerden muaf tutulduğu anlaşılmaktadır.³¹⁰

2.5.2. Sivas'taki Hayratı

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın Sivas'taki hayratı, Tokat ile Sivas arasında bulunan Artukâbâd mevkinde, vakfiyede Hanıs **هنسی** olarak anılan mahalde bulunan ve iki han, bir hamam, cami ve çok sayıda dükkândan oluşan menzil külliyesidir.³¹¹

³⁰⁶ Mihal Bey Köprüsü'nün bugünkü durumu ve tamir kitabesi için bkz. Ek 12.

³⁰⁷ Vecihi, *a.g.e.*, s. 51; Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C.3, K.2, s. 601; Yıldırım, *a.g.t.*, s. 68-69.

³⁰⁸ Kâzım Çeçen, "Köprü", *DİA*, C.26, s. 255.

³⁰⁹ *VGMA*, nr. 640, s. 81.

³¹⁰ *BOA*, Hatt-ı Hümayûn (HAT), nr. 281/16662.

³¹¹ "... Vilâyet-i Anadolu'da Sivas eyaletinde Hanıs nam mahalde vâki' müceddeden binâ ve ihdas eyleyip kendülere intimâ ile tahdîd ve tavsîften müstağni olup câmi-i şerîfi ve hamamı ve yirmi dokuz bâb

Buradaki hanlardan biri, esasen eski veziriazamlardan Mehmed Paşa'ya ait olmakla birlikte, zaman içerisinde harap olmuş ve Kemankeş Kara Mustafa Paşa tarafından yeniden inşa ettirilmiştir.

Günümüzde Yıldızeli olarak anılan bu bölge, Evliya Çelebi'ye göre Sivas'tan Tokat'a giden yol üzerinde çok önemli bir tüccar menzili konumundaydı ve 1640'lara gelindiğinde harap vaziyette, metruk halde bulunan tehlikeli ve korkulu bir derbentti.³¹² Kemankeş Kara Mustafa Paşa, 1049 / 1640 senesinde, devrin padişahı IV. Murad'a bir telhis göndererek bölgeyi mamur ve âbâdan etmek istediğini, bu vesileyle bölgenin kendisine temlik edilmesini talep etmiştir. Veziriazamın bu isteği, padişah nezdinde olumlu karşılanmış ve Kavak karyesi ile Künbed mezarası arasında kalan bütün bölge Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya temlik ve hibe olarak verilmiştir.³¹³ Mustafa Paşa, burada yalnızca han, hamam, cami ve dükkânlardan oluşan bir külliye inşa etmekle kalmamış, aynı zamanda 100 nefer reaya yerleştirmek suretiyle bölgeyi iskân etmiş ve Han-ı Cedid (Yenihan veya Yenişehir) olarak anılan müstakil kadılığı meydana getirmiştir. Ayrıca, burada kendi rızaları ile iskân edilen reayaya muafnâme verilmiş ve buradaki halk, cümle avarız vergisi ve örfi vergiden, askere alınmaktan ve angaryadan muaf tutulmuştur.³¹⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*'nde buradan 1000 haneli, Müslüman ve Ermenilerin oturduğu, yeni yapılmış güzel bir şehir olarak bahsetmiştir.³¹⁵

Ordunun sefer menzili üzerinde bulunan veya önemli bir tüccar menzili olan bu tip derbentlerin, sultanlar veya devlet adamları tarafından imar ve iskân edilerek yaşanılır ve güvenli yerler haline getirilmesi, Osmanlı'da örneği bir hayli fazla olan bir uygulamadır. Keza Konya civarında bulunan ve korkulu bir derbent köyü olarak anılan Karapınar köyünün bulunduğu güzergâh, Kıbrıs'ın fethi sonrası önemli bir menzil haline gelmiş ve burası, Sultan II. Selim tarafından cami, han, hamam, dükkânlar ve değirmenler yaptırılarak bir imaret hâline getirilmiştir. Zamanla Sultaniye ismini alan bu derbent, tıpkı Sivas-Yenihan'da olduğu gibi civar köylerden nüfus getirtmek

dekâkini ve iki boyahâneyi ve bir bâb nalbant dükkânını ve bir bâb ekmekçi dükkânını müstemil olan hanları... " VGMA, nr. 640, s. 87; Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, s. 845; Yıldırım, *a.g.t.*, s. 68.

³¹² Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C.3, K.1, s. 326.

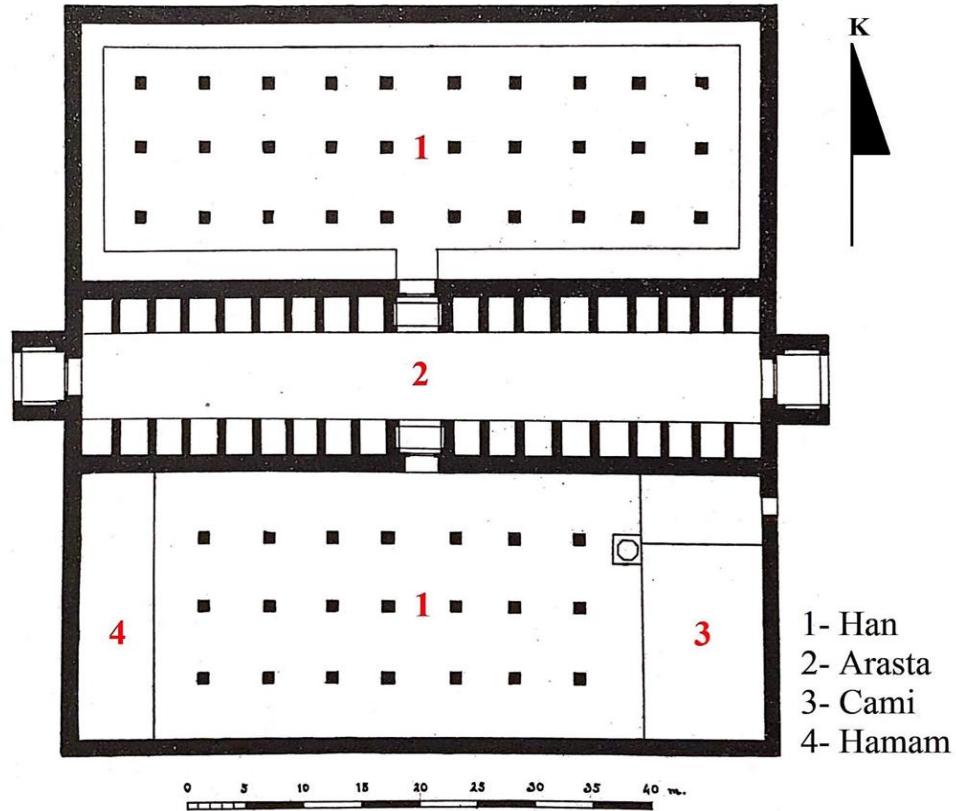
³¹³ Temliknâme Sureti: *Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Tapu Arşiv Dairesi Başkanlığı (TKGM.TADB)*, Tapu Tahrir Defteri (TT.D), nr. 14, vr. 1b, 2a, 2b, 3a, 3b.

³¹⁴ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Barkan, *a.g.m.*, s. 356-357.

³¹⁵ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 326.

suretiyle iskân edilmiş ve buraya yerleşecek olan reayaya uzun vadeli muafnâmeler verilmiştir.³¹⁶ Bu bakımdan, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın Sivas-Yenihan'da vakfettiği menzil külliyesi, Osmanlı'nın sıklıkla başvurduğu iskân ve kolonizasyon metodu çerçevesinde klâsik bir imarettir.

Bölgenin veziriazama temlik edilmesi sonrası 1049 / 1640 tarihinde inşasına başlanan menzil külliyesi, ertesi yıl tamamlanmıştır.³¹⁷ Burada daha önceden var olan Mehmed Paşa Hanı tamir ve tecdid edildiği sırada, bu hanın karşısına yeni bir han daha inşa edilmiş ve sonradan inşa edilen bu handan dolayı zamanla burası Han-ı Cedid olarak anılmaya başlanmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde, henüz ayakta olduğu günlerde külliyezi ziyaret eden Fransız sanat tarihçisi Guillaume de Jerphanion'un hazırladığı rölöve planına göre, külliyenin ana yapısını hanlar oluşturmaktadır ve hamam ile cami, bu hanlara göre yerleştirilmiştir. Buna göre, külliyenin vaziyet plânı şu şekildedir:³¹⁸

³¹⁶ Barkan, a.g.m., s. 355.

³¹⁷ Sultan Murat Topçu, "Sivas Yıldızeli Kemankeş Mustafa Paşa Menzil Külliyesi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.36, Elazığ, Aralık 2016, s. 112.

³¹⁸ Guillaume de Jerphanion, *Monuments Prehelleniques, Greco-Romains, Byzantins et Musulmans de Pont, de Cappadoce et de Galatie*, Katolik Matbaası, Beyrut, 1928, Plân XII.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın Sivas-Yenihan'da kurduğu vakfın vakfiyesi, 1053 / 1643 senesinde, 1642 tarihli asıl vakfiyesinin sonuna zeyl olarak kaydedilmiştir. Zeyl vakfiyedeki bilgilere göre, külliye'nin müştemilâtı içerisinde, hanların arasında kalacak şekilde, toplam 33 adet dükkândan oluşan ve arasta olarak adlandırılabilir bir bölüm bulunmaktadır.³¹⁹ Her ne kadar vakfiyede arasta ifadesi geçerse de, dükkânların konumlandırılması ve geçit mekânının üzerinin açık bırakılması, bu kısmın arasta şeklinde tasarlandığını göstermektedir. Vakfiyede, dükkân sayısının 33 adet olarak zikredilmesine rağmen, Jerphanion'un hazırladığı rölöve plânına bakıldığında, arastada karşılıklı olarak yerleştirilmiş şekilde 36 dükkân bulunmaktadır. Bu bilgilerden hareketle, vakfiyede bahsi geçmeyen 3 dükkânın, vakfın yöneticileri tarafından idari amaçlar için kullanılmış olması kuvvetle muhtemeldir.³²⁰

Külliye'nin güneydoğu köşesinde bulunan caminin duvarı üzerine kazıma tekniği ile yazılmış olan 1286 / 1870 tarihi, yapının bu tarihte etraflı bir onarım geçirdiğine işaret etmektedir. Nitekim Jerphanion da, bu onarım ile birlikte caminin orijinal halinden geriye sadece temellerinin ve minaresinin kaldığını ifade etmektedir.³²¹

XX. yüzyılın başlarında geçirmiş oldukları bir yangın sonrası harap olan hanlar, 1332 / 1914 tarihinde tamire muhtaç halde iken, yerel idare tarafından yerlerine hapisane inşa edilmek amacıyla yıkılmak istenmiş, ancak mütevellinin durumu merkezî idareye bildirmesi üzerine yerel idare, mütevelliyeye baskı yapmaması konusunda hükümet tarafından ikaz edilmiştir.³²² Yerel idarenin hanları yıkmak için mütevelliyeye baskı yapma sebebi, hanların uzun süredir tamire muhtaç halde olması ve mütevellinin tamirâtı bir türlü gerçekleştirememesidir. Merkezî hükümetin müdahalesiyle yerel idare tarafından yıkılma tehlikesini atlatan hanlar, Osmanlı Devleti'nin cepheden cepheye sürüklendiği savaş ortamının da etkisiyle harap halde kalmaktan kurtulamamış ve bir daha ihyâ edilmeyerek zaman içerisinde yok olmuştur. 1930'lu yıllarda yapıyı ziyaret eden Fransız mimar ve arkeolog Albert Gabriel, yıkık haldeki hanlarda yangının

³¹⁹ *VGMA*, nr. 640, s. 87.

³²⁰ Topçu, a.g.m., s. 115.

³²¹ Jerphanion, *a.g.e.*, s. 66; Topçu, a.g.m., s. 115.

³²² *BOA*, Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH.İD), nr. 177/32.

izlerinin hâlâ görülebildiğinden bahsetmektedir.³²³ Bugün külliyyeden geriye sadece hamam ve cami sağlam olarak kalabilmiş, bunlardan da yalnızca cami geçtiğimiz yıllarda restore edilerek yeniden kullanılabilir hale getirilmiştir.³²⁴

2.5.3. Sivas'taki Akaratı

Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Sivas-Yenihan'daki menzil külliyesinin yakınında bulunan 3 adet değirmeni ve yine külliye civarında olup kendisine temlik edilmiş olan köy ve mezraları, buradaki vakfına akarat olarak vakfetmiştir. Vakfiyede detaylı olarak tarif edilmiş olan köy ve mezraların isimleri, Künd **کند**, Tekir **تکیر**, Görünek **گورنک**, Salur **صالور**, Üyük **اوبوکه**, Urgan **اورغان**, Kavak **قورق**, Künbed **کنبد** ve Kemer Atlı **کراندو** şeklinde zikredilmiştir.³²⁵

2.5.3.1. Yenihan'daki Caminin Vazifelileri

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya ait 1053 / 1643 tarihli zeyl vakfiyede, Sivas-Yenihan'daki menzil külliyesi dâhilinde bulunan caminin vazifelileri de tayin edilmiştir. Buna göre, Camideki vazifelilerden biri, aynı zamanda hatiplik vazifesini de icra etmekle görevli olan imamdır. İmamlık ve hatiplik vazifeleri karşılığında bu kişinin alacağı ücret, günlük 11 akçe nakdî ve aylık 1,5 kile buğday aynî bedel olarak tayin edilmiştir.³²⁶

Yenihan'daki camide, müezzinlik vazifesi için iki hoş sesli kimse görev yapmaktadır. Bu müezzinler, aynı zamanda “devir” okumakla da vazifelidir. Müezzinlik vazifesi için her birinin alacağı ücret günlük 4'er akçe iken, devirhânlık vazifesi için sermahfil olanı günlük 2 akçe, diğeri günlük 1 akçe ücret almaktadır. Bu görevliler, nakit olarak aldıkları ücretlerin yanı sıra, aynî bedelle de ücret almaktadır. Her birinin alacağı aynî bedel, vakfiyede birer kile buğday olarak belirlenmiştir.³²⁷

³²³ Albert Gabriel, *Monuments Turcs D'anatolie*, C.2, Paris, 1934, s. 167.

³²⁴ Caminin günümüzdeki hali için bkz. Ek 13.

³²⁵ VGMA, nr. 640, s. 87.

³²⁶ VGMA, nr. 640, s. 87.

³²⁷ VGMA, nr. 640, s. 88.

Camide kayyım olarak görevli bir kişi bulunmaktadır ve bu görevi karşılığında günlük 2 akçe ücret almaktadır. Camideki diğer vazifeliler gibi, kayyım da nakit olarak aldığı ücrete ilaveten, aylık 1 kile buğday aynî ücret almaktadır.³²⁸

Hülâsa, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın Sivas-Yenihan'daki camisinde toplam dört vazifeli vardır ve bunların aldıkları nakdî ve aynî ücretlerin dağılımı şu şekildedir:

Vazife	Vazifeli Sayısı	Ücret (Günlük)	Toplam (Günlük)	Aynî Bedel (Aylık)
İmam-Hatip	1	11	11	1,5
Müezzin-Devirhân	2	5	10+1	2
Kayyım	1	2	2	1
Toplam	4		24 Akçe	4,5 Kile Buğday

Sivas-Yenihan'daki Caminin Vazifelileri ve Aldıkları Ücretler

Ayrıca, vakfiyede vakfın burada bir mektebi bulunduğu dair herhangi bir bilgi bulunmazken, 1326 / 1908 tarihli bir arşiv kaydında, Sivas-Yenihan'daki mektepten “Kemankeş Kara Mustafa Paşa İbtidaî Mektebi” şeklinde bahsedilmekte ve Darümuallim Mektebi İbtidaiye Şubesi mezunlarından Mustafa Efendi'nin, buradaki mektebe muallim olarak tayin olduğu ifadesi yer almaktadır.³²⁹ 1327 / 1909 tarihli iki farklı kayıttan, buradaki ibtidaî mektebinde vazifeli Halid Efendi isimli muallim ve Hüseyin Efendi isimli muallim-i sâninin, ücretlerini Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya ait vakıftan aldığı anlaşılmaktadır.³³⁰

Vakfiyeden, arşiv kayıtlarından ve dönemin kaynaklarından elde edilen bilgiler ışığında, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya ait vakıfların İstanbul, Eğriboz, Eğri, Edirne, Çorlu, Çanakkale ve Sivas'ta olmak üzere pek çok alanda faaliyet gösteren ve sayısı 250'yi bulan hayrat ve akaratı tespit edilmiştir. Bunlar, hizmet alanları, buldukları yerler ve sayılarına göre tasnif edildiğinde, şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

³²⁸ VGMA, nr. 640, s. 88.

³²⁹ BOA, MF.MKT, nr. 156/9.

³³⁰ BOA, MF.MKT, nr. 1099/55; 1122/47.

Yapı \ Şehir	İstanbul	Eğriboz	Eğri	Edirne, Çorlu	Çanak- kale	Sivas	Toplam
Cami / Mescit	3					1	4
Medrese	1						1
Müteehhilin Odası	89						89
Yahudihane	2						2
Menzil / Konak	5						5
Mahzen	5						5
Dükkân	19					36	55
Değirmen						3	3
Sahilhane	1						1
Şerbethane	2						2
Han	1		1			2	4
Hamam			1			1	2
Mektep			1				1
Baruthane			1				1
İhtisap Çardağı	1						1
Köprü				2			2
Köy		15				8	23
Mezra		3			1	1	5
Arsa / Bahçe	3						3
Çeşme	4						4
Su kuyusu	37						37
Toplam	173	18	4	2	1	52	250

Kemankeş Kara Mustafa Paşa Vakıflarının Buldukları Yerler ve Sayıları

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KEMANKEŞ KARA MUSTAFA PAŞA VAKIFLARININ İDARİ VE İKTİSADİ YAPISI

3.1. İDARECİLER

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın kurduğu vakıfların yönetilmesinden ve amacına uygun işletilmesinden sorumlu olan idareciler, 1052 / 1642 tarihli asıl vakfiyede ve 1053 / 1643 tarihli zeyl-i vakfiyede tarif ve tayin edilmiştir. Bunlar, vakıfların idaresinden birinci derecede sorumlu olan nâzır ve mütevellî ile birlikte, işleyişle ilgili bir takım vazifeleri yerine getiren kâtip, müşâhere kâtibi, câbî ve câbî-i süvari gibi görevlilerdir.

3.1.1. Nâzır

Osmanlı'da maliye, idare ve vakıf kurumlarında yönetici veya denetleyici konumundaki görevliye nâzır denmiştir.³³¹ Nâzırlar, mütevellînin vakıf işlerini vakfiyedeki esaslara göre yürütüp yürütmediğini kontrol eden ve mütevellîden daha üst mertebedeki idareci olan görevlilerdir.³³² Osmanlı'daki vakıflarda, mütevellîlik ve nâzırlık vazifeleri bazı durumlarda aynı kişinin tasarrufuna bırakılsa da, iki vazife arasındaki denetleyen-denetlenen ilişkisinden dolayı, çoğu zaman ayrı olarak tayin edilmiştir. Vakıflarda nâzır olarak tayin edilecek görevli, öncelikle vâkıfın şartına, daha sonra hukukî teamüle ve son olarak da dava ile ilgili hâkimin görüşüne göre belirlenmiştir.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın vakıfları gibi yarı-ailevî statüde olan vakıflarda, vakfın tevliyeti çoğu zaman vâkıfa ve vâkıfın nesline şart edilirken, nâzırlık vazifesi genellikle vâkıfın soyundan olmayan birine bırakılmıştır. Şüphesiz bu yöntem, vakıflarda yolsuzluk veya suistimallerin önüne geçmek adına düşünülmüş bir tedbirdir.

³³¹ Mehmet Genç, "Nâzır (Osmanlılar'da)", *DİA*, C.32, İstanbul, 2006, s. 449.

³³² Kunter, a.g.m., s. 115.

Zira vakıf mütevellilerinin vakıf fazlasını zimmetine geçirmesi gibi yolsuzluklar, vakıflarda zaman zaman karşılaşılan olumsuzluklardır. Keza Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya ait vakıfların kayıtları arasında da benzer bir vaka ile karşılaşılmıştır.³³³ Bu tarz yolsuzluk ve görevi kötüye kullanmaların önüne geçmek için, Osmanlı'daki vakıfların nezareti, Evkaf Nezareti kurulana kadar genellikle sadrazam, şeyhülislâm ve babüssaade ağası gibi üst düzey devlet görevlilerine verilmiştir. Nitekim Kemankeş Kara Mustafa Paşa da, kurduğu vakıfların nezaretini şeyhülislâmlara şart koşturmuştur. Bu şarttan dolayı vakfın ilk nâzırı, dönemin şeyhülislâmı olan Şeyhülislâm Yahya Efendi'dir. Ayrıca nâzırın alacağı ücret, vakfiyede günlük 20 akçe olarak belirlenmiştir.³³⁴

3.1.2. Müteveli

Sözlük anlamı “başkasının işini gören, dostluk gösteren, bakımını üstlenen” demek olan müteveli kelimesi, terim olarak vakfiyedeki şartları yerine getirmek, şer’i hükümleri uygulamak ve vakfın işlerini idare etmekle görevlendirilen kişi anlamına gelmektedir. Mütevelliler, ya vâkıfın şartı doğrultusunda ya da kadı tarafından tayin edilmiştir. Vâkıfın vakfiyedeki şartı doğrultusunda atananlara “meşruta müteveli” denirken, kadı tarafından atananlara ise “mansıb müteveli” denmiştir.³³⁵

Osmanlı'da vakıfları yöneten mütevelliler, çoğunlukla vakıf kurucularının soyundan olan kişiler olmuştur. Vakfın, vakfiyedeki şartlara uygun şekilde idare edilmesi ve yaşaması hususunda vâkıfın ailesine mensup kişilerin, aileden olmayanlara göre daha hassas ve dikkatli davranacağını gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, bu anlaşılır bir durumdur. Nitekim XVIII. yüzyılda kurulan 330 vakfın yarısından fazlasının ilk mütevellisi, aynı zamanda vakfın kurucusudur ve bunların da neredeyse yarısı, vakfın tevliyetini kendi nesline bırakmıştır.³³⁶

Kemankeş Kara Mustafa Paşa, 1052 / 1642 senesinde tescil ettirdiği vakfına müteveli olarak kendisini değil, yakın dostu ve aynı zamanda dönemin hassa

³³³ 1228 / 1813 tarihli bir vakıf muhasebe kaydına göre, vakfın vefat eden mütevellisi es-Seyyid Mehmed Sadık Ağa, 15.868 guruş tutan vakıf fazlasının bir kısmını zimmetine geçirmiştir. *BOA*, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS.MA.d), nr. 3759/2.

³³⁴ *VGMA*, nr. 640, s. 85.

³³⁵ Öztürk, “Müteveli”, *DİA*, C.32, s. 217.

³³⁶ Yediylidiz, “XVIII. Asırda Türk Vakıf Teşkilâtı”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.12, İstanbul, 1981-1982, s. 174.

mimarbaşısı olan Kasım Ağa'yı tayin etmiştir.³³⁷ Buna göre, vakfin mütevellisi meşruta mütevellidir. Mustafa Paşa, ölümünden sonrası için vakfin tevliyetini vakfiyede ayrıca düzenlemiştir. Bu doğrultuda, vakfin tevliyetini eğer hayatta ise kız evlâdına bırakmış, kız evlâdı öldükten sonra tevliyetin kız-erkek ayırt edilmeksizin diğer evlâtları, evlâd-ı evlâtları ve evlâd-ı evlâd-ı evlâtlarından en sâlih olanına, nesli yok olduktan sonra da kölelerinden yine en sâlih olanına bırakılmasını şart etmiştir. Neslinden ve kölelerinden kimse kalmadıktan sonra ise tevliyetin nâzır-ı vakfa bırakılmasını şart koştur.³³⁸

Vakfiyedeki tevliyetle ilgili şartlar doğrultusunda, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın ölümü sonrası vakfin tevliyetinin kızı Fatma Hanım'a kaldığı arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır.³³⁹ Fatma Hanım'dan sonra yine Mustafa Paşa'nın neslinden olan Ayşe Hanım vakfa müteveli olmuştur. 1100 / 1688 senesinden itibaren arşiv kayıtlarında, vakfin kâimmakam mütevellisi olarak Recep Çelebi bin İbrahim'in ismi karşımıza çıkmaktadır.³⁴⁰ 1108 / 1696 senesine gelindiğinde ise, tevliyetin devlet ricalinden Siyavuş Ağa bin Abdullah'a geçtiği anlaşılmaktadır.³⁴¹ Bu durum, tevliyet için vâkıfın belirlediği şartları taşıyan kimsenin kalmadığını ve yine vakfiyedeki şartlar doğrultusunda tevliyetin nâzır-ı vakfa kaldığını göstermektedir.

Siyavuş Ağa'dan itibaren vakfin mütevellileri, vakfin nezaretini elinde bulunduran şeyhülislâmlar tarafından tayin edilmiştir. Buna göre, Siyavuş Ağa sonrası 1129 / 1717 senesinden itibaren es-Seyyid Hasan Ağa bin Mehmed, 1202 / 1788 senesinden itibaren el-Hac Ali Ağa bin Hüseyin, 1171 / 1758 senesinden itibaren es-Seyyid Ahmed Efendi bin Hasan ve 1207 / 1792 senesinden itibaren es-Seyyid Mehmed Emin Ağa bin Ahmed, nâzır tarafından vakfin mütevellisi olarak tayin edilmiştir.³⁴² Mehmed Emin Ağa'nın mütevelliliği dönemine ait bir kayıt, vakfin mütevellisi ile nâzır arasında yaşanan fikir ayrılığı kadar, Osmanlı vakıf sistemi içerisinde XVIII. yüzyıldan itibaren yaşanan idarî bozulmaya ve buna bağlı olarak artan vazifeli sayısına

³³⁷ "...hâlâ atabe-i âliyye-i sultanıyede mimarbaşısı olub emr-i tescil ve tescil emrinde mühim olan her dakik ve halil için müteveli nasb ve tayin buyurdıkları mefharu'l-emâcîd ve'l-e'âli Kasım Ağa ibn Ali'ye bi'l-meşrut teslim ol dahi tesellüm edüb..." VGMA, nr. 640, s. 86.

³³⁸ VGMA, nr. 640, s. 85.

³³⁹ BOA, Divan-ı Hümâyûn Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d), nr. 95/10.

³⁴⁰ İ.ŞS, EHMM, nr. 74, s. 55.

³⁴¹ İ.ŞS, EHMM, nr. 83, s. 155.

³⁴² İ.ŞS, EHMM, nr. 107, s. 68; nr. 159, s. 50; nr. 246, s. 326; BOA, HAT, nr. 268/15646.

da ışık tutmaktadır. 1220 / 1805 tarihli bu kayıta, kendi izni olmadıkça vakıf nâzırının yeni vazife ihdas etmemesini isteyen mütevellî Mehmed Emin Ağa, padişaha yazdığı arzda, bu hususla ilgili emr-i âli verilmesini talep etmiştir.³⁴³

1218 / 1803 senesinden 1225 / 1810'a kadar Mehmed Asım Bey bin İbrahim vakfın kâimmakam mütevellisi olarak görev yaparken³⁴⁴, Mehmed Asım Bey'den sonra mütevelliler daha sık değişmeye başlamıştır. Nitekim 1225 / 1810 tarihli bir kayıta, vakfın mütevellisi es-Seyyid Mehmed Sadık Ağa bin Ebubekir olarak geçerken, bundan sadece iki yıl sonraya ait bir kayıta es-Seyyid Mustafa Ağa bin Nuh olarak geçmektedir.³⁴⁵ 1229 / 1814 tarihine gelindiğinde, bu kez es-Seyyid Mehmed Said Efendi bin Ahmed ismi kâimmakam mütevellî olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁴⁶ Ondan üç yıl sonraki bir kayda göre ise, aynı zamanda rikâbdar olduğu anlaşılan es-Seyyid Mehmed Şakir Ağa bin Mehmed vakfın mütevellisidir.³⁴⁷

1242 / 1826 tarihine gelindiğinde, vakfın mütevellisi olarak es-Seyyid Mehmed Raşid Efendi ismi kayıtlarda geçmektedir.³⁴⁸ 1250 / 1834 senesinden sonraki kayıtlarda es-Seyyid Hoca Mehmed Şakir Efendi'den vakfın mütevellisi olarak bahsedilir.³⁴⁹ Mehmet Şakir Efendi'nin ölümü sonrası, 1252 / 1836 tarihinden itibaren vakfın tevliyetini elinde bulundurduğu anlaşılan Mehmed Arif Efendi, vakfın kayıtlara yansıyan son mütevellisidir.³⁵⁰ Zira 1279 / 1863 senesinden itibaren vakıf, sırasıyla Mustafa Ağa bin Halil, Ömer Efendi, Mehmet Şehri Efendi bin Abdürrahim ve Abdülhamid Niyazi Bey'ler tarafından, kâimmakam mütevellî sıfatıyla idare olunmuştur.³⁵¹ Bu durumun sebebi, 1826 yılında Evkaf-ı Hümâyûn Nezareti'nin kurulması ve bütün vakıfların bu nezarete bağlanmasıdır. Nezaretin kurulmasıyla

³⁴³ BOA, HAT, nr. 1493/32.

³⁴⁴ İ.ŞS, EHMM, nr. 283, s. 67.

³⁴⁵ İ.ŞS, EHMM, nr. 311, s. 62; nr. 331, s. 28.

³⁴⁶ İ.ŞS, EHMM, nr. 326, s. 129.

³⁴⁷ İ.ŞS, EHMM, nr. 335, s. 160.

³⁴⁸ İ.ŞS, EHMM, nr. 374, s. 25.

³⁴⁹ İ.ŞS, EHMM, nr. 417, s. 33.

³⁵⁰ İ.ŞS, EHMM, nr. 417, s. 58.

³⁵¹ İ.ŞS, EHMM, nr. 597, s. 97; nr. 616, s. 66; nr. 686, s. 49; nr. 775, s. 153.

beraber vakıflar, genellikle nezaretin tayin ettiği kâimmakam mütevelliler tarafından idare olunmuştur.³⁵²

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya ait İstanbul'daki vakfın, tespit edilebilen mütevellileri kronolojik olarak sıralandığında, ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Yıl	Müteveli
1052 / 1642	Kasım Ağa bin Ali
1070 / 1660	Fatma Hanım
1094 / 1683	Ayşe Hanım
1100 / 1688	Recep Çelebi bin İbrahim*
1108 / 1696	Siyavuş Ağa bin Abdullah
1129 / 1717	es-Seyyid Hasan Ağa bin Mehmed
1171 / 1758	es-Seyyid Ahmed Efendi bin Hasan
1202 / 1788	el-Hac Ali Ağa bin Hüseyin
1207 / 1792	es-Seyyid Mehmed Emin Ağa bin Ahmed
1218 / 1803	Mehmed Asım Bey bin İbrahim*
1225 / 1810	es-Seyyid Mehmed Sadık Ağa bin Ebubekir
1227 / 1812	es-Seyyid Mustafa Ağa bin Nuh
1229 / 1814	es-Seyyid Mehmed Said Efendi bin Ahmed*
1232 / 1817	es-Seyyid Mehmed Şakir Ağa bin Mehmed
1242 / 1826	es-Seyyid Mehmed Raşid Efendi
1250 / 1834	es-Seyyid Hoca Mehmed Şakir Efendi
1252 / 1836	Mehmed Arif Efendi
1279 / 1863	Mustafa Ağa bin Halil*
1281 / 1864	Ömer Efendi*
1304 / 1887	Mehmet Şehri Efendi bin Abdürrahim*
1330 / 1912	Abdülhamid Niyazi Bey*

Yıllara Göre Kemankeş Kara Mustafa Paşa Vakfı Mütevellileri

³⁵² Öztürk, "Müteveli", s. 218.

* Kâimmakam-ı müteveli.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya ait 1053 / 1643 tarihli zeyl vakfiyede, Sivas'ta kurulan vakıf için ayrı bir mütevellî tayin edilmiştir. Buna göre, Sivas'taki vakfına kölelerinden en sâlih olanını mütevellî tayin eden Mustafa Paşa, buradaki vakfın tevliyetini kölelerine, evlâd-ı kölelerine ve evlâd-ı evlâd-ı kölelerine bırakmıştır. Ayrıca buradaki vakfın mütevellîsinin, her yıl vakfın giderleri karşılandıktan sonra, artan mahsulü İstanbul'a getirerek merkez mütevellîye teslim etmesi, vâkıfın şart ettiği bir diğer husustur.³⁵³

Sivas'taki vakfın, arşiv kayıtlarından tespit edilebilen en eski tarihli mütevellîsi, 1129 / 1717 senesinden itibaren mütevellî olan İbrahim Çelebi bin Abdullah'tır.³⁵⁴ Uzun müddet Sivas'taki vakfın mütevellîlik vazifesini yürüten İbrahim Çelebi, 1162 / 1749 senesine gelindiğinde, Yenihan'daki reayanın şikâyeti üzerine görevden alınmış ve yerine Hasan Çelebi mütevellî olarak tayin edilmiştir.³⁵⁵ 1202 / 1788 tarihli bir kayıтта el-Hac Ali Ağa bin Hüseyin ismi mütevellî olarak zikredilirken³⁵⁶, 1209 / 1794 tarihli bir başka kayıтта ise es-Seyyid Hasan bin el-Hac Mehmed adlı kişiden mütevellî olarak bahsedilmiştir. Ayrıca bu kayıttan, ismi geçen mütevellînin, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın evlâd-ı kölelerinden olduğu da anlaşılmaktadır.³⁵⁷

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya ait İstanbul'daki vakfın mütevellîsinin alacağı ücret, vakfiyede günlük 50 akçe olarak tayin edilmiştir. Sivas'taki vakfın mütevellîsinin aldığı ücret ise günlük 30 akçe nakdî bedelin yanı sıra, aylık 5 kile buğday aynî bedeldir.³⁵⁸ Osmanlı'da XVIII. yüzyılın başlarında temel tüketim mallarının ortalama fiyatları göz önünde bulundurulduğunda, Kemankeş Kara Mustafa Paşa vakıflarındaki mütevellîler ortalama sayılabilecek düzeyde ücret almaktadır. Zira 1700'lerin başında,

³⁵³ VGMA, nr. 640, s. 88.

³⁵⁴ İ.ŞS, EHMM, nr. 107, s. 83.

³⁵⁵ BOA, Ali Emiri Sultan Mahmud I (AE.SMHD.I), nr. 87/5936.

³⁵⁶ İ.ŞS, EHMM, nr. 237, s. 38.

³⁵⁷ "...han-ı mezkûrun zâbitliğine vazife-i mersumesiyle ber-mûceb-i şart-ı vâkıfa mutasarrıf olan evlâd-ı uteka-yı vâkıf-ı müşârünileyhten olup mübarek rikab-ı müstetaba takdim-i arzuhal eden es-Seyyid Hasan bin el-Hac Mehmed nam kimesne..." İ.ŞS, EHMM, nr. 261; s. 15.

³⁵⁸ VGMA, nr. 640, s. 85, 88.

zeytinyağının okkası 22, balın okkası 12, koyun etinin okkası 11, buğdayın kilesi 42, unun kilesi 117 ve pirincin kilesi 120 akçeye tekabül etmektedir.³⁵⁹

XVIII. yüzyılda İstanbul'da faaliyet gösteren vakıflardaki 130 mütevellinin aldığı ücretler ile kıyaslandığında, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya ait İstanbul'daki vakfın mütevellisi, ortalamanın üzerinde bir ücret almaktadır. Zira bu 130 mütevelliden 124 tanesi, günlük 50 akçeden az bir ücret almaktadır.³⁶⁰

Sivas'taki vakıfta görevli mütevellinin aldığı ücret için de benzer durum geçerlidir. 1700-1850 yılları arasında Sivas'ta faaliyet gösteren vakıflardaki mütevellilerin çoğunluğunun günlük 1-30 akçe arası ücret aldığı göz önünde bulundurulduğunda³⁶¹, günlük 30 akçelik nakdî ücrete ilaveten aylık 5 kile buğday da aynî ücret alan Kemankeş Kara Mustafa Paşa Vakfı mütevellisi, aynı bölgedeki meslektaşlarına oranla yüksek sayılabilecek bir ücret almaktadır.

3.1.3. Kâtip

Vakfın bütün gelir, gider, masraf ve hesap işlerinden sorumlu olan görevliye kâtip denmiştir. Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın İstanbul'daki vakfında, itibarlı ve dindar bir kişi olması şartıyla günlük 10 akçe ücretle bir kâtip ve günlük 5 akçe ücretle bir müşâhere kâtibi bulunmaktadır.³⁶²

3.1.4. Câbî

Osmanlı öncesi Türk-İslâm devletlerinde vergi toplayan görevlileri ifade eden câbî, Osmanlılar'dan itibaren daha ziyade vakıf gelirlerini toplayan görevliler için kullanılmıştır. Küçük vakıflarda pek rastlanmayan bu görevli, özellikle padişahlara, hanım sultanlara ve veziriazamlara ait büyük vakıfların gelirlerinin toplanması hususunda sıklıkla tayin edilen bir görevlidir. Uzak yerlerdeki vakıf gelirlerini toplayan veya câbîlerin topladığı vakıf gelirlerini vakıf merkezine getirenlerine, atlı olmaları

³⁵⁹ Şevket Pamuk, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler*, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2000, s. 122-125.

³⁶⁰ Yediyıldız, "XVIII. Asırda Türk Vakıf Teşkilâtı", s. 190.

³⁶¹ Ömer Demirel, *Osmanlı Vakıf-Şehir İlişisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, TTK Yayınları, Ankara, 2000, s. 136.

³⁶² *VGMA*, nr. 640, s. 85.

dolayısıyla “câbî-i sūvârî” denirken; sadece ev, dükkân, han, hamam gibi binaların gelirlerini toplamakla görevli olanlarına “câbî-i müsakkafat” denmiştir.³⁶³

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın vakıflarında toplam dört câbî bulunmaktadır ve bunlardan üçü İstanbul'daki vakfında, biri de Sivas'taki vakfında görev yapmaktadır. İstanbul'daki vakıfta görevli câbîlerden ikisi câbî-i müsakkafat, biri câbî-i sūvârî olarak görevlidir ve bu câbîler, görevlerinde ihmal ve gevşeklikten sakınarak tahsil ettikleri malı sadakatle mütevellîye getirip teslim etmekle yükümlüdür. Câbî-i sūvarinin alacağı ücret günlük 7 akçe olarak belirlenirken, diğer iki câbînin alacağı ücret günlük 6 akçe olarak tayin edilmiştir. Sivas'taki vakfın câbîsi ise günlük 5 akçelik nakdî ücretin yanı sıra, aylık 1 kile buğday aynî ücret almaktadır.³⁶⁴

3.2. VAKIFLARIN GELİRLERİ

Vakıfların hizmetlerini kesintisiz olarak yerine getirebilmeleri için sürekli gelir kaynaklarına sahip olmaları gerekmektedir. Bu doğrultuda vakıf kurucuları, inşa ettikleri hayır eserlerin yaşaması, bakım-onarım ihtiyaçlarının giderilmesi, vakfın ayakta kalması ve vakıftan vazife alanların ücretlerinin karşılanması için vakfa gelir getirecek müsakkafat ve müstegallat türünden gelir kaynakları oluşturmayı da ihmal etmemişlerdir.

Genel olarak bakıldığında, Osmanlı'da vakıfların menkul ve gayrimenkul olmak üzere iki tür gelir kaynağı bulunmaktadır. Bunlar arasında taşınmaz mallardan oluşan ve vakıflar için en sağlam gelir kaynağı olan gayrimenkuller, menkul gelir kaynaklarına göre daha çok ön plana çıkmaktadır. Bunda en önemli etkenlerden biri, taşınmaz malların değerini koruma ihtimalinin menkul mallara göre daha fazla olması ve daimî gelir getirici özelliğe sahip olmasıdır.

Vakıflara gelir getiren gayrimenkuller, iki başlık altında ele alınabilir. Bunlardan birincisi, vakıf kurucularına temlik edilen tarım arazileri; ikincisi ise binalardır. Arsa, bağ, bahçe, bostan, tarla, çiftlik ve köy gibi farklı birimlerden meydana gelen tarım arazileri, vergiler üzerinden vakfa gelir sağlamaktadır. Vakıf taşınmazlarının ikinci grubunu oluşturan binalar ise ev, menzil, konak, bekâr odası, evli odası, yahudihane vb.

³⁶³ İpşirli, “Câbî”, *DİA*, C.6, İstanbul, 1992, s. 529.

³⁶⁴ *VGMA*, nr. 640, s. 85, 88.

gibi sosyal mesken türü yapılar ile dükkân, han, hamam, mahzen, fırın, imalâthane, değirmen vb. gibi ticaret ve sanayi işletmelerinden meydana gelmektedir.

Vakıfların menkul türündeki gelir kaynaklarına konu olan mallar genellikle kitap, silah, eşya ve para şeklinde olmuştur.³⁶⁵ Ancak özellikle para vakıflarının kurulması, İslâm âlimleri arasında farklı fikirlerin ortaya çıkmasına yol açmış ve menkul malların vakfi, para vakıflarının yaygın olduğu Osmanlı'da tartışmalara sebep olmuştur.³⁶⁶ Keza Kanunî Sultan Süleyman Dönemi'nde şeyhülislâmlık yapan ve para vakıflarını sert şekilde eleştiren Çivizâde Mehmed Muhiddin, para vakıflarının batıl olduğuna dair fetva vermiş ve Osmanlı'da bir dönem para vakıflarının kurulması yasaklanmıştır. Bu durum, para vakıfları tarafından finanse edilen pek çok vakıf kurumunun maddi açıdan sıkıntı çekmesine yol açmış ve âtil kalan bazı kurumlar harap olmuştur. Ancak daha sonraki dönemlerde, para vakıflarının Osmanlı uleması tarafından caiz görülmesi ve buna bağlı olarak sayılarının giderek artması, bazı araştırmacılar tarafından Osmanlı vakıf sistemindeki bozulmanın ilk işareti olarak kabul edilmiştir.³⁶⁷

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın kurduğu vakıfların gelirleri çeşitlilik arz etmektedir. Vakfın gelirlerinin bir kısmını dükkân, han, hamam, ev, menzil, mahzen vb. gibi müsakkafat türünden akarlar oluştururken, bir kısmını da arsa, bahçe, tarla, arazi, bostan vb. gibi müstegallat türünden akarlar oluşturmaktadır.

3.2.1. Mukataa Gelirleri

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya ait vakıfların gelir kaynakları arasında mukataa gelirlerinin önemli bir payı vardır. Daha önce zikredildiği üzere, vakfın, Eğriboz sancağına bağlı Talanda nahiyesinde, Sivas vilayetine bağlı Yenihan kazasında ve Çanakkale'ye bağlı Özbekbaba karyesinde mukataaları vardır. Bu mukataalardan Eğriboz ve Çanakkale'de bulunanlar Sultan İbrahim tarafından, Sivas-Yenihan'da

³⁶⁵ Osman Keskiöğlü, "Bulgaristan'da Türk Vakıfları ve Bâli Efendi'nin Vakıf Paraları Hakkında Bir Mektubu", *VD*, S.9, s. 91.

³⁶⁶ Para vakıfları ile ilgili tartışmalar hakkında detaylı bilgi için bkz. Ahmed Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 215-233; İsmail Kurt, *Para Vakıfları, Nazariyat ve Tatbikat*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1996, s. 10-25.

³⁶⁷ Alkan, a.g.m., s. 76-77.

bulunanlar ise Sultan IV. Murad tarafından Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya hibe ve temlik edilen arazilerdir.³⁶⁸

Vakfin Eğriboz sancağında bulunan Talanda Mukataası Kulak, Timur, Garunça, Der'an, Odine, Livan, Papaviçe, Pruskite, Reki, Kança, Oyurkıran-ı Büzürg, Kolyan, Yorgi, Beluşah, Kostabadur olmak üzere 15 köy ve Arkodi isimli üç mezradan oluşmaktadır.³⁶⁹ Sivayuş Ağa'nın mütevelliliği zamanına ait 1110 / 1698 tarihli bir arşiv kaydından, Talanda Mukataası'nın 1110, 1111 ve 1112 seneleri için Ali Bey bin Mehmed isimli birine yıllık 1.300 guruş bedelle iltizama verildiği anlaşılmaktadır. Buna göre Ali Bey, Talanda Mukataası'nın iltizamını bir önceki seneye göre 300 guruş daha fazla ödeyerek almıştır.³⁷⁰

Es-Seyyid Hasan Ağa bin Mehmed'in mütevellî olduğu döneme denk gelen 1131 / 1718 tarihli bir kayda göre, Talanda Mukataası, senelik 3.000 guruş bedelle Hüseyin Ağa bin Mehmed'e iltizama verilmiştir.³⁷¹ Bir sonraki yılın iltizamında bu miktar, 250 guruşluk bir artışla 3.250 guruş olmuştur.³⁷² Yine aynı mütevellî döneminde, 1160 / 1747 senesi Talanda Mukataası, İbrahim Ağa bin el-Hac Halil adlı kişiye yıllık 4.750 guruşa iltizama verilmiştir.³⁷³ Bir sonraki yıla gelindiğinde, bu kez el-Hac Yusuf Ağa bin el-Hac Halil, yine senelik 4.750 guruş karşılığında Talanda Mukataası'nın iltizamını almıştır.³⁷⁴

1821'de çıkan Yunan İsyanı'nın, 1829 Edirne Antlaşması sonrası Yunanistan'ın bağımsızlığı ile sonuçlanması ve Osmanlı'nın 1830 yılında imzaladığı bir senetle Yunanistan'ı devlet olarak resmen tanınması, Eğriboz Adası'nın statüsünü de tartışmaya açmıştı. Savaş boyunca Osmanlı hâkimiyetinde kalan Eğriboz, aslında barış antlaşmasının ilk haline göre, kırk milyon guruş tazminat karşılığı Osmanlı'da kalacaktı. Ancak aynı dönemde Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ile de uğraşan ve malî açıdan kötü durumda olan Osmanlı Hükümeti, adayı Yunanistan'a bırakıp karşılığında

³⁶⁸ VGMA, nr. 640, s. 81-88.

³⁶⁹ VGMA, nr. 640, s. 81.

³⁷⁰ İ.ŞS, EHMM, nr. 89, s. 16.

³⁷¹ İ.ŞS, EHMM, nr. 121, s. 20.

³⁷² İ.ŞS, EHMM, nr. 121, s. 64.

³⁷³ İ.ŞS, EHMM, nr. 143, s. 44.

³⁷⁴ İ.ŞS, EHMM, nr. 143, s. 105.

otuz milyon guruş tazminat almayı tercih etti ve böylece Eğriboz Adası 1831’de Yunanistan’a bırakılmış oldu. Antlaşmaya göre, adadaki Türkler, isterlerse on sekiz ay içerisinde mallarını satarak adayı terk edebileceklerdi. Bunun üzerine, o dönemde yaklaşık 7-8 bin civarı olduğu bilinen Eğriboz’daki Türk nüfusunun neredeyse tamamı Osmanlı topraklarına göç etse de, Yunan tarafı, Türklerin mallarına ve vakıf gayrimenkullerine çeşitli sebeplerle el koydu. Yunan Hükümeti tarafından bölgede yaşayan Türklerin mallarını satmasının engellenmesi, Osmanlı Devleti tarafından “Emlâk-ı İslâm” olarak adlandırılan bir sorunu ortaya çıkardı. Sorunun çözümü için çok defa memurlar görevlendirildiyse de, Yunan Hükümeti sürekli bir oyalama politikası izledi ve tazminatları ödemeye yanaşmadı. Bu meselenin ortaya çıkardığı diplomatik süreç, uzun yıllar sürdü ve özellikle vakıflar konusunda kayda değer bir sonuç elde edilemedi.³⁷⁵

Kemankeş Kara Mustafa Paşa’ya ait Eğriboz’daki vakıf arazilerinin akıbeti de benzer şekilde olmuştur. Eğriboz Adası’ndaki vakıflara el konulmasıyla Talanda’daki mukataalarını kaybeden vakıf, bu tarihten sonra en önemli gelir kaynağından mahrum kalmış ve malî açıdan sıkıntı yaşamaya başlamıştır. Nitekim sadece 1228 / 1813 senesinde 15.868 guruş vakıf fazlası tahakkuk etmiş iken, Talanda Mukataası’nın kaybedilmesinden sonraya denk gelen 1845-1860 yılları arasında, vakfın 15 yıllık gelirleri toplamı 190.350 guruş olarak gerçekleşmiştir.³⁷⁶ Bu rakamın yıllık ortalamasının 12.500 guruşa tekabül ettiği düşünüldüğünde, Talanda mukataası kaybedilmeden önce yılda 15.000 guruş fazlaya sahip olan vakfın ekonomik gücünün zayıfladığı görülmektedir. Ayrıca Eğriboz’un Yunanistan’a bırakıldığı tarihten sonraki vakıf muhasebe kayıtlarında Talanda Mukataası ile herhangi bir bilginin bulunmayışı, vakfın burada el konulan mevkûfatı ile ilgili hukukî girişimlerin sonuçsuz kaldığını göstermektedir.

³⁷⁵ Nurdan Şafak, “Yunanistan’da Osmanlı Mirası: 19. Yüzyılda Türk Emlâki Meselesi (1830-1850), *Balkanlarda İslâm Medeniyeti Uluslararası Üçüncü Sempozyum Tebliğleri*, İstanbul, 2011, s. 628-632; Ali Fuat Örenç, “Yunanistan’ın Bağımsızlığı Sürecinde Yok Edilen Mora Türkleri”, *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, S.11/12, Ankara, 2011, s. 25-27; Murat M. Hatipoğlu, *Türk-Yunan İlişkilerinin 101 yılı (1821-1922)*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988, s. 25-26; Bilâl N. Şimşir, *Balkan Savaşlarında Rumeli Türkleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2017, s. 32-34; Machiel Kiel, “Eğriboz”, *DİA*, C.10, s. 493; Şerafettin Turan, “Edirne Antlaşması”, *DİA*, C.10, s. 443.

³⁷⁶ *BOA*, TS.MA.d, nr. 3759/2; EV.d, nr. 12418.

Vakfa ait müstegallattan Çanakkale’de bulunan Özbekbaba Mukataası’nın 1160 / 1747 senesine denk gelen iltizam bedeli, senelik 800 guruştur.³⁷⁷ Es-Seyyid Mehmed Şakir Ağa bin Mehmed’in mütevellî olduğu 1235 / 1820 yılında ise, Özbekbaba mukataası 6.250 guruş bedelle Osman Ağa isimli kişiye iltizama verilmiştir.³⁷⁸

Kemankeş Kara Mustafa Paşa’ya ait Sivas’taki vakfın Han-ı Cedid, Künd, Tekir, Görünek, Salur, Üyük, Urgan, Kavak, Künbed isimli dokuz köy ve Kemer Atlı isimli bir mezradan oluşan Sivas Mukataası, kayıtlara göre 1129 / 1717 senesinde 1.300 guruşa denk gelmektedir.³⁷⁹ 1261 / 1845 tarihli bir hesap defterine göre, Sivas Mukataası’ndan elde edilen gelir 11.114 guruştur. Bu gelirin 5.903 guruşu Han-ı Cedid, 1.630 guruşu Kavak, 2.554 guruşu Künbed ve 1.027 guruşu da diğer köylere aittir. Aynı hesap defterine göre vakfın giderleri ise 8.358 guruştur. Bu kayıtlara göre, 1845 yılında Sivas’taki vakfın gelirleri giderlerini karşılamış ve o yılın vakıf fazlası 2.756 guruş olarak tahakkuk etmiştir.³⁸⁰

3.2.2. Emlâk Gelirleri

Kemankeş Kara Mustafa Paşa vakıflarının gelir kaynakları arasında ev, dükkân, han, hamam, fırın, değirmen, evli odaları vb. gibi müsakkafat türü gayrimenkuller de önemli bir yer tutmaktadır. İstanbul ve Sivas’ta olmak üzere vakfa ait çok sayıda emlak bulunmaktadır ve bunlar genellikle icâreteyn yoluyla kiraya verilmiştir.

Vakfiyeden ve vakfa ait arşiv kayıtlarından hareketle, vakfın İstanbul’da 19, Sivas’ta 36 adet olmak üzere toplam 55 dükkânı bulunmaktadır. İstanbul’daki dükkânlardan, Oruçgazi Mahallesi’nde bulunan dört dükkânın ikisi bakkal, biri aktar, biri de kürkçü dükkânıdır. Bakkal dükkânlarından birinin 1129 / 1717 senesinde Ayşe binti İbrahim’e senelik 185 guruşa kiraya verildiği anlaşılmaktadır.³⁸¹

Vakfın Kumkapı’da bulunan evli odalarının altında yedi tane dükkân bulunmaktadır ve bu dükkânlar, genellikle evli odaları ile birlikte kiraya verilmiştir.

³⁷⁷ İ.ŞS, EHMM, nr. 143, s. 42.

³⁷⁸ İ.ŞS, EHMM, nr. 343, s. 43.

³⁷⁹ İ.ŞS, EHMM, nr. 107, s. 83.

³⁸⁰ BOA, EV.d, nr. 12448/3.

³⁸¹ İ.ŞS, EHMM, nr. 107, s. 68.

Nitekim 1216 / 1801 senesinde evli odalarından biri ve altındaki dükkânlar, Şerife Ayşe Hatun binti Ali'ye aylık 47,5 akçe bedel ile kiraya verilmiştir.³⁸²

Vakfa ait dükkânlardan beşi, Parmakkapı'daki medresenin bitişiğinde bulunmaktadır ve bunların 1226 / 1811 senesindeki kira getirisi yıllık 900 akçedir.³⁸³ 1281 / 1864 tarihli bir kayıttan, bu dükkânlardan üçünün kireç dükkânı olduğu ve aylık 45 akçe bedelle Ayşe Hanım binti Mehmed Emin'e kiraya verildiği anlaşılmaktadır.³⁸⁴

Sivas-Yenihan'daki menzil külliyesinde, arasta şeklinde 36 dükkân bulunmaktadır ve buradaki hamam ve dükkânların işletmesi ile tarım arazilerinin vergisini toplama işi, 1218 / 1804 tarihinde, senelik 700 guruş peşin bedelle iltizama verilmiştir.³⁸⁵

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya ait vakıfların emlak gelirlerinin önemli bir kısmını, vakfiyede menzil, sahilhâne, yahudihane ve müteehhilin (evli) odaları olarak anılan sosyal mesken türleri oluşturmaktadır. Sayısının bir hayli fazla olması itibarıyla evli odaları, vakfin emlak geliri arasında ön plana çıkmaktadır. Salmatomruk'ta bulunan ve sonraları vâkıfın ismiyle anılan mahalledeki evli odalarının kira bedelleri yıllık 300 akçe ile 1.500 akçe arasında değişmektedir. Küçük sayılabilecek evli odalarının kira bedeli aylık 25-40 akçe arasında değişirken; bahçesi, fırını ve ahırını olan büyük ölçekli odaların kira bedeli aylık 125 akçeye kadar çıkmaktadır.³⁸⁶

Cibalikapısı'nda bulunan iki menzil ve bunların altındaki iki dükkânın kira geliri, 1225 / 1810 senesinde her biri 280 akçe olmak üzere yıllık toplam 1.120 akçedir. Bu menzillerden biri ve iki dükkân, o tarihte Casım Kapudan bin Ahmed'in tasarrufunda iken, vefatı sonrası büyük oğlu Mehmed Bey ile büyük kızı Kâmile

³⁸² İ.ŞS, EHMM, nr. 280, s. 24.

³⁸³ İ.ŞS, EHMM, nr. 311, s. 86.

³⁸⁴ İ.ŞS, EHMM, nr. 601, s. 23.

³⁸⁵ "...vakf-ı mezbur müsakkafatından Yenihan dimekle mâruf halk ve tevâbiinden hamam ve dekâkin ve kurrâ ve mezâriyi bin iki yüz on sekiz senesi martı ibtidâsından şubatı gayetine gelinceye bir sene zabt etmek üzere benim ile karındaşım ve müvekkilim mezburu iştiraken îcar ve âşar-ı şer'iyyesini kat'î tevkil ettikte ben dahi bil-asâle ve bil-vekâle isticâr ve iltizam ve kabul edip bedel-i iltizam olmak üzere kâimmakam-ı mûmâileyhe kendi malımdan ber-vech-i peşin yedi yüz guruş def' ve teslim eylediğimde..." İ.ŞS, EHMM, nr. 283, s. 101.

³⁸⁶ İ.ŞS, EHMM, nr. 526, s. 23.

Hanım'a intikal etmiş, onlar da harap olmaya yüz tutan bu menzil ve dükkânların tasarruf hakkını başka birine feragat etmiştir.³⁸⁷

Vakfın Kefeli Mahallesi'ndeki menzillerinin kira gelirleri, yıllık 240 akçe ile 1.440 akçe arasında değişmektedir. Buradaki menzillerin genellikle Osmanlı'nın Ermeni tebaasına ait olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır.³⁸⁸ Beykoz'daki menzilin kira geliri ise yıllık 360 akçedir. 1282 / 1865 senesinde Kayıkçı Mustafa bin Süleyman'ın tasarrufunda olan bu menzil, zamanla harap olmaya yüz tuttuğu için, o tarihte 2.117 guruş bedelle başkasına ferağ olunmuştur.³⁸⁹

Balatkapısı'nda bulunan yahudihanenin 1228 / 1813 ve 1240 / 1825 yıllarındaki kira geliri yıllık 480 akçedir. Bu yahudihane, 1825 tarihine kadar Saatçi İsrail veledi Mihail'in tasarrufunda iken, öldükten sonra küçük oğlu Mihail ve küçük kızı Yamastu'ya intikal etmiş ve onlar da geçimlik paraya muhtaç oldukları için bu yahudihane üzerindeki tasarruf haklarını mütevellî huzurunda başka biri lehine feragat etmişlerdir.³⁹⁰ Ayrıca buradaki yahudihanenin yanında bir şerbethane bulunmaktadır ve bu şerbethanenin kira geliri de yahudihane gibi yıllık 480 akçedir.³⁹¹

Vakfın sosyal mesken türündeki bir başka müsakkafatı olan Rumeli Hisarı'ndaki sahilhânenin kira geliri 1240 / 1824, 1255 / 1839 ve 1272 / 1856 senelerinde yıllık 720 akçedir. Bu sahilhâne, XIX. yüzyılın başlarında es-Seyyid Mustafa Nazım Efendi'nin tasarrufunda iken, vefatıyla oğulları es-Seyyid Mehmed Zahid ve es-Seyyid Mehmed Galip'e intikal etmiştir. 1824 senesine gelindiğinde harap olmaya yüz tutan sahilhâne, Mustafa Nazım Efendi'nin oğulları tarafından es-Seyyid İbrahim Ağa'ya devredilmiştir. İbrahim Ağa öldükten sonra paraya muhtaç durumda olan evlâtları, 1856 yılında sahilhâneyi 28.125 guruş karşılığında başka birine devretmişlerdir.³⁹²

³⁸⁷ İ.ŞS, EHMM, nr. 311, s. 18.

³⁸⁸ İ.ŞS, EHMM, nr. 326, s. 141; nr. 332, s. 103; nr. 442, s. 26; nr. 492, s. 94; nr. 589, s. 49; nr. 597, s. 62.

³⁸⁹ İ.ŞS, EHMM, nr. 602, s. 29.

³⁹⁰ İ.ŞS, EHMM, nr. 364, s. 36.

³⁹¹ İ.ŞS, EHMM, nr. 479, s. 15.

³⁹² İ.ŞS, EHMM, nr. 364, s. 48; nr. 443, s. 39; nr. 553, s. 60.

3.3. VAKIFLARIN GİDERLERİ

Vakıf müessesesinin temel işlevi din, eğitim, sosyal ve sağlık alanlarında umuma yönelik ücretsiz hizmetler sağlamak olarak ifade edilebilecek biçimle hayır işleridir. Vakıfların sunduğu hizmetlerden istifade eden kişilerden herhangi bir ücret alınmadığı gibi, bu hizmetleri veren vazifelilerin ücretlerinin vakıf tarafından karşılanıyor olması, vakıflar için her zaman ciddi bir masraf ortaya çıkarmıştır. Vazifeli ücretleri dışında, vakıf eserler için ödenen mukataa-i zemin bedelleri ve hayrat için alınan malzeme masrafları, vakfiyedeki şartlar doğrultusunda önemli kişilere yapılan ödemeler, mübarek gün ve gecelerde yapılan harcamalar, Surre Alayı ile Haremeyn'deki ihtiyaç sahiplerine gönderilen paralar ve inşâ-bakım-onarım masrafları için yapılan harcamalar, vakıfların başlıca gider kalemlerini oluşturmuştur.

Ağırlıklı olarak din, eğitim ve sosyal hizmet alanlarında faaliyet gösteren Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya ait vakıfların giderlerini üç başlık altında ele almak mümkündür. Bunlar: vazifelilere ödenen ücretler, sabit masraflar ve zamana göre değişen masraflar şeklinde sıralanabilir.

3.3.1. Vazifelilere Ödenen Ücretler

Vazifeli ücretleri, vakfa ait eserlerde vazifeli olanların hizmetleri karşılığında aldıkları yevmiyelerden oluşmaktadır ve vakıf kurumunun temel gider kalemlerinden biridir. Vakfiyede vâkıf tarafından belirlenen bu ücretler, vakfın masrafları arasında zamana bağlı olarak en az artış gösteren gider kalemidir. Hatta bu ücretler, bazı istisnalar dışında çoğu zaman değişmeden kalmıştır. Bunun sebebi, vakıf kurucularının vakfiyede belirledikleri şartların değiştirilememesidir. Öyle ki, enflasyon gibi geçim konusunda hayli önemli bir faktöre rağmen dahi bu kurala riayet edilmiştir.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya ait vakıflar, yaklaşık 400 kişiye istihdam sağladığı düşünüldüğünde, toplum içerisindeki ekonomik rolü açısından, bugün hizmet sektöründe faaliyet gösteren orta ölçekli bir şirkete eş değer düzeydedir. Vakıf kurulduğu sırada önemli bir meblağ olan vazifeli ücretlerinin, zaman içerisinde meydana gelen ekonomik sıkıntılar ve enflasyon gibi paranın değerini düşüren durumlar neticesinde değer kaybetmesi, vakıflarda görevli çalışanların yaşadığı en önemli sıkıntılardan biridir. Bu sorun karşısında vakıf idarecilerinin başvurduğu en yaygın

çözüm, birden fazla vazifeyi bir kişiye vermek şeklinde olmuştur.³⁹³ Bu uygulamanın örneklerine, Kemankeş Kara Mustafa Paşa vakıflarında da rastlanmaktadır. Keza 1828 senesinde, vakfın Galata'daki camisinde imam olan el-Hac Hasan Halife, imamlık vazifesinin yanı sıra Aşırhân, Ammehân, Yasinhân, devirhân, kayyım, abkeş, siracî, ferraş, müezzin, muarrif cihetlerinin tasarrufunu da elinde bulundurmaktaydı ve bu cihetlerin tamamı için alacağı ücret günlük 41 akçeye ulaşıyordu.³⁹⁴

Vakfın Galata'da bulunan camisinde, çeşitli hizmet alanlarında toplam 17 görevli bulunmaktadır ve bunların aldıkları ücretlerin toplamı günlük 65 akçeden yıllık toplam 23.725 akçedir.³⁹⁵ Edirnekapı'daki mescit, Galata'daki camiye oranla daha küçük bir yapıdır ve bu nedenle bünyesinde az sayıda görevli bulunmaktadır. İmam, müezzin, kayyım ve abkeş olmak üzere sadece dört çalışanı bulunan mescidin vazifeli gideri günlük 12 akçedir. XX. yüzyılın başlarından itibaren bu vazifelilerin ücretleri aylık olarak gürüş bazında ödenmeye başlanmıştır. Buna göre, 1319 / 1901 senesinde mescit çalışanlarının maaşı yıllık 510 guruştur.³⁹⁶

Parmakkapı'daki medrese ve türbenin çalışanları, vakfın en kalabalık vazifeli grubunu oluşturur. Burada eğitim hizmetleri ve dinî hizmetlere bakan toplam 150 vazifeli vardır ve aldıkları ücretlerin toplamı günlük 495 akçeyi bulmaktadır. Dolayısıyla medrese ve türbedeki görevlilere ödenen ücretler, vakıf için yıllık 180.000 akçelik bir masraf kalemi oluşturmaktadır.³⁹⁷

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın ihyâ ettiği ve vakfından vazifeli tayin ettiği İskender Paşa Camisi'nde toplam 50 görevli bulunmaktadır ve bunların aldıkları ücretlerin toplamı günlük 143 akçedir. Bu 50 görevliye ilaveten, camide sadece Ramazan aylarında tespîh ve zikir çekmekle görevli iki vazifeli daha bulunmaktadır. Bunların her birinin aldığı yıllık 300 akçelik ücretler de dâhil edildiğinde, cami çalışanlarının vazife gideri yıllık toplam 52.795 akçedir.³⁹⁸ Vakfiyede ismi geçmeyip

³⁹³ Abdullah Saydam, "Vakıf Kaynaklarının Zaman Aşımından Korunması: Trabzon Hatuniye Vakfı Örneği", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C.159, İstanbul, 2005, s. 188-189.

³⁹⁴ *İ.ŞS*, EHMM, nr. 392, s. 18.

³⁹⁵ *VGMA*, nr. 640, s. 82.

³⁹⁶ *İ.ŞS*, EHMM, nr. 738, s. 45.

³⁹⁷ *VGMA*, nr. 640, s. 83.

³⁹⁸ *VGMA*, nr. 640, s. 82.

sonradan ortaya çıkmış olan imam-ı sânilik vazifesi, 1321 / 1903 senesinde yıllık 204 guruştur.³⁹⁹

İskender Paşa Cami dışında, Fındıklı Molla Çelebi Camisi'nde görevli vaiz ve dersiâm da günlük 10'ar akçeden yıllık 7.300 akçe tutan ücretlerini Kemankeş Kara Mustafa Paşa vakıflarından almaktadır.⁴⁰⁰ Ayrıca 1276 / 1259 ve 1278 / 1862 tarihli vakıf kayıtlarından, bu camide vazifeli imam ve bir duagûnun da ücretlerini Kemankeş Kara Mustafa Paşa vakıflarından aldığı anlaşılmaktadır.⁴⁰¹

Vakfın Sivas-Yenihan'daki menzil külliyesinde bulunan camide dört vazifeli vardır. Bunlar ücretlerini hem nakdî hem de aynî bedelle almaktadır. Maaşlarının nakdî olarak verilen kısmı günlük 24 akçeden, yıllık toplam 8.760 akçedir. Aynî olarak verilen kısmı ise aylık 3,5 kileden, yıllık toplam 42 kile buğdaydır.⁴⁰²

Kemankeş Kara Mustafa Paşa vakıflarının en önemli gider kalemlerinden biri, Harameyn-i Şerifeyn'deki vazifelilere ödenen ücretlerdir. Vakfiyeye göre, Mekke ve Medine'de cüzhân, salâvathân, Yasinhân, Fetihhân, Ammehân, Mülkhân ve müvezzi olmak üzere toplam 150 vazifeli bulunmaktadır. Bu vazifeliler, vakıftan ücret alan diğer vazifelilerden farklı olarak, ücretlerini filori adı verilen altın para ile yıllık olarak almaktadır. Buna göre, Harameyn-i Şerifeyn'deki vazifeliler için vakıftan yapılan tahsisatın toplamı yıllık 918 filoridir.⁴⁰³

Harameyn'deki vazifelilerin aldıkları ücretler, akçenin yüzyıllar içerisinde filori karşısında kaybettiği değer göz önünde bulundurulduğunda, vakıf için sürekli artış gösteren bir gider kalemi oluşturmuştur. Nitekim vakfın kurulduğu 1640'lı yıllarda, Mekke ve Medine'deki vazifelilere tahsis edilen ücret yıllık 145.000 akçeye tekabül ederken; 1660'ta 275.000 akçe, 1690'da 300.000 akçe, 1707'de 330.000 akçe, 1728'de 367.000 akçe ve 1737'de 400.000 akçeye denk gelmektedir.⁴⁰⁴ Dolayısıyla bu durum,

³⁹⁹ *İ.ŞS*, EHMM, nr. 746, s. 167.

⁴⁰⁰ *VGMA*, nr. 640, s. 84.

⁴⁰¹ *BOA*, EV.d, nr. 17897; nr. 17941; nr. 32851.

⁴⁰² *VGMA*, nr. 640, s. 88.

⁴⁰³ *VGMA*, nr. 640, s. 84.

⁴⁰⁴ Akçenin yıllara göre filori karşısındaki değeri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Halil Sahillioğlu, "Akçe", *DİA*, C.2, s. 227.

Harameyn-i Şerifeyn'deki vazifelilere ayrılan paranın, vakıf kurulduktan sonraki yüz yıl içerisinde neredeyse üç kat artmasına sebep olmuştur.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa vakıflarının idaresinde görevli 9 personelin maaşları toplamı günlük 139 akçeden yıllık toplam 50.735 akçedir. Ayrıca bu görevlilerden Sivas'taki vakfın mütevellisi ve câbîsi, nakdî olarak aldıkları maaşın yanında, aylık 6'şar kileden yıllık toplam 72 kile aynî ücret almaktadır.⁴⁰⁵ Vakfa ait 1162 / 1749 tarihli bir muhasebe kaydına göre, o tarihte vakıftaki vazifeli sayısı 247'dir ve bunların aldıkları ücretlerin toplamı yıllık 365.000 akçeye tekabül etmektedir.⁴⁰⁶ Kaldı ki bu rakama Harameyn'deki vazifelilerin ücretleri dâhil değildir.

1341 / 1923 yılına ait bir muhasebe kaydına göre, o tarihte vakıftan vazifeli 63 kişi bulunmaktadır ve bunların aldıkları ücretlerin toplamı 7.320 guruştur.⁴⁰⁷ Aynı zamanda, arşiv kayıtları arasında Kemankeş Kara Mustafa Paşa vakıflarına ait en geç tarihli belge olan bu kayıt, Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılıp yerine Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün kurulmasından sadece 7 ay öncesine aittir.

3.3.2. Sabit Masraflar

Vakfın sabit masrafları, vakfiyede belirtilmiş olup zamana bağlı olarak değişmeyen ödeneklerdir. Bunlar, vakfa ait bazı hayrat ve akarat arsalarının mukataa-i zemin bedelleri; vakıf kurumlarında kullanılan zeytinyağı, balmumu, kandil, hasır gibi ihtiyaçların ödenekleri ve Surre Alayı ile Harameyn-i Şerifeyn'e gönderilen hediyeler gibi masraflardır.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa vakıflarının, Yemiş İskelesi'nde bulunan ihtisap çardağının arsası için yıllık 1.600 akçe, Cibalıkapısı'nda bulunan yahudihanenin arsası için yıllık 36 akçe ve yine Cibalıkapısı'nda bulunan menzilin arsası için yıllık 50 akçe olmak üzere, Ayasofya-i Kebir Vakfı'na yıllık toplam 1.686 akçe mukaata-i zemin ödemesi bulunmaktadır. Bunların dışında, Tahtakale'deki hanın arsası için Hayrettin Paşa Vakfı'na yıllık 2.600 akçe, Parmakkapı'daki medresenin arsası için Harameyn-i Şerifeyn Vakfı'na yıllık 2.500 akçe ve Yenikapı'daki bahçe için Sultan Bayezid Han

⁴⁰⁵ VGMA, nr. 640, s. 85, 88.

⁴⁰⁶ BOA, EV.HMH.d, nr. 4697.

⁴⁰⁷ BOA, EV.d, nr. 39543.

Vakfi'na yıllık 525 akçe mukataa-i zemin ödemesi vardır. Buna göre, Kemankeş Kara Mustafa Paşa vakıflarının, diğer vakıflara ödediği yıllık toplam mukataa-i zemin bedeli 7.311 akçedir.⁴⁰⁸

Vakfın Galata'daki camisinde, her yıl 40 vukıyye şem-i asel (bal mumu) ve 100 vukıyye revgan-ı zeyt (zeytinyağı) satın alınması, vakfiyede belirlenen hususlar arasındadır. Kandillerin yakılmasında kullanılacak olan bal mumu ve zeytinyağı için ayrılan ödenek, senede 2.000 akçedir. Ayrıca Ramazan ayında ve mübarek günlerde kandilleri yakan görevliye senede 400 akçe verilmesi kararlaştırılmıştır. Parmakkapı'daki medrese ve türbenin kandillerinin yakılmasında kullanılacak 120 vukıyye zeytinyağı için ödenecek olan tutar yılda 2.000 akçedir. Edirnekapı'daki mescidin kandillerinin yakılmasında kullanılacak olan 30 vukıyye bal mumu ve 60 vukıyye zeytinyağının satın alınması için ayrılan ödenek senede 2.000 akçe olarak belirlenmiştir.⁴⁰⁹ Sivas-Yenihan'daki menzil külliyesinde bulunan caminin ihtiyaçları için ayrılan ödenek ise, senelik 3.000 akçedir.⁴¹⁰

Kemankeş Kara Mustafa Paşa tarafından ihyâ edilen İskender Paşa Camisi'nin kandillerinin yakılmasında kullanılmak üzere satın alınacak 60 vukıyye sarı bal mumu, 5 vukıyye beyaz bal mumu ve 120 vukıyye zeytinyağı için ödenecek miktar, her sene 2.000 akçe olarak tahsis edilmiştir. Ayrıca kandilleri yakan kişiye yıllık 400 akçe, mum döken kişiye yıllık 200 akçe verilmesi ve caminin muslukları ile tuvaletlerine giden su yollarının bakım-onarım masraflarının vakıftan karşılanması, vakfiyede belirtilen diğer ödeneklerdir.⁴¹¹

Kemankeş Kara Mustafa Paşa vakıflarının en önemli sabit ödeneklerinden biri, her yıl Surre Alayı ile Hameyn-i Şerifeyn'e gönderilen surre ödeneğidir. Vazifeli ücretleri arasında zikredilen tahsisata ek olarak, her yıl Surre Alayı ile Mekke ve Medine kadılarına 11'er filori, şeyhülharem ağalarına 10'ar filori gönderilmiştir. Ayrıca Talanda ve ona bağlı yerlerden 1000 filori bağlanıp Surre Alayı ile Hameyn-i Şerifeyn'e gönderilmesi ve bunun 700 filorisinin Medine-i Münevvere çevresindeki

⁴⁰⁸ VGMA, nr. 640, s. 80-83.

⁴⁰⁹ VGMA, nr. 640, s. 82-83.

⁴¹⁰ VGMA, nr. 640, s. 88.

⁴¹¹ VGMA, nr. 640, s. 81.

ihtiyaç sahiplerine, 300 filorisinin ise Kâbe-i Mükerrerme çevresindeki ihtiyaç sahiplerine harcanması şartı vardır. Dolayısıyla Kemankeş Kara Mustafa Paşa vakıflarından her yıl Mekke ve Medine'ye gönderilen tahsisat 1.960 filoriyi bulmaktadır.⁴¹² Vakfın kurulduğu 1640'lı yıllarda bu miktar 300.000 akçeye denk gelirken, akçenin zaman içerisinde filori karşısındaki değer kaybına bağlı olarak XVIII. yüzyılda 800.000 akçeyi aşmıştır.

3.3.3. Zamana Göre Değişen Masraflar

Bu tür masraflar, vakfa ait yapıların bakım ve onarımı, vakıfla ilgili işlemlerden dolayı verilen harçlar, vakfın denetim masrafı ve borç taksitleri gibi zaman içinde ortaya çıkan ve miktarı önceden kestirilemeyen masraflardır. Kemankeş Kara Mustafa Paşa vakıflarının zamana göre değişen giderlerini, genellikle vakfa ait binalarda yapılan bakım ve onarımlar oluşturmuştur. Vakıf hayratının ayakta kalabilmesi ve işlevini sağlıklı bir şekilde sürdürebilmesi için vakıf gelirlerinden ödenek ayrılması, vakıf kurucularının her zaman ve en çok önem verdiği hususlardan biridir. Ancak vâkıfların, bu işler için vakfiyede vazifeli ücretleri veya sabit masraflar gibi kesin ve net bir ödenek ayırması elbette mümkün değildir. Zira yapıların zaman içerisinde nasıl bir akıbete uğrayacağı ve doğal afetlerin yapılara ne ölçüde zarar vereceği, önceden tahmin edilmesi imkânsız olan durumlardır. Doğal afetler dışında vakıf eserler, genellikle kubbe kurşunları, suyolları ve kaldırımlarının zaman içinde aşınması veya bozulması nedeniyle bakım ve onarıma ihtiyaç duymuştur.⁴¹³

1693-1696 yılları arasında vakfa ait Edirnekapı'daki mescit, bu mescidin etrafında bulunan evli odaları ve Galata'daki cami bakım-onarıma ihtiyaç duymuştur. Mescit ve evli odalarının duvarları, sokak kapıları, mahzenleri, tuvaletleri ve çatılarının zaman içerisinde tahrip olması nedeniyle yapılan tamirat 9.804 akçeye mâl olmuştur.⁴¹⁴ Galata'daki cami ise 1696'da çıkan büyük bir yangında zarar görmüş ve yapılan keşifte tamirat için 186.240 akçe harcanması gerektiği tespit edilmiştir. Bu masraf için Galata

⁴¹² VGMA, nr. 640, s. 84.

⁴¹³ Ömür Bakırer, "Vakfiyelerde Binaların Tamirâtı ile İlgili Şartlar ve Bunlara Uyulması", *VD*, S.10, Ankara, 1973, s. 125.

⁴¹⁴ İ.ŞS, EHMM, nr. 83, s. 51.

kadısından 2.100 guruş borç alınmış olması, bu tarihte vakfın kasasında tamirat için yeterli paranın olmadığı göstermektedir.⁴¹⁵

Yemiş İskelesi'nde bulunan ihtisap çardağı, 1737'de geçirdiği yangında harap olunca bünyesindeki odalar ve dükkânlarla birlikte geniş çaplı bir tamire ihtiyaç duymuştur. Çardağın tamiri için yapılan keşifte tespit edilen masraf 277.795 akçedir.⁴¹⁶

1766 yılında İstanbul'da meydana gelen büyük deprem, birçok vakıf gibi Kemankeş Kara Mustafa Paşa vakıflarını da malî yönden ciddi anlamda zarara uğratmıştır. Keza bu depremde büyük zarar gören vakfa ait medrese ve türbenin tamiri için 1767 senesinde 684.830 akçe tutan bir hasar tespiti yapılmıştır.⁴¹⁷ 1840 yılında, yine bu medrese ve türbe için sarf olunan tamir ücreti 11.756 guruştur.⁴¹⁸

1892 yılında Galata'daki cami ve Edirnekapı'daki mescidin bakım-onarm ihtiyaçları için belirlenen toplam masraf 16,998 guruştur.⁴¹⁹ İstanbul'da meydana gelen 1894 depremi, vakfın eserleri üzerinde büyük bir tahribat yaratmıştır. Nitekim vakfa ait cami, medrese ve mescidin tamir masrafları için 1894'te 54.757 guruş, 1895'te 5.975 guruş ve 1897'de 107.000 guruş tutan keşifler yapılmıştır.⁴²⁰ Ancak bu tarihlerde vakfın gelirleri giderlerini karşılamaya yetmediği için, bahsi geçen masraflar Evkaf Nezareti'nden mahsub edilmiştir. 1906 ve 1907 senelerinde yapılan tamiratlar için de aynı durum geçerlidir. 1906 senesinde 5.610 guruş, 1907 senesinde ise 7.880 guruş vakfa ait eserlerin tamir için harcanmış, vakfın kasasında bu harcamaları karşılayacak para olmadığı için masraflar yine Evkaf Nezareti'nden mahsub edilmiştir.⁴²¹

3.4. VAKIF FAZLASI

Eşyada sonradan ortaya çıkan fazlalık, semere ve değer artışını ifade eden ve zevâid olarak da anılan vakıf vazlası, vakfın tüm giderleri karşılandıktan sonra geriye

⁴¹⁵ İ.ŞS, EHMM, nr. 83, s. 155.

⁴¹⁶ İ.ŞS, EHMM, nr. 129, s. 158-160.

⁴¹⁷ İ.ŞS, EHMM, nr. 179, s. 64.

⁴¹⁸ BOA, EV.d, nr. 11331/4.

⁴¹⁹ BOA, ŞD, nr. 105/6; VGMA, EKTD, nr. 2047, s. 97.

⁴²⁰ BOA, İ.EV, nr. 16/56; nr. 10/30; nr. 9/37, vr. 2; BEO, nr. 594/44508; VGMA, EKTD, nr. 2047, s. 561; nr. 2048, s. 234.

⁴²¹ BOA, İ.EV, nr. 40/36; BEO, nr. 3101/232548, vr. 2.

kalan fazla paraya denmiştir.⁴²² Normal şartlarda, kurulan her vakfın gelirinin giderinden fazla olması beklenir. Zira öyle olmaması durumunda vakfın sağlıklı bir şekilde faaliyet gösterebilmesi mümkün değildir. Vakıf fazlasının nasıl değerlendirileceği hakkında vakıf kurucuları farklı tercihlerde bulunmuştur. Buna göre, kurulan vakıfların büyük çoğunluğunda, vakıf fazlası, vakıf kurucularının aile üyeleri arasında paylaştırılmıştır. Bu yöntemi tercih etmeyen vakıf kurucuları ise, vakıf fazlasını, vakfa gayrimenkul almaya, vakıf binalarının tamirine ve Haremeyn fukarasına tahsis etmiştir.⁴²³

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya ait vakfiyelerde, vakıf fazlasının nasıl tasarruf edileceği ile ilgili herhangi bir ifade yoktur. Vakfın tevliyetini evlâtlarına ve kölelerinden olan evlâtlarına şart koşan Mustafa Paşa, bununla beraber eşine, evlâtlarına ve kölelerine vakıftan geçimlik vazife bırakmıştır. Dolayısıyla Kemankeş Kara Mustafa Paşa vakıflarının vakıf fazlası, aile üyelerine dağıtılmayıp müteveli tasarrufunda kalmış ve vakıfların ihtiyaçları ile Haremeyn'e bağlanan surre miktarı için sarf edilmiştir.

Gelirlerin giderleri karşılamaya yetmediği zamanlarda, vakfın ihtiyaçlarını karşılamak için bulunan çözüm, genellikle duagû vazifelerinin kimseye verilmeyip vakfa bırakılması şeklinde olmuştur. Osmanlı'da bu uygulamaya "rakabe etmek" veya "vakıf-mânde" denmekteydi. Buna göre, vakıf binalarının bakım ve onarımı için vakıf gelirlerinin yeterli olmaması durumunda, rakabe usulüne başvurulur ve ihtiyaç ortadan kalkıncaya kadar çalışanların ücretleri dâhil vakıf giderleri asgari düzeyde tutulurdu. Bu uygulamanın tercih edilmesindeki en önemli sebep, vakıf eserleri muhafaza etmenin, vakfın gördüğü hayır hizmetlerinden daha öncelikli olduğu düşüncesidir.⁴²⁴ Mustafa Paşa'ya ait vakıflarda, bu durumun bir örneği olarak 1225 / 1810 tarihli bir vakıf kaydı gösterilebilir. Nitekim o tarihte, vakıf hayratının tamir masrafları için vakıfta gelir olmaması nedeniyle, toplam 600 akçe tutan duagû vazifelerinin vakfa bırakılması kararlaştırılmıştır.⁴²⁵

⁴²² Mehmet Boynukalın, "Zevâid", *DİA*, C.44, İstanbul, 2013, s. 302.

⁴²³ Selçuk, a.g.m., s. 23; Yediyıldız, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", s. 10.

⁴²⁴ Halit Çalış, "Rakabe", *DİA*, C.34, İstanbul, 2007, s. 428.

⁴²⁵ *İ.ŞS*, EHMM, nr. 308, s. 219; *BOA*, HAT, nr. 305/18018.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa vakıflarının, 1158 / 1745 senesindeki vakıf fazlası 904.506 akçe olarak tahakkuk etmiştir.⁴²⁶ Bu miktarın guruş olarak karşılığı yaklaşık 7.537 guruşa denk gelmektedir. 1228 / 1813 senesine gelindiğinde ise vakıf fazlası 1.904.265 akçe / 15.868 guruştur.⁴²⁷

Sivas'taki vakfin 1257 / 1841 senesinden 1261 / 1845 senesine kadar olan beş yıllık muhasebe bilançosuna bakıldığında, vakfin gelirleri çoğu zaman giderlerinden fazla olmuştur. Nitekim bu beş yıllık dönemde, vakıf sadece 1259 / 1843 senesinde 1.134 guruş zarardadır. Beş yılın genel toplamına bakıldığı zaman, vakıf fazlası 8.615 guruş olarak tahakkuk etmiştir.⁴²⁸ 1274 / 1858 yılına ait bir muhasebe kaydına göre ise, vakfin o tarihteki vakıf fazlası 2.650 guruştur.⁴²⁹

Tarih	Gelir (guruş)	Gider (guruş)	Fark (guruş)
1257 / 1841	6.817	6.653	164
1258 / 1842	11.112	6.077	5.035
1259 / 1843	3.855	4.989	-1.134
1260 / 1844	6.178	4.384	1.794
1261 / 1845	11.114	8.358	2.756
Toplam	39.076	30.461	8.615

Sivas'taki Vakfın Gelir-Gider Bilançosu⁴³⁰

⁴²⁶ BOA, EV.HMH.d, nr. 4447.

⁴²⁷ BOA, TS.MA.d, nr. 3759/2; İ.ŞS, EHMM, nr. 331, s. 28.

⁴²⁸ BOA, Meclis-i Vâlâ Riyâseti (MVL), nr. 6/27; EV.d, nr. 12448/3; nr. 10655/2.

⁴²⁹ BOA, EV.d, nr. 16213.

⁴³⁰ BOA, EV.d, nr. 12448/3; nr. 10655/2; nr. 13693; MVL, nr. 6/27.

SONUÇ

Karahanlılar ile birlikte Türk-İslâm toplumlarındaki serüvenine başlayan vakıf müessesesi, Selçuklular döneminde Horasan ve Ortadoğu'da, beylikler döneminde ise Anadolu'da yayılma alanı bularak yükselmiş ve nihayet Osmanlılar ile birlikte doruk noktasına ulaşmıştır. Asırlar içerisinde bir vakıf medeniyeti hâline gelen Osmanlı döneminde vakıflar, yapılan fetihlerle birlikte Kafkasya, Balkanlar, Orta Avrupa, Kuzey Afrika, Ege ve Akdeniz adaları olmak üzere üç kıtada birden yayılmıştır. Osmanlı'da hemen her kesimden insanın kurduğu binlerce vakıf sayesinde toplumun din, eğitim, sağlık ve bayındırlık gibi sosyal ve ekonomik alanda birçok ihtiyacı karşılanmış ve devletin bu alandaki yükü hafiflemiştir.

Osmanlı'da en çok vakıf kuran tabaka, toplumun üst kesimini oluşturan yönetici sınıfına mensup kişiler olmuştur. Başta padişahlar ve hanedan üyeleri olmak üzere sadrazamlar, vezirler, beylerbeyleri ve sancak beyleri gibi birçok devlet adamı, vakıf kurmak vasıtasıyla hem uhrevî saadetini temin etmek istemiş hem de evlâtlarını mirasından faydalandırmaya çalışmıştır. Bu amaç doğrultusunda vakıf kuran sadrazamlardan biri de Kemankeş Kara Mustafa Paşa'dır. Devletin her anlamda ciddi bozulma ve buhranlarla uğraştığı bir dönemde, uzun sayılabilecek bir süre veziriazamlık yapan Mustafa Paşa, cesur, tok sözlü, dik başlı, hasımlarına boyun eğmeyen ve her daim devletin faydasını düşünen yapısı kadar hayırsever yönüyle de ön plana çıkmıştır.

Veziriazamlık görevinde bulunduğu sırada kurduğu vakıflar ile cami, mescit, medrese, hamam, köprü, mektep, çeşme gibi pek çok hayır eserin bânisi olan Mustafa Paşa, bu hayır eserlerinin düzenli bir şekilde hizmet vermesini sağlamak için hanlar, dükkânlar, temlik araziler, menziller, evli odaları ve yahudihaneler gibi çok sayıda gayrimenkulün gelirini vakıflarına bağışlamıştır. Vakıfların hizmetlerinden hiçbir kısıtlama olmaksızın tüm insanların faydalanabiliyor olmasından ötürü, amacı bakımından hayrî statüde olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa Vakıfları, tevliyetin evlâda meşrut olması ve evlâtlara vakıftan geçimlik vazife bağlanmış olması nedeniyle, aynı zamanda yarı-ailevî niteliğe de sahiptir.

Vakıfların gelirleri, normal şartlarda giderlerinden fazlayken, zaman zaman yaşanan deprem, yangın gibi doğal afetlerden dolayı vakıf hayratı ve vakfa gelir getiren akarat zarar görmüş ve bazı yıllarda vakıfların gelirlerinde azalmalar yaşanmıştır. Ayrıca vakıf gelirlerinin büyük bir kısmını mukataa gelirlerinin oluşturduğu düşünüldüğünde, savaş ve iklim koşulları gibi durumlar kimi zaman bu mukataaların toplanamamasına yol açmıştır. Özellikle XIX. yüzyılda Osmanlı ekonomisinin iyiden iyiye bozulması ve vakfın gelirleri arasında önemli bir yer tutan Talanda Mukataası'nın, Yunanistan'ın bağımsızlığı sonrası 1831'de vakıf gelirleri arasından çıkmış olması, vakıfların gelir-gider dengesini olumsuz yönde etkilemiş ve ekonomik gücünde ciddi bir daralma meydana getirmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar ayakta olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa Vakıfları, günümüze ulaşmayı başaramayan sayısız vakıftan biridir. Savaşlar, depremler, yangınlar gibi doğal ve beşerî etkenler nedeniyle zaman içerisinde gelir kaynaklarının neredeyse tamamını kaybeden vakıflar, Cumhuriyet Dönemi'nde vakıfların idaresinde yaşanan bir takım değişikliklerle beraber yok olmaya yüz tutmuştur. İstanbul'un birçok mahallesinde, Anadolu'da ve Rumeli'de camileri, mescidi, medresesi, hanları, hamamları, dükkânları, menzilleri, evli odaları, çeşmeleri gibi daha birçok hayrat ve akaratı bulunan vakıflardan, bugüne sadece İstanbul-Galata ve Sivas-Yenihan'daki camiler sağlam olarak ulaşabilmiştir. Yine Mustafa Paşa'nın ihyâ-kerdesi olduğu İstanbul-Fatih'teki İskender Paşa Cami ile Edirne ve Çorlu'daki köprüler de bugün hâlâ ayaktaadır. Edirnekapı'daki mescidi ve Sivas'taki hamamı ise yıkık hâlde yeniden ayağa kaldırılmayı beklemektedir. Vakfın diğer hayrat ve akaratının hemen hepsi depremler, yangınlar veya plânsız imar faaliyetleri nedeniyle zaman içerisinde tamamen ortadan kaybolmuştur. Özellikle Parmakkapı'da, Kapalı Çarşı'nın hemen yanında bulunan Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya ait medrese ve içinde medfun olduğu türbesinin, 1956 yılında yapılan yol genişletme çalışmaları sırasında yok edilmiş olması, tarihî ve kültürel mirasımıza sahip çıkma konusunda hayli üzücü ve endişe verici bir durumdur. Zira devletin buhranlı geçen bir döneminde, gayet önemli ve faydalı hizmetler vermiş olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın bugün bir mezarının dahi olmayışı, izah edilebilir bir durum değildir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

a) *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)*

Kemankeş Kara Mustafa Paşa Vakfiyesi, VGMA, Defter, nr. 640.

VGMA, Evrak Kalemi Tahsil Defteri (EKTD), nr. 2047, 2048.

b) *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*

Ali Emiri Sultan Mahmud I (AE.SMHD.I), nr. 87/5936.

Ali Emiri Sultan Mahmud II (AE.SMHD.II), nr. 115/9686.

Ali Emiri Sultan Mustafa III (AE.SMST.III), nr. 43/3070.

Bâb-1 Âli Evrak Odası (BEO), nr. 594/44508, 3101/232548.

Cevdet Evkaf (C.EV), nr. 29/1410, 254/12923.

Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH.İD), nr. 177/32

Divan-ı Hümâyûn Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d), nr. 95/10.

Evkaf Defterleri (EV.d), nr. 10655/2, 11331/3, 11331/4, 12418, 12448/3, 13693, 16213, 17897, 17941, 32851, 39543.

Evkaf-ı Haremeyn Muhasebeciliği Defterleri (EV.HMH.d), nr. 4447, 4697, 6911.

Hatt-ı Hümâyûn (HAT), nr. 268/15646, 281/16662, 305/18018, 1493/32.

İrade Evkaf (İ.EV), nr. 9/37, 10/30, 16/56, 40/36.

İrade Hususi (İ.HUS), nr. 91/67.

İrade Sıhhiye (İ.SH), nr. 3/20.

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT), nr. 156/9, 648/22, 1099/55, 1122/47.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS.MA.d), nr. 3759/2.

Şura-yı Devlet (ŞD), nr. 105/6.

c) *İstanbul Şer'iyeye Sicilleri (İ.ŞS)*

Evkaf-ı Hümâyûn Müfettişliği Mahkemesi (EHMM), nr. 74, 83, 89, 107, 108, 121, 129, 143, 159, 176, 179, 237, 246, 261, 280, 283, 308, 311, 326, 331, 332, 335, 343, 364, 367, 374, 392, 417, 442, 443, 479, 492, 526, 553, 589, 590, 597, 601, 602, 616, 686, 738, 746, 762, 775.

d) *Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Tapu Arşiv Dairesi Başkanlığı (TKGM.TADB)*

Tapu Tahrir Defteri (TT.D), nr. 14.

2. Araştırma ve İnceleme Eserler

- Akbulut, İ., (2007), “Vakıf Kurumu, Mahiyeti ve Tarihi Gelişimi”, *Vakıflar Dergisi*, S.30, (61-72).
- Akdağ, M., (1966), “Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.6-7, (201-247).
- , (1995), *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celâli İsyanları*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Akgündüz, A., (2000), “İcâreteyn”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.21, (389-391).
- , (2002) “Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümleri ve Çeşitleri”, *Türkler*, C.10, (447-460).
- , (2013), *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Aktepe, M. M., (1979), “Mustafa Paşa”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.8, (730-733).
- Alkan, M., (2007), “Osmanlı Vakıf Sisteminde Bozulma Üzerine Bazı Düşünceler”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.166, (67-84).
- Allahverdi, R. Ş., (2016), “Zürrî Vakıfların İdaresinde Yaşanan Sorunlar”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, S.43, Bahar I, (313-323).
- Atabinen, R. S., (1949), “Galata’da Kemankeş Karamustafapaşa Camii Avlusunda T.T.O.K. Arşivleri ve Kitaplığı”, *TTOK Belleteni*, S.86, (3-6).
- Ateş İ., (1983), “Vakfiyelerde Dua ve Beddualar”, *Vakıflar Dergisi*, S.17, (5-54).
- , (1982), “Hayrî ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıf”, *Vakıflar Dergisi*, S.15, (55-88).
- Aydın, M. A. – Hâmidullah, M., (2002), “Köle”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.26, (237-246).
- Ayvansarayî, H. H., (2001), *Hadikatü’l-Cevami*, Haz. Ahmet Nezih Galitekin, İşaret Yayınları, İstanbul.

- Bakırer, Ö., (1973), “Vakfiyelerde Binaların Tamiratı ile İlgili Şartlar ve Bunlara Uyulması”, *Vakıflar Dergisi*, S.10, (113-126).
- Barkan, Ö. L., (1942), “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler”, *Vakıflar Dergisi*, S.2, (279-386).
- Berki, A. H., (1962), “Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı”, *Vakıflar Dergisi*, S.5, (127-129).
- , (1965), “Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişafı ve Tekâmülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faideler”, *Vakıflar Dergisi*, S.6, (9-13).
- , (1969), “Vakıflar ve Vakıfların Maruz Kaldığı Tecâvüz ve İhmâller”, *Vakıflar Dergisi*, S.8, (335-340).
- Berki, Ş., (1962), “Vakfın Lüzumu, Faydaları ve Vakıfları Teşvik”, *Vakıflar Dergisi*, S.5, (19-21).
- , (1965), “Vakıfların Gördüğü Çeşitli Hizmetler”, *Vakıflar Dergisi*, S.6, (85-91).
- , (1968), “Vakıfların Devlete ve Devletin Vakıflara Hizmeti”, *Vakıflar Dergisi*, S.7, (45-52).
- , (2006), “Türkiye’de İmparatorluk ve Cumhuriyet Devrinde Vakıf Çeşitleri”, *Vakıflar Dergisi*, S.9, (1-12).
- Beydilli, K., (2000), “İmam (Osmanlı Devleti’nde)”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.22, (181-186).
- Boynukalın, M., (2013), “Zevâid”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.44, (302-303).
- Cansel, E., (1988), “Vakıf, Kuruluşu, İşleyişi ve Amacı”, *Vakıflar Dergisi*, S.20, (321-327).
- Cezar, M., (2011), *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.4, TTK Yayınları, Ankara.
- Çağatay, N., (1978), “İslâm’da Vakıf Kurumunun Miras Hukukuna Etkisi”, *Vakıflar Dergisi*, S.11, (1-6).
- Çalış, H., (2007), “Rakabe”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.34, (427-428).
- Çeçen, K., (2002), “Köprü”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.26, (252-255).

- Çelebi, E., (2008), *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. Seyit Ali Kahraman – Yücel Dağlı, C.1, K.1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Çelebi, K., (2016), *Fezleke II*, Haz. Zeynep Aycibin, Çamlıca Yayınevi, İstanbul.
- Çelebi, M. H., (1989), *Solakzâde Tarihi*, Haz. Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Çoban, A., (2005), *Hadikatü'l Vüzerâ Adlı Eserin Tenkitli Transkripsiyonu*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Dağdelen, İ., (2007), *Charles Edouard Goad'ın İstanbul Sigorta Haritaları*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, İstanbul.
- Danişmend, İ. H., (1972), *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.3, Türkiye Yayınevi, İstanbul.
- David, G., (1994), “Eğri”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.10, (489-491).
- Demircanlı, Y. Y., (1989), *İstanbul Mimarisi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, VGM Yayınları, İstanbul.
- Demirel, Ö., (2000), *Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, TTK Yayınları, Ankara.
- Devellioğlu, F., (2010), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, İstanbul.
- Dişören, N. E., (1993), “Kemankeş Kara Mustafa Paşa Camii”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.4, (522).
- Doğan, S., (2000), “İskender Paşa Camii”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.22, (567-568).
- Du Loir, (2016), *Du Loir Seyahatnamesi*, Çev. Mustafa Daş, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Emecen, F., (2010), “Süleyman I”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.38, (62-74).

- Erkman, U., (1988), “Sinan Yapılarında Yakın ve Uzak Çevre İlişkileri Üzerine Düşünceler”, *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, C.1, VGM Yayınları, İstanbul.
- Eroğlu, M., (1991), “Aşr-ı Şerif”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.4, (24).
- Es-Sakkâr, S., (2006), “Muîd”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.31, (86-87).
- Eyice, S., (1978), “İstanbul (Tarihi Eserler)”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.5/2, (1214/1-144).
- , (1990), “İstanbul’da Kiliseden Çevrilmiş Cami ve Mescidler ve Bunların Restorasyonu”, *Vakıf Haftası Dergisi*, S.7, (279-291).
- , (1994), “Odalar Camii veya Tarihi İstanbul’da Tarihi Bir Eserin Yok Oluşu”, *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.12, (2-8).
- , (1996), “Gazi Mihal Köprüsü”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.13, (461-462).
- Gabriel, A., (1934), *Monuments Turcs D’anatolie*, C.2, Paris.
- Genç, M., (2006), “Nâzır (Osmanlılar’da)”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.32, (449-450).
- , (2014), “Klâsik Osmanlı Sosyal-İktisadî Sistemi ve Vakıflar”, *Vakıflar Dergisi*, S.42, (9-18).
- Günay, H. M., (2012), “Vakıf”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.42, (475-479).
- Hammer, J. V., (1998), *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 10, Üçdal Neşriyat, İstanbul.
- Hatipoğlu, M. M., (1988), *Türk-Yunan İlişkilerinin 101 yılı (1821-1922)*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988.
- Işın, E. (2006), *İstanbul’da Gündelik Hayat*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- İlgürel, M., (1993), “Celâlî İsyanları”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.7, (252-257).
- İnalcık, H., (1996), “Filori”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 13, (106-107).
- İpşirli, M., (1991), “Avarız Vakfı”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.4, (109).
- , (1992), “Câbî”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.6, (529-530).
- , (1994), “Dersiâm”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.9, (185-186).

- , (2006), “Müderris (Osmanlılar’da)”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.31, (468-470).
- İşeri, A., (1964), “Vakıflar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.21, S.1, (199-280).
- Jerphanion, G., (1928), *Monuments Prehelleniques, Greco-Romains, Byzantins et Musulmans de Pont, de Cappadoce et de Galatie*, Katolik Matbaası, Beyrut.
- Kayaoğlu, İ., (1978), “Vakfin Menşei Hakkındaki Görüşler”, *Vakıflar Dergisi*, S.11, (49-56).
- Kazıcı, Z., (2005), *İslâmî ve Sosyal Açıdan Vakıflar*, Marifet Yayınları, İstanbul.
- Keskioğlu, O., (1971), “Bulgaristan’da Türk Vakıfları ve Bâli Efendi’nin Vakıf Paraları Hakkında Bir Mektubu”, *Vakıflar Dergisi*, S.9, (81-94).
- Kınross, L., (2008), *Osmanlı - İmparatorluğun Yükselişi ve Çöküşü*, Çev. Meral Gaspıralı, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Kiel, M., (1994), “Eğriboz”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.10, (491-493).
- King, L.W. – William L., (1912), *Babylonian Boundary-Stones and Memorial-Tablets In The British Museum*, Oxford Üniversitesi Yayınları, Londra.
- Kodaman, B., (1988), “Vakfin Sosyal Yönü” *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.3, (1-4).
- Köprülü, B., (1965), “Tarihte Vakıflar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.8, S.3, (479-518).
- Köprülü, F., (1938), “Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti”, *Vakıflar Dergisi*, S.1, (1-6).
- , (1942), “Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü”, *Vakıflar Dergisi*, S.2, (1-36).
- Kuban, D., (1968), “Anadolu-Türk Şehri Tarihî Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”, *Vakıflar Dergisi*, S.7, (53-73).
- Kunter, H. B., (1938) “Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd”, *Vakıflar Dergisi*, S.1, (103-129).

- Kuran, T. (Editör), (2010), *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, C.8, İstanbul.
- Kurt, İ., (1996), *Para Vakıfları, Nazariyat ve Tatbikat*, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Küpelî, Ö., (2014), *Osmanlı-Safevi Münasebetleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Kütükoğlu, M., (1993), “Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.8, (507-508).
- , (2000), *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, TTK Basımevi, Ankara.
- Lewis, B., (1993), *Moren Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, TTK Basımevi, Ankara.
- Mardin, E., (1954), “Vakıf Müessesesi”, *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C.10, (131-136).
- Martal, A., (2010), “Suyolcu”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.38, (1-2).
- Mazlum, D., (2011), *1766 İstanbul Depremi: Belgeler Işığında Yapı Onarımları*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Müller-Wiener, W., (2002), *İstanbul'un Tarihsel Topografyası*, Çev. Ülker Sayın, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Naima, M., (2007), *Tarih-i Naima*, Haz. Mehmet İpşirli, C.2, TTK Yayınları, Ankara.
- Ortaylı, İ., (2008), *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara.
- Örenç, A. F., (2011), “Yunanistan'ın Bağımsızlığı Sürecinde Yok Edilen Mora Türkleri”, *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, S.11/12, (5-32).
- Özcan, A., (2002), “Kemankeş Kara Mustafa Paşa”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.16, (248-250).
- Özdeniz, E., (1995), *İstanbul'daki Kaptan-ı Derya Çeşmeleri ve Sebilleri*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Kültür Yayınları, İstanbul.
- Özgüdenli, O. G., (2012), “Vakfiye”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.42, (565-567).
- Öztürk, N., (1983), *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, VGM Yayınları, Ankara.

- Öztürk, N., (1995), *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, TDV Yayınları, Ankara.
- , (1995), *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, TDV Yayınları, Ankara.
- , (2002), “Osmanlı Döneminde Vakıflar”, *Türkler*, C.10, (433-446).
- , (2005), “İslâm ve Türk Kültüründe Vakıflar”, *Vakıflar Dergisi*, S.29, (7-20).
- , (2006), “Mukataalı Vakıf”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.31, (132-134).
- , (2006), “Mütevelli”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.32, (217-220).
- Pamuk, Ş., (2000), *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler*, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara.
- Paspatis, A., (1877), *Byzantinai Meletai*, Antonios Koromilas Matbaası, İstanbul.
- Peçevi, İ. E., (1982), *Peçevi Tarihi*, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, C.2, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Pervititch, J., (2000), *Sigorta Haritalarında İstanbul*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Reuben, W., (1942), “Budist Vakıfları Hakkında”, *Vakıflar Dergisi*, S.2, (173-184).
- Sahillioğlu, H., (1989), “Akçe”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.2, (224-227).
- Sarioğlu, M. – Cevizkaya, G., (2016), “Türk Mutfak Kültürü: Şerbetler”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C.6, S.14, (237-250).
- Saydam, A., (2005), “Vakıf Kaynaklarının Zamanaşımından Korunması: Trabzon Hatuniye Vakfı Örneği”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C.159, (183-194).
- Selçuk, F., (1965), “Vakıflar (Başlangıçtan 18. Yüzyılına Kadar)”, *Vakıflar Dergisi*, S.6, (21-29).
- Süreyya, M., (1996), *Sicill-i Osmanî*, C.4, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Şafak, A., (1989), “Akar”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.2, (221).
- Şafak, N., (2011), “Yunanistan’da Osmanlı Mirası: 19. Yüzyılda Türk Emlâki Meselesi (1830-1850)”, *Balkanlarda İslâm Medeniyeti Uluslararası Üçüncü Sempozyum Tebliğleri*, İstanbul, (627-634).

- Şahin, H., (2015), “Osmanlı Devlet ve Ekonomi Düzeninde Değişim: Kemankeş Kara Mustafa Paşa Lâyihası”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.43, (184-191).
- Şimşir, B. N., (2017), *Balkan Savaşlarında Rumeli Türkleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Tanışık, İ. H., (1943), *İstanbul Çeşmeleri*, C.1, Maarif Matbaası, İstanbul.
- Topçu, S. M., (2016), “Sivas Yıldızeli Kemankeş Mustafa Paşa Menzil Külliyesi”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.36, (108-130).
- Tuncer, O. C., (2005), “Anadolu’da Vakıflar ve Bayındırlığa Katkısı”, *Vakıflar Dergisi*, S.29, (21-26).
- Turan, Ş., (1994), “Edirne Antlaşması”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.10, (442-443).
- Unat, F. R., (1942), “Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa Lâyihası”, *Tarih Vesikaları Dergisi*, C.1, S.6, (443-480).
- Uzunçarşılı, İ. H., (1990), *Osmanlı Tarihi*, C.3, TTK Yayınları, Ankara.
- Ünsal, B., (1969), “İstanbul’un İmarı ve Eski Eser Kaybı”, *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, C.2, (6-60).
- Vecihi, H., (2016), *Vecihi Tarihi*, Haz. Buğra Atsız, Post Yayınları, İstanbul.
- White, S. (2013), *Osmanlı’da İsyân İklimi*, Alfa Yayıncılık, İstanbul.
- Yalçın, A., (1979), *Türkiye İktisat Tarihi*, Ayyıldız Matbaası, Ankara.
- Yediyıldız, B., (1981-1982), “XVIII. Asırda Türk Vakıf Teşkilâtı”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.12, (171-190).
- , (1982), “Müessese-Toplum Münâsebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi”, *Vakıflar Dergisi*, S.15, (25-53).
- , (1982), “Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü”, *Vakıflar Dergisi*, S.14, (1-27).
- , (1983), “Vakıf İstılahları Lügatçesi”, *Vakıflar Dergisi*, S.17, (55-60).
- , (1984), “XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadî Boyutu”, *Vakıflar Dergisi*, S.18, (5-41)

-----, (1988), “Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri”, *Vakıflar Dergisi*, S.20, (403-408).

-----, (2003), *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi*, TTK Basımevi, Ankara.

-----, (2012), “Vakıf (Tarih)”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.42, (479-486).

Yıldırım, N., (2005), *Kara Çelebi-Zâde Abdülaziz Efendi’nin Zafername Adlı Eseri*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Yıldız, K., (2017), *1660 İstanbul Yangını ve Etkileri*, TTK Yayınları, Ankara.

Yüksel, H., (1992), “Vakfiyelere Göre Osmanlı Toplumunda Aile”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C.2, (468-503).

3. Elektronik Kaynaklar

Galata Kemankeş Kara Mustafa Paşa Camisi’nde çıkan yangınla ilgili gazete haberi, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/Genel/a562839.aspx>, (09.03.2019).

Galata Kemankeş Kara Mustafa Paşa Camisi’ne ait 1869 tarihli fotoğraf, <http://www.eskiistanbul.net/6349/galata-kulesi-nden-panorama-felix-bonfils-1869-4-4-parca>, (09.03.2019).

Yenihan Kemankeş Kara Mustafa Paşa Camisi’nin bugünkü halini gösteren fotoğraf, https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/sivas/gezilecek_yer/kemankes-kara-mustafa-pasa-cam, (01.04.2019).

۸۸

حسب طه و صلح و کبی

مع و اذین اذین و بشعار الشوری الشیخ بیه بدین ماز بر و کبی فی ہذا الخیر الیوم
 و اذین اذین و بشعار الشوری الشیخ بیه بدین ماز بر و کبی فی ہذا الخیر الیوم
 و اذین اذین و بشعار الشوری الشیخ بیه بدین ماز بر و کبی فی ہذا الخیر الیوم

... (Main body text in Ottoman Turkish script, including names like 'محمد', 'محمد', 'محمد' and various titles and descriptions of land parcels and their owners.)

۸۹

حسب طه و صلح و کبی

... (Continuation of text on the right side of the page, including names and descriptions.)

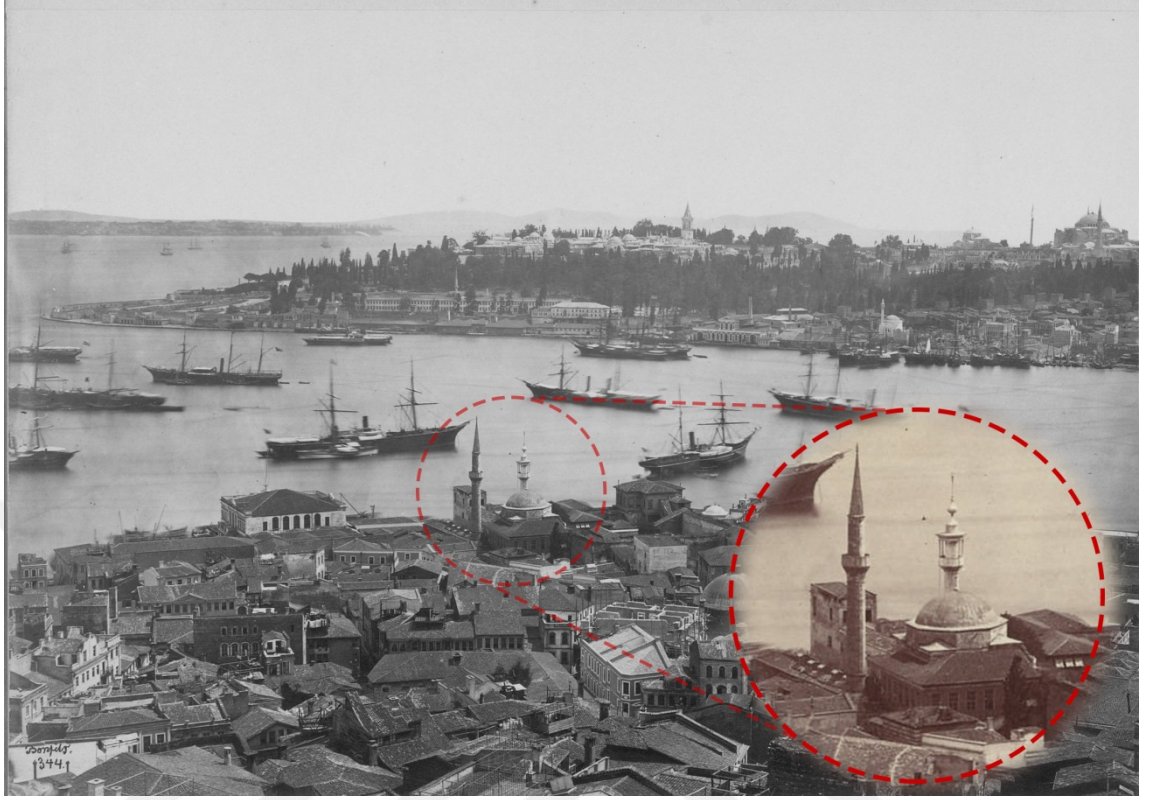
۹۰

حسب طه و صلح و کبی

... (Continuation of text on the right side of the page.)

... (Additional text at the bottom of the page, including names and titles.)

EK 4. Galata Kemankeş Kara Mustafa Paşa Camisi'nin 1869'daki Görüntüsü⁴³¹

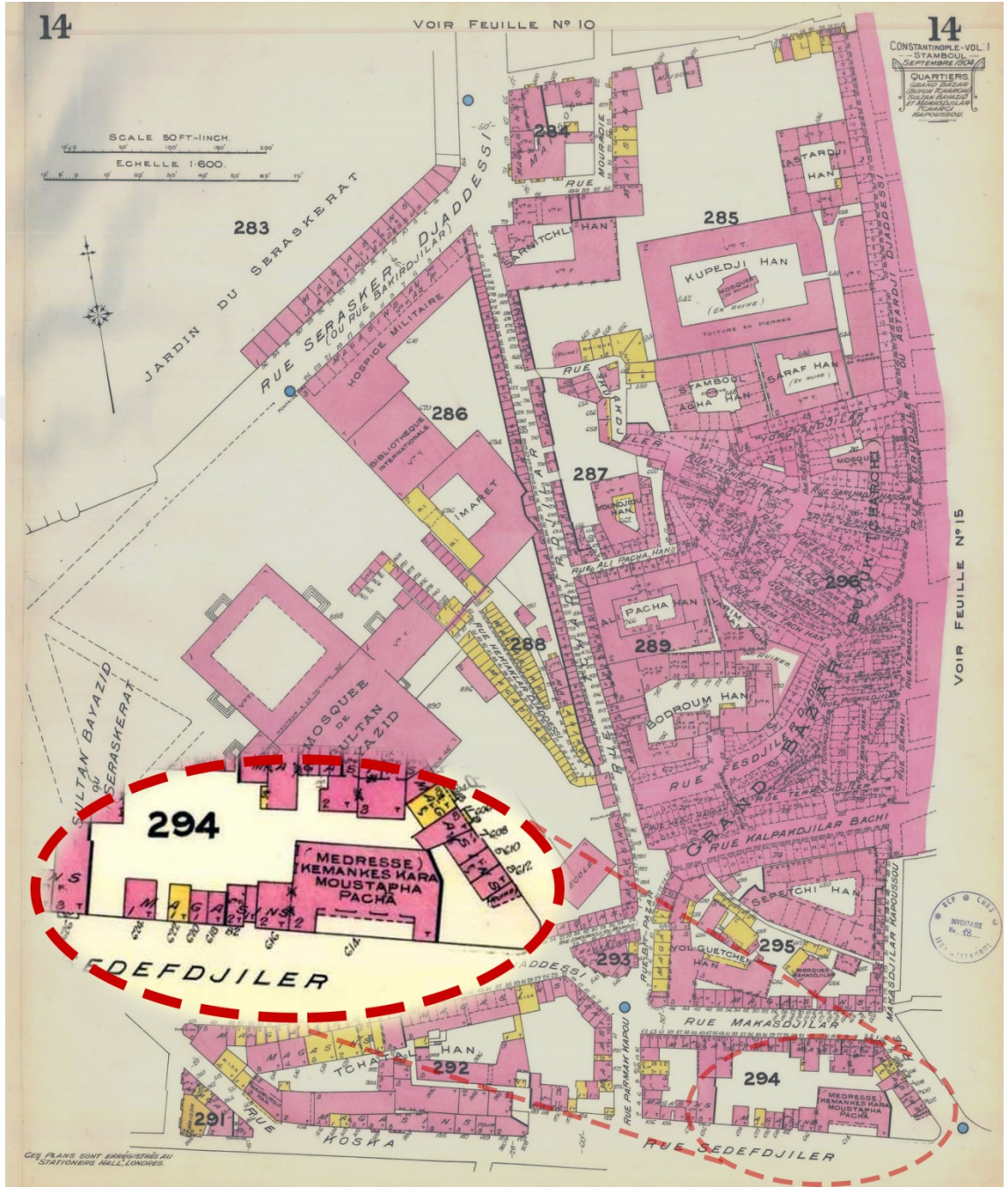

⁴³¹ Felix Bonfils, <http://www.eskiistanbul.net/6349/galata-kulesi-nden-panorama-felix-bonfils-1869-4-4-parca>, (09.03.2019).

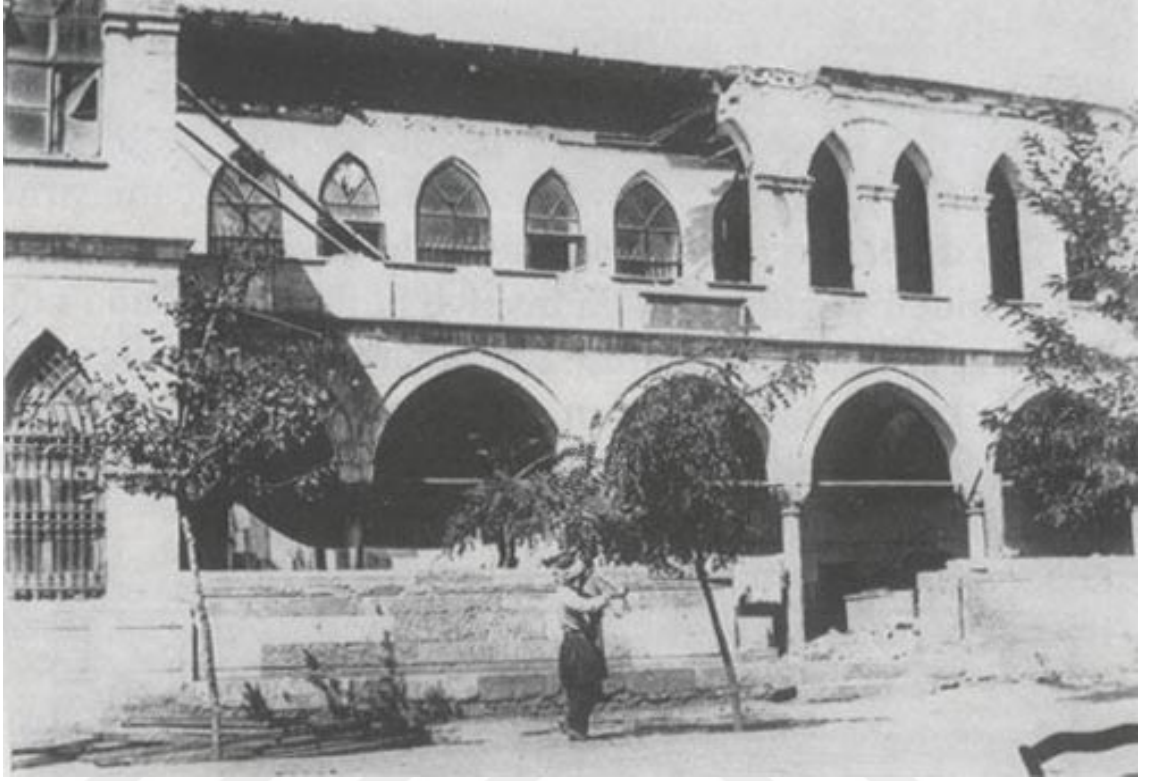
EK 5. Galata Kemankeş Kara Mustafa Paşa Camisi'nin Günümüzdeki Görüntüsü

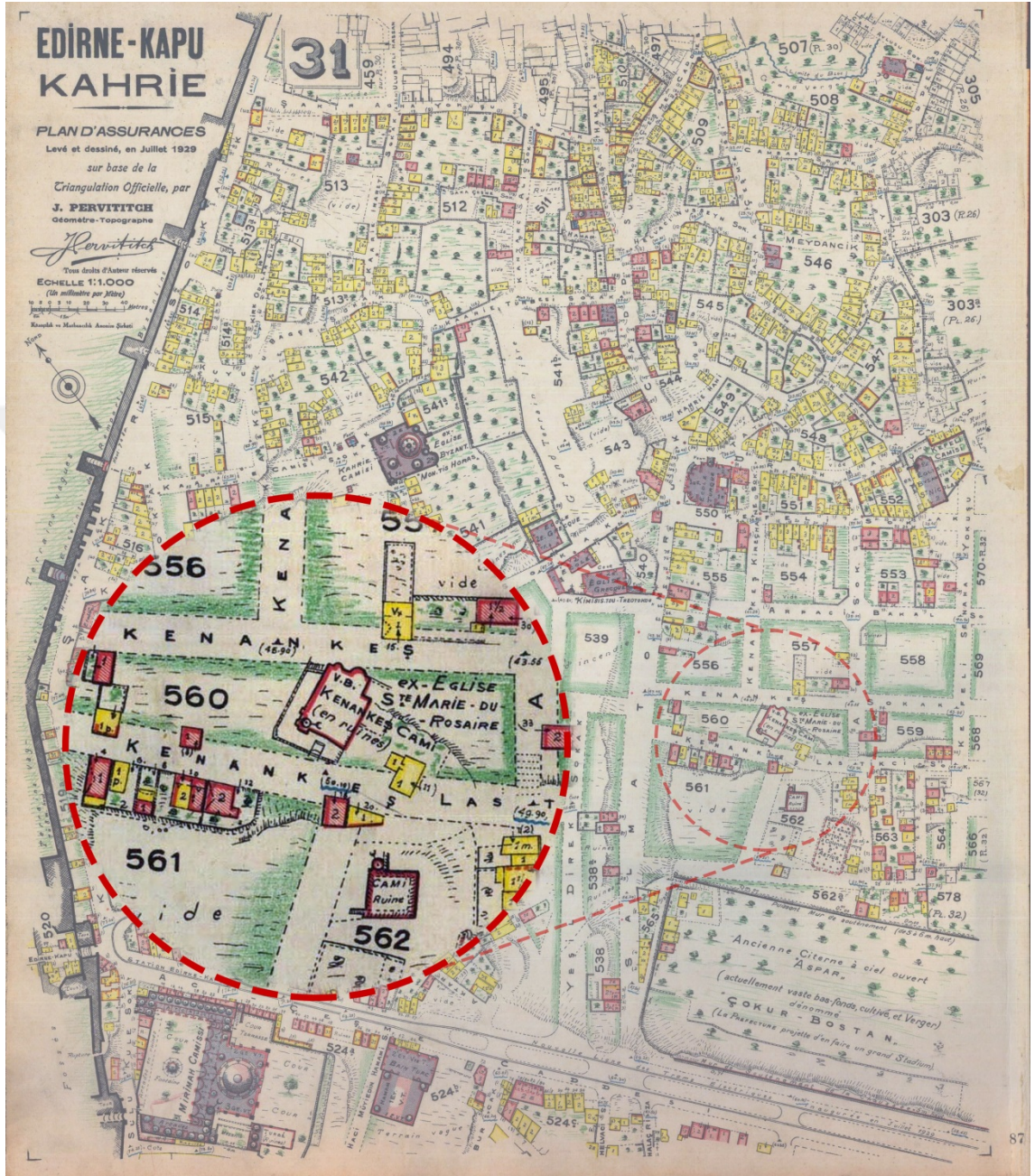
EK 6. Charles Edouard Goad'ın 1904 Tarihli Sigorta Haritasında Kemankeş Kara Mustafa Paşa Medresesi'nin Konumu

EK 7. Kemankeş Kara Mustafa Paşa Medresesi'nin XIX. Yüzyıldaki Görüntüsü ve Bulunduğu Yerin Günümüzdeki Hali

EK 8. Pervititch'in 1929 Tarihli Sigorta Haritasında Kemankeş Kara Mustafa Paşa Mescidi'nin Konumu

EK 9. Kemankeş Kara Mustafa Paşa Mescidi'nin 1930'lu Yıllardaki Görüntüsü ve Bugünkü Kalıntısı

EK 10. İskender Paşa Camisi'nin Günümüzdeki Durumu

EK 11. Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya Ait Fatih-Sarigez'deki Çeşmenin Yok Olmadan Önceki Durumu

EK 12. Mihal Bey Köprüsü'nün Günümüzdeki Durumu ve Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya Ait H. 1050 / M. 1640 Tarihli Tamir Kitabesi

**EK 13. Sivas-Yenihan'daki Kemankeş Kara Mustafa Paşa Camisi'nin
Günümüzdeki Hali⁴³²**

⁴³² <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/sivas/gezilecek-yer/kemankeş-kara-mustafa-pasa-cam>, (01.04.2019).

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler :

Adı Soyadı : Hüseyin Kahraman

Doğum Yeri : Isparta

Medeni Hali : Bekâr

Eğitim Durumu :

Lisans Öğrenimi : Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat
Fakültesi Tarih Bölümü (2009-2013)

Yüksek Lisans Öğrenimi : Mehmet Âkif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (2015-2019)

Yabancı Dil(ler) ve Düzeyi : İngilizce - Orta

İş Denevimi : Çağdaş Pusula Özel Öğretim Kursu Tarih
Öğretmeni (2017-...)